

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Kristina Andělová

*Česká nekomunistická levice po roce 1989 a myšlení
alternativ*

*Czech non-communist left after 1989 and rethinking of
alternatives*

Vedoucí práce: PhDr. Michal Kopeček, Ph.D.

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

podpis:

Děkuji nejvíce Michalu Kopečkovi,
a pak všem mým milým kolegům z jeho semináře „Promýšlet postsocialismus...“ i mimo něj,
především Ondřeji Slačálkovi.

Abstrakt:

Zhroucení komunistických režimů přišlo v době všeobecného ústupu levicové politiky, jak na Západě, tak i na Východě. Ve východním bloku byla část politického jazyka levice diskvalifikována vztahem k předchozímu komunistickému režimu, na jehož odmítnutí budovaly nové postkomunistické demokracie svoji identitu. Jakkoli byla nicméně postkomunistická situace pro levicové myšlení obecně vzato nevýhodná, představovala zároveň osvobození od režimu, který v řadě ohledů levicovou kritiku potlačoval. Společenské změny roku 1989, provázené masovými hnutími, pak umožnily levici, aby jim rozuměla vlastním pojmovým aparátem a propojovala je se svými vlastními očekáváními. Defenzivní postavení levice a „liberální konsenzus“ devadesátých let vedly k tomu, že se alternativní levicové myšlení profilovalo převážně jako *levicová kritika* liberální demokracie. I přes své poměrně marginální postavení se pokoušeli autoři navrhovat alternativní ekonomické a sociální modely vůči nastupujícímu kapitalismu, odmítali vzrůstající pro-kapitalistické společenské hodnoty (konzumerismus, privatizace apod.) a snažili se promýšlet změny v soukromém vlastnictví, redistribuci jmění a společných hodnot.

Klíčová slova: levice, liberální konsenzus, 1989, demokratický socialismus, postkomunismus

Abstract:

The collapse of the communist regimes came at the time of the overall decline of the Left, both in the West and the East. In the Eastern Bloc, much of the Left's language was disqualified as a result of its association with the former communist regime, the rejection of which formed the basis of post-communist democratic identities. Although the post-communist situation was generally seen as unfavourable for leftist thought, it nevertheless represented a liberation from a regime which, in many respects, suppressed leftist criticism. Social changes in 1989, guided by mass peoples' movements, enabled the Left to understand these changes through their own conceptual apparatus and integrate them with their own expectations. The defensive position of the Left and the "liberal consensus" of the nineties led the alternative leftist thought to profile itself as a *leftist criticism* of liberal democracy. However marginal their political position was, left-wing oriented authors tried to advocate alternative economic and social structures to those of capitalism, rejecting current pro-capitalist values and practices (consumerism, neoliberalism) and rethinking the changes in private ownership, redistribution of wealth and common values.

Key words: Left, liberal consensus, 1989, democratic socialism, post-communism

OBSAH:

ÚVOD	7
<i>LEVICE PO ROCE 1989. ZÁKLADNÍ PROBLÉMY A DEFINICE</i>	8
<i>METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA: DĚJINY POLITICKÉHO MYŠLENÍ</i>	12
<i>ZÁKLADNÍ PRAMENY A JEJICH SPECIFIKA</i>	14
<i>LITERATURA A DOSAVADNÍ BĚDÁNÍ</i>	16
<i>STRUKTURA PRÁCE</i>	19
DEMOKRATICKÁ LEVICE PO ROCE 1989: PROFIL AKTÉRŮ A Hnutí	21
<i>„OSMAŠEDESÁTŇICI“ A KLUB OBRODA</i>	21
<i>LEVÁ ALTERNATIVA A ANARCHISTÉ</i>	32
<i>VÁCLAV BĚLOHRADSKÝ A POSTMODERNÍ KRITIKA SPOLEČNOSTI</i>	37
HISTORICKÁ ARGUMENTACE V RÁMCI LEVICOVÉ KRITIKY	41
<i>„VYROVNÁVÁNÍ SE S MINULOSTÍ“ V ČESKÉ SPOLEČNOSTI PO ROCE 1989</i>	41
<i>OSMAŠEDESÁTŇICI A DISKUSE O POVAZE KOMUNISTICKÉHO OBDOBÍ</i>	42
<i>KRITIKA DEMOKRATICKÉ TRANSFORMACE POMOCÍ HISTORICKÉ ARGUMENTACE</i>	50
<i>ANARCHISTÉ A „STARÝ ŘÁD“</i>	53
DEMOKRACIE A SOCIALISMUS	56
<i>SOCIALISMUS PO „KONCI DĚJIN“</i>	56
<i>DEMOKRATICKÝ SOCIALISMUS</i>	58
<i>DEFENZÍVNÍ POZICE LEVICE</i>	60
<i>PŘÍMÁ DEMOKRACIE</i>	62
<i>EKONOMICKÁ DEMOKRACIE A SAMOSPRÁVA</i>	67
<i>DEMOKRATICKÝ SOCIALISMUS JAKO ČESKÁ POLITICKÁ TRADICE</i>	70
<i>JAROSLAV ŠABATA A NOVODEMOKRACIE</i>	71
PODOBY ČESKÉ „NOVÉ LEVICE“	76
<i>ANTIFAŠISTICKÁ KRITIKA LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE</i>	76
<i>EKOLOGICKÁ KRITIKA LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE</i>	80
ZÁVĚR	85
LITERATURA A PRAMENY	88
<i>SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY</i>	88
<i>SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ</i>	91

Úvod

Levicové myšlení a levicová politika má v českých moderních dějinách tradičně silné postavení. Přesto se po roce 1989, v rámci tzv. „liberálního konsenzu“, česká levice ocitla v poměrně slabém a defenzivním postavení.

Přestože post-socialistické politické debaty o podobách nového společenského uspořádání byly charakteristické svým (neo)liberálním směřováním, zastánci nekomunistické levicové politiky, která by poskytla alternativu k nastupujícímu liberálně-demokratickému zřízení, se ze společenské diskuze zcela nevytrátili. Přes své poměrně marginální postavení se pokoušeli navrhovat alternativní ekonomické a sociální modely vůči nastupujícímu kapitalismu, odmítali vzrůstající pro-kapitalistické společenské hodnoty (konzumerismus, privatizace apod.) a snažili se promýšlet změny v soukromém vlastnictví, redistribuci jmění a společných hodnot.¹

V posledních několika letech, obzvláště po finanční krizi v roce 2008, začal být liberální model demokracie zpochybňován. V politické sféře začala Nová levice hledat intelektuální tradice, které by poskytly alternativu k socialistické a sociálně-demokratické ideologii předchozích dvou dekad. Podobný trend se promítl i do sociálně-vědního výzkumu, jež se začal intenzivněji zabývat alternativním chápáním demokratické transformace ve střední Evropě a výrazněji se začalo prosazovat pojetí revolucí 1989, které zpochybňovalo její převažující liberální interpretace.²

Tato práce se pokouší přispět k obdobnému hledání „alternativního“ intelektuálního odkazu roku 1989, které se v podobě levicové kritiky nastupujícího kapitalismu objevoval v české společnosti v první polovině devadesátých let. Popisují zde kritiku nastupujícího (neo)liberálního modelu, její tvůrce a konstitutivní témata, ve kterých se profilovala.

¹ Srv. DRYZEK, John S. a HOLMES, Leslie. *Post-communist democratization: political discourses across thirteen countries*. New York, 2002

² Srv. BOCKMAN, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford, 2011, srv. KRAPFL, James, *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava, 2009
srv. BLOKKER, Paul: *Democracy Through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn?*
http://www.eui.eu/Personal/Researchers/pblokker/Blokker_IJPCS_forthcoming.pdf

Levice po roce 1989. Základní problémy a definice.

Popisovat levicové myšlení v postkomunismu znamená popisovat myšlení v defenzivní situaci. Ta byla dána jak lokální, tak i celoevropskou situací (resp. globální), ve které se levicová politika po roce 1989 nacházela. Po rozpadu východního bloku a krachu komunistické ideologie, která reprezentovala socialistický politický projekt a opírala se o mnohé univerzální levicové pojmy, ztratil politický jazyk levice na jistý čas svoji společenskou legitimitu. Nový politický řád byl založen na distanci od období komunistické vlády, k čemuž patřilo i odmítnutí a diskvalifikace levicových ideálů jazyka. Zároveň zhroucení komunistického systému přišlo v době politického triumfu neokonzervativní pravice na Západě, s čímž souviselo slábnutí levicové politiky v Západní Evropě již od poloviny sedmdesátých let.³

Práce nese název *Česká nekomunistická levice po roce 1989 a myšlení alternativ*, toto označení ovšem potřebuje několik ujasnění ohledně základních pojmů a charakteristik levice, které se v textu objevují. Označením „*nekomunistická levice*“ mám na mysli levicové myšlení, názory a postoje, které se nehlásí ke komunistické straně (KSČM), odmítá ji jako následnici normalizační KSČ, ale nejsou programově *antikomunistické*, resp. odmítají antikomunismus jako politickou strategii. Označení „*alternativní levice*“, resp. „*levicová kritika*“ zde představuje směr politického myšlení, který se pokoušel artikulovat odlišná očekávání od změny politického režimu po roce 1989, odmítal kapitalistické hospodářství (ovšem nikoli tržní hospodářství) jako výsledek zhroucení československého komunismu a snažil se hledat a nabízet jiné formy společenského uspořádání. Navíc se jedná o takové politické pozice, které se programově hlásily k demokratickým principům, jež ovšem, jak ukazují v třetí kapitole, byly chápány jednak ve své sociální dimenzi, založené na vysoké míře participace občanů na politickém rozhodování, tak i v ekonomické, představující prosazování co nejvyšší míry samosprávných prvků v hospodářství, převážně v řízení podniků.

Orientačně se lze opřít o definici *postrevoluční levice* Ondřeje Císaře - přestože situaci v postkomunistických státech odpovídá jen částečně, ukazuje nám směr, kterým se vydává i

³ MARCH, Luke, MUDDE, Cas, What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation, in: *Comparative European Politics* (2005) 3, 23–49, srv. GAMBLE, Andrew (ed.): *New Social democracies in Europe. The new social democracy*, Oxford, 1999, srv. ELEY, Geoff. *Forging democracy: the history of the left in Europe, 1850-2000*. Oxford, 2002.

část českého levicového myšlení.⁴ Postrevoluční levice především zohledňuje zkušenost neúspěšných pokusů o prosazení komunistické utopie ve 20. století. Jde jí o radikální kritiku liberální demokracie zevnitř samotného systému, ovšem neusiluje již o zásadní změnu, která by vedla k vytvoření zcela nové reality. V historických podmínkách konce 20. století se není ochotná vzdát moderního ideálu individuální autonomie, odmítá ovšem prosazovat tento ideál v jeho liberálním pojetí a hledá cestu, jak individuální autonomii naplnit v moderních liberálně-demokratických systémech a zároveň nerezignovat na snahu o uskutečnění sociálně spravedlivé společnosti bez výrazných sociálních nerovností a na důsledné dodržování demokratických principů. Všechny zmíněné tendence postrevoluční levice můžeme v různé míře sledovat i u nově se vytvářející české alternativní levice.

Jakkoli jsou „*demokratická alternativní levice*“ a „*levicová kritika*“ obecné pojmy, složitě identifikovatelné jak v podmínkách socialistické diktatury, tak i v nové situaci vytváření postkomunistických politických identit, vymezují tyto pojmy předběžně několika základními obecnými charakteristikami⁵:

- 1) *Přiznaná vazba k levicové identitě*, tedy chápání vlastní politické pozice jako levicové.
- 2) *Kritika státně-socialistické diktatury a komunistické ideologie* a důraz na demokratické tradice české společnosti.
- 3) *Distance vůči tržnímu kapitalismu nebo jeho odmítnutí*, jež se projevovalo hlavně v kritice obnovení kapitalismu jako hlavního znaku transformace, namísto toho příklon k sociálně-tržnímu hospodářství.
- 4) *Civilizační kritika Západu nebo některých jeho rysů*.

Hovoříme-li o české nekomunistické levici po roce 1989, pak se jedná převážně o tyto hlavní směry:

⁴ CÍSAŘ, Ondřej, *The Left in the beginning of the 21st century*, in: KOPEČEK, Lubomír, *Trajectories of the Left*, Brno, 2005, srv. Také BARŠA, Pavel, CÍSAŘ, Ondřej, *Levice v postrevoluční době*, Brno, 2001

⁵ Více: SLAČÁLEK, Ondřej, ANDELOVÁ, Kristina, Tschechiens „neue Linke“. Strömungen, Menschen, Ideen, in: *Osteuropa*, 5-6, 2013, s. 341 - 354

„*Post-reformněkomunistický*“, který ve shodě s mnohými proudy západního marxismu vycházel z předpokladu, že leninské chápání revoluce zdeformovalo socialismus, odmítal „revoluční“, tedy komunistickou tradici a hlásil se k „reformní“, tedy spíše sociálnědemokratické tradici, politicky se hlásící převážně k ideám Socialistické internacionály. Zároveň zde byl patrný i vliv tehdejšího eurokomunismu. Reprezentanti tohoto směru, převážně bývalí funkcionáři KSČ, kteří po roce 1968 ztratili politický vliv, tvořili během normalizace tzv. „socialistickou opozici“, hlásící se k tradici Pražského jara a tzv. „socialistické demokracie“. Ve většině případů se jednalo o „předsrpnové“ členy KSČ, již nejenže se aktivně podíleli na obrodném procesu, ale zároveň nesli přímou politickou odpovědnost za stalinské represe v 50. letech. Mezi výrazné představitele mezi intelektuály v generaci tzv. „osmašedesátníků“, jak byli a jsou často označováni, patřili intelektuálové Karel Kosík, Miloš Hájek a Ivan Sviták, kteří od 60. let reprezentovali pojetí demokratického socialismu založeného na českých intelektuálních tradicích, výrazně se opírající jednak o socialistický odkaz Bohumíra Šmerala (Hájek), jednak o Masarykův sociální humanismus (Kosík). Po srpnové invazi byli všichni pro své politické postoje vyloučeni z KSČ a zbaveni možnosti dále se podílet na oficiálním společenském dění, což vedlo k jejich aktivní činnosti v rámci opozičního hnutí.

Mimo intelektuálů to byli i někteří vysocí komunističtí funkcionáři Pražského jara, kteří se po roce 1989 snažili aktivně ovlivňovat dění na české (česko-slovenské) politické scéně. Předně je třeba jmenovat politologa a politika Zdeňka Mlynáře, během obrodného procesu tajemníka UV KSČ či Jiřího Pelikána, od počátku 60. let generálního ředitele Československé televize a pozdějšího vydavatele časopisu *Listy*, základní diskusní platformou socialistické opozice. Oba byli po srpnu vyloučeni z KSČ a posléze „odsunuti“ do emigrace (Mlynář do Rakouska, Pelikán do Itálie), kde se aktivně zapojovali do místního politického dění. Díky politickým zkušenostem ze zahraničí vnášeli do české diskuse nové impulsy, například prvky eurokomunismu, které se ovšem v českých politických debatách výrazněji neprosadily. Koncem osmdesátých let, v souvislosti s demokratizačními tendencemi přicházejícími ze Sovětského svazu v podobě tzv. společenské přestavby (perestrojky), se snaha o „záchranu“ ideálu demokratického socialismu projevila založením klubu *Obroda*, jež se ideově hlásil k demokratizačnímu odkazu Pražského jara a ke gorbáčovským reformám. Tento proud tedy nelze ideově jednoznačně označit za „nekomunistickou“ levici, neboť jejich opozice vůči „komunismu“ je spíše institucionální než myšlenková.

Výrazný vliv na levicové myšlení mělo pochopitelně i specifické disidentské prostředí, kde probíhaly diskuse napříč celým politickým spektrem. Tento „(post)disidentský“ směr

levicového myšlení můžeme rozeznat hlavně v silném důrazu na dialog, pluralitu a lidskoprávní argumentaci. Nejvýraznějšími představiteli „(post)disidentské levice“ se v českém prostředí stali bývalý člen Hnutí revoluční mládeže Petr Uhl, jež opustil „klasickou“ marxistickou kritiku společnosti v termínech výrobních vztahů a snažil se vyjádřit kritiku společenské nerovnosti jazykem lidských práv, a politolog a filozof, taktéž funkcionář KSČ během období Pražského jara, Jaroslav Šabata. Šabatovo myšlení bylo ovlivněno především myšlenkou plurality a dialogičnosti v rámci politických hnutí usilující o společenskou solidaritu, což se mimo jiné odráželo v jeho snahách o podněcování dialogu marxistických a křesťanských politických směrů.

Další výraznou část levicového myšlení představuje *česká radikální levice*, která čerpala inspiraci jak ze západní Nové levice, tak i trockismu a anarchismu. V české společnosti šlo na konci osmdesátých let spíše o jedince v rámci anarchistického hnutí a částečně Levé alternativy. Nejvýrazněji do veřejného prostoru a politických debat vstupoval anarchista Jakub Polák, označován někdy také za „nestora anarchistického hnutí“, radikální levicový aktivista a v devadesátých letech nejaktivnější zastánce práv Romů, jež se systematicky zabýval monitorováním násilné činnosti neonacistických skupin a právním zastupováním jejich obětí. Vedle Poláka lze jmenovat i pravděpodobně jednoho z nejkontroverznějších českých filozofů Egona Bondyho, jež se snažil revoluční politiku obohacovat o „duchovní rozměr“, především v podobě buddhismu a taoismu.

Během devadesátých let radikální levice postupně zvětšovala okruh svých příznivců, převážně mladých lidí, ovšem je třeba zdůraznit, že se stále jednalo o minoritní segment mladé generace.

Vedle skupin, které mají levicovou identitu danou už svou tradicí (jakkoli mnozí anarchisté jsou v devadesátých letech vůči levicovosti zdráhaví, odmítají ji jako pozůstatek překonaného štěpení pod heslem „ani napravo, ani nalevo, ale svobodně“), se s agendou levice protínají další proudy, které se v postkomunistickém prostředí nedeklarovaly jako levicové – zejména ekologické hnutí a feministky.

Ekologická témata byla na přelomu 80. a 90. let vnímána veřejností jako klíčová. Nastoupivší post-disidentská elita v čele s prezidentem Havlem byla vůči nim otevřená, ODS kolem premiéra Klause vůči nim naopak volila konfrontační přístup. Tato situace, spolu s recepcí ekologické problematiky jako alarmující hrozby, vedl část environmentalistického hnutí k částečné radikalizaci. Argumentace nebyla formulována v pojmech pravice a levice, ale spíše skrze téma záchrany před ekologickou katastrofou a kritiky společnosti za konzumerismus. Právě kritika konzumu měla řadu styčných ploch s některými polohami nové

levice, ekologové ovšem čerpali i z odkazu části disentu (zejména Václava Havla a jeho civilizační kritiky).⁶

V odlišné pozici byly v devadesátých letech feministky. Téma ekologů bylo velkou částí společnosti akceptováno, což jim dávalo sílu pro zaujetí nonkonformních postojů. Feminismus byl v klíčových médiích převážně odmítán jako něco cizorodého a v českém prostředí příliš nezakořenil. Feministické skupiny vznikaly od začátku spíše v návaznosti na vnější podněty a představují *protohnutí* „zatlačené“ do značné míry do kouta.⁷

Vedle zmíněných směrů je nepochybné, že v rámci českého levicového myšlení silně rezonovaly i národní myšlenkové tradice, především v podobě masarykovského pojetí socialismu, zakládajícího se na humanitním ideálu. Převážně mladší autoři reprezentující radikální levici toto pojetí ostře kritizovali za to, že nedokáže překonat národní pozice, ze kterých hodnotí společenské problémy - například ani okrajově nepřipouští neexistenci československého státu a prakticky nepřipouští či nediskutují možnou formu mezinárodního spojení politických sil ve východoevropském, evropském nebo i světovém rámci.⁸

Zmíněné rozdělení je spíše orientační a jde v něm o ideálně-typické pozice - nelze je ovšem *zcela* ztotožňovat s konkrétními jedinci či skupinami. Většinou se neprojevují samostatně, ale u různých osob, skupin či hnutí se v různé míře prolínají.

Metodologická východiska: dějiny politického myšlení

Z historické badatelské perspektivy představuje česká nekomunistická alternativní levice po roce 1989 fenomén, který se nachází na pomezí politických dějin a dějin politického myšlení. Proto zde jako hlavní metodologická východiska a inspirace volím přístupy z dějin politického myšlení, které umožňují zkoumat myšlení nikoli jako statický soubor idejí, ale dovolují se soustředit více na dynamiku, která je v politickém myšlení neustále přítomna, a především kladou velký důraz na historizaci zkoumaného problému, což zřetelně odděluje tuto disciplínu od politické vědy a politické filozofie. Navíc tento přístup dává prostor pro práci v užším časovém a geografickém prostoru a zohledňuje konkrétní lokální, sociální,

⁶ Srov. Např. HAVEL, Václav, *Politika a svědomí*, Praha 1984, dále např. HAVEL, Václav, *Dopis Gustavu Husákovi* z 8. dubna 1975, dostupné:

http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=71_clanky.html&typ=HTML

⁷ VODRÁŽKA, Mirek, *Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí?*, in: HAŠKOVÁ, Hana, ed., KRÍŽKOVÁ, Alena, ed. a LINKOVÁ, Marcela, ed. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha 2006

⁸ Srv. UHL, Petr, *Na okraj programových tezí Obroda*, in: *Imprekor* (Revue IV. Internacionály), září 1989, Praha, s. 33-61, srv. Uhl, Petr, *Demokracii pro některé: Kritika manifestu Hnutí za Občanskou svobodu*, in: *Imprekor* (Revue IV. Internacionály), Prosinec 1988

politické a kulturní kontexty, v nichž dané texty vznikaly.⁹ Vzhledem k tomu, že se zde věnuji pouze českému prostředí a zároveň poměrně krátkému časovému období, poskytuje mi tento přístup možnost odkrývat různé kulturní kontexty, jež se vyskytují jen v rámci českého prostředí a lze je vysvětlit pouze při hlubším pochopení lokální situace.

K nejvýraznějším reprezentantům nových dějin politického myšlení patří čelní zástupci tzv. cambridžské školy Quentina Skinnera a Johna Pococka, kteří se snažili prosazovat tzv. „historii významu“, která by pomohla analyzovat užívání klíčových politických pojmů v různých dobách a usilovala o stanovení jejich významu a smyslu.¹⁰ Další důležitou složkou tohoto přístupu je fakt, že se dovoluje více soustředit na samotné autory a záměr, s nimž byly určeny texty napsány. To je při analýze politického myšlení velmi důležité, neboť je součástí politického střetávání, kde dané texty mají různou intencionalitu, z níž pak můžeme vyvodit smysl textu. Tento přístup zde volím s vědomím, že je třeba lépe sledovat strategie jednotlivých autorů a záměry, které do textů vkládají. John Pocock pak mluví o pluralitě jazyků a rozlišuje dvě základní kategorie – institucionální a politický jazyk. Právě politický jazyk je třeba sledovat jako dynamickou kategorii, která se neustále mění a je třeba ji posuzovat především v rámci širších jazykových konvencí dané doby.

Politické myšlení je vždy součástí politického boje, stejně jako pojmy, které se zde užívají a které zdaleka nemají tak jednoznačný význam, jak ho jejich autoři prezentují. Zde je pro mě inspirací německý přístup k dějinám pojmů, Begriffsgeschichte, spojený především se jménem historika Reinharda Kosellecka, jež pomáhá porozumět dějinnosti samotných pojmů, které považuje za bytostnou součást sociální reality. Pojmová změna není podle Kosellecka pouze indikátorem společenské změny, ale může se stát i jejím faktorem. Druhý výrazný moment v Koselleckově analýze pojmů je fakt, že nám dovoluje sledovat, jak se v jazyku, především právě v pojmech, usazují historické zkušenosti, které pak formují význam pojmu a určují jeho následné společenské užívání.¹¹

Předem je třeba zdůraznit, že tato práce není přímo zacílená na snahu o zachycení dějin politických pojmů demokratické levice. Pojmy ovšem v myšlení představují vždy klíčový problém, obzvláště ve chvíli, kdy se o nich vede politický spor - ve chvíli, kdy stejné pojmy byly užívány jak samotným normalizačním jazykem, tak i levicovou opozicí a posléze

⁹ Srv. KOPEČEK, Michal, Dějiny politického myšlení ve střední Evropě, in: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha, 2009

¹⁰ SKINNER, Quentin, *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, in: SKINNER, Quentin. *Visions of politics. Vol. 1, Regarding method*. Cambridge, 2002, s. 57 - 89

¹¹ KOSELLECK, Reinhard, „Einleitung“ in: CONZE, Werner, ed., KOSELLECK, Reinhart, ed. a BRUNNER, Otto, ed. *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart, 1972 -1997, srv. KOSELLECK, Reinhard, *Begriffsgeschichte and social histor*, in: *Futures Past*, New York, 2004, s. 75 - 92

alternativní polistopadovou levicí. Nejvýrazněji můžeme tento jev pozorovat na pojmu „socialismus“. Jednak sledujeme jeho relativní nejednoznačnost a nejasnost v politickém diskursu, stejně jako ono Koselleckovo „usazování“ historické zkušenosti, v tomto případě zkušenosti se státně socialistickou diktaturou, která sama sebe reprezentovala právě pod pojmem socialismus. Velká část levicového myšlení se pak musela s tímto dědictvím složitě vypořádávat, což můžeme rozeznat ve velkém důrazu na „očišťování“ pojmů od jejich minulých významů. To vedlo jednak k defenzivním politickým pozicím, jednak k zužování prostoru pro poskytnutí vlastního pozitivně formulovaného politického programu.

Základní prameny a jejich specifika

Většina primárních pramenů, které jsou zde analyzovány, jsou prameny publicistické povahy, jedná se o texty publikované v denním, týdenním či měsíčním tisku, kde se vedly hlavní politické diskuze.

Levicoví autoři publikovali po roce 1989 v poměrně širokém spektru periodického tisku, jež se hlásil k různým podobám levicové politiky.

Listy, bývalý časopis československé socialistické opozice, vydávané Jiřím Pelikánem, se staly oficiálním dvouměsíčníkem, který se stále profiloval jako platforma pro diskusi o budoucích možnostech a perspektivách demokratického socialismu. Přispívali do něj převážně autoři starší generace, jež se během normalizace hlásili k československé socialistické opozici, mimo šéfredaktora Jiřího Pelikána například Miloš Hájek či Čestmír Císař. Poměrně velký prostor zde byl ovšem dán jak levicově orientovaným bývalým disidentům, tak i křesťansky profilovaným autorům.

Centrálním levicovým deníkem se staly noviny *Rudé právo*, později, od roku 1995, jen *Právo*, které se již neprofilovalo jako oficiální deník komunistické strany (ta měla svůj nově vzniklý deník *Haló noviny*), ale spíše se snažilo vytvořit si image „moderního“ levicového deníku, jež se distancuje od své komunistické minulosti. Převážně příloze „Salón“ vycházely mnohé klíčové texty levicových intelektuálů (nejznámější se ve své době staly pravděpodobně eseje Karla Kosíka). V otázkách zahraniční politiky jmenujme především časopis *Mezinárodní politika*. Zde uveřejněné studie často nabízely alternativní pohled na některé mezinárodní otázky, než jak je prezentoval oficiální zahraničně-politický výklad (např. otázky mezinárodní

bezpečnosti, vstup do NATO či česko-německé vztahy, převážně na pozadí odsunu sudetských Němců).

Dále využívám souborná díla esejů a sebraných spisů, které autoři během devadesátých let vydávali, jako je tomu například u velkého množství zachovaných textů Ivana Svitáka, sebraných článků a komentářů Zdeňka Mlynáře *Proti Srsti*¹² či esejů Karla Kosíka *Století Markéty Samsové*¹³ či *Předpotopní úvahy*¹⁴.

Velmi dobře zpracovány jsou v některých případech i sbírky dokumentů. Předně bych zde jmenovala sebrané dokumenty hnutí Obroda – *Obroda: klub za socialistickou přestavbu: dokumenty* od Zdeňky a Stanislava Kokoškových.¹⁵ Všechny zmíněné tituly jsou dostupné v Národní knihovně v Klementinu.

Důležitým pramenem pro výzkum radikální levice je tiskový orgán Levé Alternativy *Polartia*, který se neucelený dochoval v archivu Ústavu pro soudobé dějiny. Přispívali do něj různí stoupenci radikální levice – převážně ovšem stoupenci trockismu a anarchismu.

Anarchistické hnutí se vyznačovalo velkou mírou vlastních „samizdatů“, které ovšem nikde nejsou systematicky uchovány. Od roku 1991 začal více méně pravidelně vycházet časopis anarchistického hnutí *A-kontra*, pod vedením Jakuba Poláka. Prameny anarchistického hnutí se od „klasického“ tisku poněkud liší. Jednak velká část textů vychází pod pseudonymy, jednak se často jedná o texty velice mladých lidí (ne výjimečně i ve věku čtrnácti – patnácti let), jež sice představují poměrně radikální kritiku establishmentu, často však artikulovanou velmi intuitivně. Pro můj výzkum tento fakt nepředstavoval zásadní problém, neboť jsem se soustředila převážně na takové osobnosti, jež se snažily kritiku liberální demokracie zasadit do širšího společensko-politického rámce a dát ji zřetelnější intelektuální kontury. Především se koncentruji na myšlení Jakuba Poláka, které bylo charakteristické pro svoji radikální kritiku neonacismu a rasismu. Zčásti i reprezentovalo politický výsek, který se blížil charakteristikám tzv. Nové levice, jež jsou typické svým důrazem na tzv. post-materiální témata (kritika konzumerismu, emancipace partikulárních identit či ekologická problematika). Ekologická kritika je zde zastoupena především texty Jana Kellera, jako jsou například *Nedomyšlená společnost*¹⁶ či *Až na dno blahobytu*¹⁷ a časopisem ekologického hnutí *Duha Poslední generace*.

¹² MLYNÁŘ, Zdeněk, *Proti srsti*, Praha, 1996,

¹³ KOSÍK, Karel, *Století Markéty Samsové*, Praha, 1993

¹⁴ KOSÍK, Karel, *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997

¹⁵ KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996

¹⁶ KELLER, Jan, *Nedomyšlená společnost*, Brno, 1992

¹⁷ KELLER, Jan, *Až na dno blahobytu*, Praha, 1993

Povaha pramenů do značné míry předurčila charakter mého bádání. Texty publicistické povahy mají pochopitelně svoje specifika, obzvláště pokud na ně nahlížíme skrze perspektivu výzkumu politického myšlení. Autoři často popisované problémy zjednodušují, zacházejí poměrně nahodile a instrumentálně s politickými pojmy, nejsou ve své argumentaci konzistentní či si názorově protiřečí. Proto se snažím v rámci těchto konkrétních politických debat analyzovat politické představy aktérů skrze některé ústřední pojmy, jež sice mnozí nereflktují, ale ve své argumentaci nám sdělují, co pro ně znamenají. Vzhledem k tomu, že z obdobných diskusí nelze vždy rekonstruovat intelektuální pozadí daného myšlení, vedl mě pramenný materiál spíše ke zkoumání konkrétních politických pozic české alternativní levice v rámci polistopadové debaty, které jsem zkoumala skrze jejich myšlenkovou výbavu.

Literatura a dosavadní bádání

Bádání v oblasti dějin politického myšlení a intelektuálních dějin v českém prostředí nemá prakticky žádnou tradici, čemuž odpovídají i výsledky historiografického výzkumu. V oblasti soudobých dějin je jedinou prací, která přímo tematizuje intelektuální dějiny, práce Michala Kopečka *Hledání ztraceného smyslu revoluce*¹⁸ o zrodu marxistického revizionismu ve střední Evropě v polovině padesátých let. Šířeji bychom do této oblasti mohli zahrnout nedávno vydanou knihu Jana Mervarta *Naděje a iluze*¹⁹, která popisuje české a slovenské spisovatele v reformním hnutí šedesátých let, metodologicky se však k žádnému z přístupů intelektuálních dějin nehlásí.

Konkrétní práci s pojmy lze dobře zachytit například v případě Christiane Brenner, která ve své analýze českých poválečných diskurzů „*Zwischen Ost und West*“. *Tschechische politische Diskurse 1945–1948*²⁰ věnuje velmi důslednou pozornost používání jednotlivých pojmů v různých politických diskusích a vysvětluje jejich význam v rámci politického boje. Podobně tomu je i u knihy Michala Pullmanna *Konec experimentu*²¹, jehož analýza je založená na sledování proměn užívání klíčových pojmů a jejich významu během československé přestavby.

¹⁸ KOPEČEK, Michal, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha, 2009

¹⁹ MERVART, Jan. *Naděje a iluze: čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno, 2010

²⁰ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, 2011

²¹ BRENNER, Christiane. „*Zwischen Ost und West*“: *tschechische politische Diskurse 1945-1948*, München, 2009.

Co se týče výzkumu samotné levice po roce 1989, je paleta materiálu rozhodně širší, nicméně drtivá většina publikací pochází z oblasti politologického výzkumu a zabývá se především konstitucí nových politických levicových stran a jejich úlohou v politickém systému, případně komparací transformace komunistických stran ve střední Evropě. V českém prostředí se tomuto tématu věnuje nejvíce Lubomír Kopeček, jež je editorem dvou sborníků, jež jsou výsledkem výzkumu postkomunistických politických levicových stran. Jedná se o sborník *Trajectories of the left: social democratic and (ex-)communist parties in contemporary Europe: between past and future*²². Výzkum transformace komunistických stran ve středovýchodní Evropě shrnuje publikace z roku 2002 *Rudí a růžoví: transformace komunistických stran*²³. Pod vedením Petra Fialy vyšla v roce 1999 syntetická práce o působení KSČM po roce 1989 - *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*²⁴. Komunistickou politikou se zabývá dále například Vladimír Handl²⁵.

Osudy české radikální levice v devadesátých letech samostatně zpracoval Martin Bastl v knize *Radikální levice v České republice: devadesátá léta dvacátého století*²⁶. Jedná se o přehled základních skupin a hnutí v rámci radikální levice, kde je ovšem věnován minimální prostor věnován jejich intelektuálnímu formování. Dlouhodobější perspektivu zvolil Pavel Pečinka ve své knize *Pod rudou vlajkou proti KSČ: osudy radikální levice v Československu*²⁷, jež je taktéž přehledem radikálně levicových hnutí v Čechách. Pečinka zde ovšem popisuje vývoj hnutí již od dvacátých let 20. století. Stejně jako Bastl zde ovšem i Pečinka popisuje spíše institucionální vývoj hnutí než jejich myšlenkový potenciál. Situaci radikální levice v západní Evropě po roce 1989 se věnují Luke March a Cas Mudde ve studii *What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation*²⁸.

Levicovým myšlením jako takovým se v českém prostředí zabývá Ondřej Císař a Pavel Barša.

²² KOPEČEK, Lubomír, *Trajectories of the Left: social democratic and (ex-)communist parties in contemporary Europe: between past and future*, Brno, 2005

²³ HLOUŠEK, Vít, ed. a KOPEČEK, Lubomír, ed. *Rudí a růžoví: transformace komunistických stran*, Brno, 2002

²⁴ FIALA Petr a kol., *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*, Brno, 1999

²⁵ HANDL, Vladimír, Transformace komunistické strany: Od "strategie levicového ústupu" k evropeizaci, in: GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (eds): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha-Litomyšl, 2008

²⁶ BASTL, Martin, *Radikální levice v České republice: devadesátá léta dvacátého století*, Brno, 2001

²⁷ PEČINKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou KSČ: osudy radikální levice v Československu*, Brno, 1999

²⁸ MARCH, Luke, MUDDE, Cas, What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation, in: *Comparative European Politics* (2005) 3, 23–49

Tato dvojice vydala v roce 2004 publikaci *Levice v postrevoluční době: občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*²⁹, která nabízí základní přehled západního levicového myšlení od Gramsiho a Althussera až po Novou levici a soudobé koncepty, jež se vzdávají socialismu jako projektu transformace společnosti ve jménu radikální demokracie (Laclau, Mouffe). Na poli výzkumu levicového myšlení můžeme dále jmenovat například Michaela Hausera či Stanislava Holubce.

Částečný vhled do myšlenkového světa polistopadové společnosti nabízí kolektivní monografie historiků z Ústavu pro soudobé dějiny *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*³⁰, jež sleduje formování polistopadových politických identit vzhledem k vztahu ke komunistické minulosti. Zde jsou pro mě důležité nejvíce kapitoly týkající se levicových identit, tedy ČSSD a KSČM.

Předkládaná práce popisuje pouze situaci v českém prostředí a neklade si nárok na širší komparaci s vývojem ostatních zemí střední Evropy. Přesto pro mě jsou důležité některé texty, které se věnují podobné problematice v rámci středoevropského regionu. Grzegorz Kucharczyk věnuje ve své knize *Polska myśl polityczna po roku 1939*³¹ jednu kapitolu polskému levicovému myšlení po roce 1989 (*Myśl polityczna po roku 1989 – w poszukiwaniu lewicy*). Kucharczyk analyzuje převážně sociálně-demokratické politické pozice, naznačuje ovšem obecnější trend levicového myšlení, jež se podle něj projevoval v jisté intelektuální „nemohoucnosti“ a neschopnosti reagovat na změny přicházející ruku v ruce s demokratickou transformací. To vedlo k tomu, že levicové, resp. sociálně-demokratické myšlení, kvůli své „bezideovosti“, podpořilo hospodářskou transformaci bez formulace výraznější kritiky.

Tematicky nejbližší je mému výzkumu maďarská historička Ágnes Gagyí, která ve studii *The Non-post-communist Left in Hungary after 1989. Diverging paths of leftist criticism, civil activism and radicalizing constituency*³² analyzuje „ne-postkomunistickou“ levicovou kritiku, jež měla v Maďarsku evidentně rozvinutější intelektuální zázemí než u nás. Stejně jako v českém případě, i maďarské ne-postkomunistické levicové myšlení zakládalo svoji identitu na kritice kapitalistické restrukturalizace společnosti, jež vytvářela nové sociální

²⁹ BARŠA, Pavel, CÍSAŘ, Ondřej, *Levice v postrevoluční době: občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*, Brno, 2001

³⁰ GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011

³¹ KUCHARCZYK, Grzegorz. *Polska myśl polityczna po roku 1939*, Dębóroga, 2009

³² GAGYI, Ágnes, *The Non-post-communist Left in Hungary after 1989. Diverging paths of leftist criticism, civil activism and radicalizing constituency*, in: KOPEČEK, Michal Kopeček, WCIŚLIK, Piotr (eds.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest, 2013

nespravedlnosti, a na kritice nového politického establishmentu, tvořeného převážně bývalými disidenty a bývalými komunisty. Zřetelně více než v českém případě z tohoto prostředí vycházela kritika extrémní pravice, jež měla, a dodnes má, v Maďarsku širší společenskou podporu. Využívám zde i některé závěry studie Petera Gowana *The post-communist socialist in Eastern and Central Europe*³³, jež jednak vysvětluje úspěch postsocialistických stran ve střední Evropě, jednak se snaží situovat postoje levicově orientovaných uskupení do hlavních postkomunistických diskusí.

V posledních letech se významná část sociálně-vědního výzkumu začala výrazněji vymezovat vůči liberálním interpretacím demokratické transformace. Tyto přístupy jsou mi zde inspirací ve své snaze hledat alternativní výklady a podporovat pluralizaci paměti revoluce 1989 a raných devadesátých let. Pro můj výzkum se staly nejinspirativnějšími například kniha Johanny Bockmann *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*³⁴, *Revolúcia s ľudskou tvárou*³⁵ od Jamese Krapfela či studie Paula Blokkera *Democracy Through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn*³⁶.

Struktura práce

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. První kapitolu tvoří popis české nekomunistické levice po roce 1989 z perspektivy její institucionální podoby. Popisují zde převážně skupiny a hnutí, které se v rámci levicové scény začaly po roce 1989 konstituovat. Zde lze hovořit o dvou základních směrech politického myšlení – jednak směr, který představoval socialistickou kritiku, reprezentovaný především hnutím Obroda a tzv. osmašedesátníky (bývalými reformními komunisty) a jednak radikální levice, kterou v českém prostředí reprezentovala Levá alternativa a anarchisté.

Zásadní téma pro bádání o postkomunismu představuje téma vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Pochopení složitého vztahu ke komunistické minulosti se jeví jako jeden z klíčů k chápání polistopadové politiky a politických identit. Otázky spojené s komunistickou minulostí zasáhly do všech základních témat české polistopadové politické diskuse a politika dějin se stala na dlouhou dobu jednou ze základních legitimizačních

³³ GOWAN, Peter, *The post-communist socialist in Eastern and Central Europe*, in: SASSON, Donald, ed. *Looking left: socialism in Europe after the Cold War*, New York, 1998

³⁴ Srv. BOCKMAN, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford, 2011

³⁵ KRAPFL, James, *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava, 2009

³⁶ BLOKKER, Paul: *Democracy Through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn?*
http://www.eui.eu/Personal/Researchers/pblokker/Blokker_IJPCS_forthcoming.pdf

strategií postkomunistické liberální a liberálně konzervativní politiky v celé střední Evropě.³⁷ Přestože v Československé republice (později České republice), na rozdíl od ostatních zemí střední a východní Evropy, nadále působila „nepřebudovaná“ komunistická strana (KSČM), jež se i po listopadu hlásila k některým „výdobytkům“ komunistického režimu, zašla česká politika dějin v dekomunizaci pravděpodobně nejdále v celém regionu.³⁸ Od roku 1990 počal proces dalekosáhlých politických opatření, jako byly například rehabilitace obětí, restituce, lustrace či zákony o dějinách. Druhá kapitola této práce se snaží postihnout vymezení alternativních levicových pozic vůči liberální politice dějin, popisuje způsob argumentace a vytváření politických strategií, jež účastníci diskuze využívali. V rámci nekomunistické levice jde převážně o generaci osmašedesátníků, pro něž se stal způsob výkladu minulosti stěžejní otázkou, neboť se přímo dotýkal jejich vlastní politické legitimacy.

Politické vize a programy levicové kritiky nedisponují pro raná devadesátá léta prakticky žádným základním „programovým dokumentem“. Vzhledem k absenci takto zásadních dokumentů analyzují levicové představy o budoucím uspořádání na základě některých centrálních pojmů. V rámci třetí kapitoly je podroben analýze především ústřední pojem celé postkomunistické transformace, pojem „demokracie“. Ukazují zde, jak byl tento pojem chápán uvnitř levicového diskurzu, kde je rozeznatelná především snaha vymežit pojem demokracie vůči jeho dominantní liberální interpretaci.

Konečně poslední kapitola si klade za cíl odpovědět na otázku, jaká forma „Nové levice“ zde po roce 1989 existovala. Jako profilující se ukázala být převážně dvě témata – ekologická témata a kritika rasismu a xenofobie. Obě témata nebyla v rámci levicové kritiky chápána jen jako omezené jevy, ale autoři se skrze ně snažili artikulovat širší společenskou kritiku, resp. civilizační kritiku západní průmyslové civilizace.

³⁷ Srv. KOPEČEK, Michal, Úvod, in: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011, s. 9 - 16

³⁸ Více RUPNIK, Jacques, Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí, Česká zkušenost, in: *Soudobé dějiny*, č. 2, 2002

Demokratická levice po roce 1989: profil aktérů a hnutí

Tvůrcem levicové kritiky a levicového politického myšlení nebyly pochopitelně pouze politické strany, ale jak různá hnutí a subkultury, tak i jednotlivci, především kritičtí intelektuálové.

Politické myšlení přesahuje hranice politických stran i hnutí a nedá se jimi definovat. Přesto považuji za nutné představit základní levicová hnutí a popsat alespoň obecně jejich genezi a historickou zkušenost, neboť ta je pro pochopení mnohých politických stanovisek zcela klíčová. Do politických sporů zasahovaly často i osobní rozepře a antipatie, které měly buď jednorázový charakter (projevily se v konkrétním politickém sporu) nebo představovaly dlouhodobější a obecnější „trend“ (takový můžeme sledovat například v neochotě spolupráce bývalých reformních komunistů s představiteli „post-normalizační“ KSC, přestože názorově se spolu často potkávali častěji než s jakoukoli jinou stranou).

„Osmašedesátníci“ a klub Obroda

Výraznou společenskou a intelektuální skupinou byl okruh bývalých reformních komunistů, kteří byli pro své politické postoje během Pražského jara zbaveni možnosti vykonávat svá povolání a z velké části se začali podílet na různých opozičních aktivitách, ať už v Československu nebo v zahraničí. Nejčastěji se v souvislosti s touto skupinou setkáme s pojmy jako *osmašedesátníci*, *generace osmašedesátníků*, *reformní komunisté* či *demokratičtí socialisté*. Všechna označení se zde přímo vážou k československé politické zkušenosti z šedesátých let, kdy došlo k pokusu o demokratizaci komunistického systému, jež se naplno projevil hlavně během první poloviny roku 1968, kdy došlo k postupnému rušení cenzury a rozšíření svobody tisku, vzniku mnoha občanských aktivit, které nebyly kontrolovány KSC či pokusu o hospodářskou reformu směrem k tržnímu hospodářství.

Budoucí „osmašedesátníci“ tyto snahy podporovali, ať už jako politici vytvářející reformní politiku, kulturní činitelé ovlivňující média či filozofové a společenští vědci kriticky se vyjadřující k dosavadnímu systému. Jednalo se o velmi různorodou skupinu, tudíž nelze jasně podat přesnou definici. Je ovšem evidentní, že se jednalo o část jedné generace, kterou spojovala výrazně podobná, nezřídka společně prožitá, životní zkušenost. Šlo o generaci lidí narozených většinou v polovině dvacátých let, jejichž mládí a dospívání silně poznamenala hospodářská krize a především mnichovské události a okupace Československa. Tyto zkušenosti staly velice důležitými při formování politických postojů této generace.

„Mnichovský komplex“ a nedůvěra vůči liberální demokracii v těchto lidech zůstala prakticky až do konce jejich životů, jakkoli se politická situace kolem nich v průběhu mnoha desetiletí naprosto zásadně změnila.³⁹

Během okupace Československa a druhé světové války se mnozí z nich angažovali v protinacistickém odboji, kde se také většinou poprvé seznamovali s komunistickými myšlenkami (například v odbojové organizaci Předvoj). Po válce, respektive po roce 1948 pak nadšeně vstupovali do KSČ a podporovali její politiku. Často velice rychle, a v poměrně mladém věku, dosáhli významných politických a společenských pozic a aktivně se podíleli na stalinizaci československé společnosti. Označení „reformní komunisté“ nesou proto, že to byla právě část této generace, jež po roce 1956, kdy došlo k tzv. společenskému tání, aktivně zahájila pokus o destalinizaci komunistické strany a demokratizaci režimu během 60. let. V druhé polovině 60. let, resp. během jara 1968 obsadili tito lidé významné společenské funkce a podíleli se na demokratizaci komunistického režimu „shora“, tedy pomocí reforem samotné komunistické strany, které nejlépe dokumentoval tzv. Akční program z dubna 1968. Po sovětské okupaci byla část proreformních politiků z KSČ vyhozena či vyškrtuta či sami ze strany vystoupili a po následujících dvacet let byli zbaveni možnosti vykonávat kvalifikovaná zaměstnání a v policejních a kádrových rubrikách patřili do kategorie nespolehlivých, podezřelých.⁴⁰

Jak napsal Jiří Vančura, sám patřící k této generaci, byla to „příliš různorodá skupina“ a při hlubším zkoumání vidíme, že i jejich postoje se výrazně lišily a to nejen během Pražského jara, ale už v době stalinského teroru. Nicméně po roce 1968 je pojil prakticky stejný osud, když všichni během velmi krátké doby ztratili jakýkoli politický vliv a spojovala je následná dvacetiletá perzekuce (již ne tak tvrdá jako v padesátých letech). Tato zkušenost nebyla pochopitelně vlastní pouze vysokým funkcionářům KSČ. Lidí, kteří byli pro své občanské postoje během roku 1968 kariéerně i existenčně postiženi byly desetitisíce až stovky tisíc, nicméně pokud se hovoří přímo o „osmašedesátnících“, hovoříme většinou o této užší skupině lidí, funkcionářů KSČ z období Pražského jara, s výše zmíněnou specifickou „kolektivní biografií.“

Díky své politické angažovanosti a politickým schopnostem sehráli mnozí z nich důležitou roli při utváření první fáze normalizační opozice po roce 1969.⁴¹ *Poučení z krizového vývoje,*

³⁹ Srv. např. HÁJEK, Miloš. *Paměť české levice*, Praha, 2011, srov. ADAM, Marek, diplomová práce: Karel Kosík v kontextu marxistického myšlení: diplomová práce, JČU, PF, 2010

⁴⁰ VANČURA, Jiří. Osmašedesátníci. *Literární noviny*, č. 34, roč. 12, 2001, s. 1, 3

⁴¹ Více OTÁHAL, Milan. První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969-72). In: MANDLER, Emanuel. *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha, 1993. s. 11-33

základní politický dokument tzv. normalizačního režimu, který se stal závaznou normou interpretace událostí první poloviny roku 1968, odsoudil Pražské jaro jako kontrarevoluci, aktivní tvůrce tohoto procesu označil za pravicové revizionisty a vtiskl na následujících dvacet let normalizačnímu období charakteristickou protireformní tvář.⁴² Reformní politici a funkcionáři, čerstvě zbavení svých postů, pochopitelně představovali první myslitelnou silnou základnu ohrožení normalizačního systému. Proto proti nim také byl z počátku normalizačního období vyvíjen ze strany KSČ největší mocenský tlak. Jak píše Milan Otáhal, první opozice vůči normalizačnímu režimu byla socialistická. Ta vznikla následkem neúspěchu reformní politiky a jejího ustupování „normalizátorům“. Na rozdíl od pozdější chartistické opozice, resp. lidsko-právního disentu se socialistická opozice v první fázi normalizace profilovala jasně politicky a navazovala na svou dosavadní činnost z doby pražského jara (studentské hnutí, spolky, kluby, časopisy).⁴³

V této době začala část reformních komunistů spolupracovat s bývalými sociálními demokraty, kteří se během jara 1968 pokoušeli obnovit Československou sociálně demokratickou stranu. Jednotný nepřítel v podobě nově se etablujícího konsolidačního režimu sjednocoval opoziční aktivity a výrazné ideové spory se projevíly hlavně až po listopadu 1989, kdy myšlenka demokratického socialismu a „návratu“ k ideám Pražského jara ve společnosti nenašly mezi veřejností výraznější podpory. Krátce po okupaci zde ovšem pochopitelně existovala silná snaha „zachránit“ dědictví obrodného procesu. V rámci opozičních aktivit se pokoušeli tito lidé vytvořit jednotnou socialistickou opozici, která vyvrcholila formulací tzv. *Malého akčního programu* v roce 1971, navazující na Akční program KSČ z dubna 1968, resp. na celé hnutí Pražského jara. Text artikuloval ostře opoziční stanovisko jak k vládě Gustava Husáka, tak k jakémukoli monopolu moci vůbec. Za svůj cíl autoři explicitně prohlašovali, „aby se z dosud potenciálního solidárního tělesa, tvořeného odpůrci současného režimu, stala aktuální politická síla“.⁴⁴

Značná část reformních komunistů také tvořila významnou část Charty 77 a byli považováni za jednu z konstitutivních skupin tohoto společenství. Pro dokreslení, jen ve funkci mluvčích se z celkových třiceti pěti osob vystřídal během let 1977 – 1989 čtrnáct někdejších členů

⁴² *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970*. Praha, 1971

⁴³ Srv. OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, 1994, srv. MIKLOVÁ, Martina, diplomová práce *Teorie opozice v nedemokratických režimech: Političnost vybraných opozičních subjektů v ČSSR v 70. letech*, MU, 2009

⁴⁴ Malý akční program ČHDS, in: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009

KSČ.⁴⁵ V roce 1978 ještě opozice vystoupila s prohlášením *Sto let českého socialismu*, kde se signatáři tohoto prohlášení, označující se jako „socialisté a demokraté“, přihlásili k tradicím počátků českého dělnického a socialistického hnutí a poukázali na zásadní nedostatky současného zřízení, jež „*vykazuje nesporný dluh vůči mnoha principům formulovaným průkopníky dělnického a socialistického hnutí*“.⁴⁶

Nicméně po vzniku chartistického disentu se program socialismu v disentu postupně umenšoval, respektive se stal jen jedním z mnoha politických proudů demokratické opozice.⁴⁷

Díky svému univerzálnímu lidskoprávnímu programu a zčásti i charakteristické „nepolitické politice“ pokrývala Charta 77 celé spektrum různých politických idejí a mnozí reformní komunisté díky působení tohoto prostředí reformulovali nebo výrazně přehodnotili svoje dřívější politická stanoviska. Na konci osmdesátých let již nelze všem bývalým reformním komunistům přičítat reformně komunistické názory a rozhodně ne všichni se připojili k nově vzniklému hnutí Obroda – klubu za socialistickou přestavbu, které vědomě reprezentovalo reformní komunismus a odkaz Pražského jara a navazovalo na ideje šedesátých let. Ovšem i v prostředí Obrody na konci osmdesátých let byl patrný trend k názorovým východiskům spíše sociálnědemokratického typu, jež ztělesňovala v této době západní Socialistická internacionála.⁴⁸

Na rozdíl od chartistického disentu i ostatních nově vznikajících aktivit byla Obroda velmi jasně politicky profilovaná a hlásila se ke konkrétním politickým idejím, k demokratickému socialismu.

Okruh lidí, kteří tvořili budoucí Obrodu, se začal formovat během roku 1987 jako reakce na malý ohlas přestavby v oficiální československé politice a zahrnoval prakticky výlučně bývalé reformní komunisty a funkcionáře Pražského jara. Jednalo se jen o jistý segment těchto lidí, kteří spolu udržovali kontakty po celou dobu Husákovy vlády. Nejvýraznějšími představiteli se stali například Miloš Hájek, Vojtěch Mencl, Václav Kural či Josef Domaňský. Ve svém programovém prohlášení z února 1989 se Obroda přihlásila k demokratickému socialismu a ke Gorbačovově perestrojce a k eurokomunismu: „*Ve svém úsilí chceme navázat nejen na dědictví minulosti, na myšlenky našeho demokratického socialistického obrodného procesu roku 1968 a dnešní přestavby v Sovětském svazu, nýbrž i na zkušenosti a úspěchy dosažené ve*

⁴⁵ TUMA, Oldřich, Historický úvod, in: in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996, s. 9 - 14

⁴⁶ *Sto let českého socialismu*, In: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009

⁴⁷ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, 1994

⁴⁸ TUMA, Oldřich, Historický úvod, in: in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996, s. 9 - 14

prospěch lidu socialistickými, demokratickými a některými komunistickými stranami v západní části našeho kontinentu.“⁴⁹

17. 6. 1989 zveřejnila své programové teze, kde kladla důraz na vytvoření sociálně spravedlivé a egalitářské společnosti a na aktivní účast občanů na rozhodování v zásadních společensko-politických otázkách a v otázkách soukromého vlastnictví. Teze byly směřovány všem „*demokraticky smýšlejícím občanům*“. Konstatovala hluboký společenský úpadek a požadovala komplexní přestavbu všech oblastí společenské činnosti, která „*odstraní byrokratické autoritářské struktury, umožní obnovu demokracie a otevře cestu k vytvoření moderního modelu socialismu.*“⁵⁰ Strategii bývalých reformních komunistů byl především apel na vedení KSČ v oblasti demokratizace společnosti. Mimo Gorbačovovy perestrojky se Obroda přímo přihlásila k dědictví reformního programu z roku 1968, který podle nich odpovídal socialismu, založeném na zásadách humanity a demokracie a pokoušel se „*odstranit byrokratický systém nekontrolovaně ovládající společnost.*“⁵¹ Období Pražského jara 1968 bylo v tezích hodnoceno jako dílo „*progresivních sil*“ v KSČ, jímž se podařilo „*zatláčit konzervativní živly do defenzivy, postavit se do čela obrodného procesu a během krátké doby nebývale uplatnit autoritu strany ve společnosti. Díky tomu zůstaly akce protisocialistických sil jen okrajovým jevem a společenská obnova probíhala bez otřesů a pokojně. Socialismus získával lidskou tvář.*“⁵² Dále zde Obroda požadovala radikální rozchod se stalinismem a „*kritické přehodnocení samé podstaty socialismu, jeho smyslu, základních hodnot i cest jeho dalšího rozvoje*“⁵³. Přihlásila se k mezinárodnímu úsilí o nalezení soudobé podoby socialismu, na kterém se podílí oba „*základní proudy dělnického hnutí – komunistický a socialistický.*“⁵⁴

Silný důraz kladli obrodáři na prvky participativní demokracie a aktivní zapojování občanů do politického dění. Formulovali zde myšlenku „*demokratické samosprávy svobodného lidu*“ a svými politickými požadavky dávali jasně najevo, že vytvoření formálního zastupitelského demokratického systému pro skutečný rozvoj demokracie nestačí. Nicméně s žádným osobitým programem společenské samosprávy bývalí reformní komunisté nepřili a nakonec se jejich představy o demokratickém fungování upínaly právě převážně k zastupitelskému systému.

⁴⁹ Prohlášení přípravného výboru Klubu za socialistickou přestavbu OBRODA (2/1989), in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu, Dokumenty*, Praha, 1996, s. 48-51

⁵⁰ Programové teze klubu Obroda (Diskusní návrh), in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996, s. 106

⁵¹ Tamtéž

⁵² Tamtéž

⁵³ Tamtéž, s. 107

⁵⁴ Tamtéž, s. 109

Sama sebe chápala Obroda jako hnutí, které se bude pokoušet o dialog se všemi vznikajícími občanskými iniciativami a neformálními uskupeními, ale i s příslušníky „všech“ politických stran⁵⁵ a sama sebe prezentovala jako tzv. „konstruktivní opozici“.⁵⁶ Nicméně přesto, nebo snad právě proto, Obroda nesehrála v rámci opozičních aktivit výraznější roli. Během listopadových událostí se pak klub snažil prosadit v rámci Občanského fóra, tam ovšem k bývalým osmašedesátníkům jako čerstvě zorganizované politické síle ale panovala nedůvěra a rezervovanost.⁵⁷ Mimo jiné také kvůli vystoupení Zdeňka Mlynáře v Československé televizi, který zde vyjádřil ochotu spolupracovat s KSČ, aniž by toto jakkoli konzultoval se zástupci OF, ke kterému se veřejně hlásil, což pochopitelně v OF vzbudilo silnou vlnu nevole. Nedůvěru a ostražitost lze poměrně jasně identifikovat i ze záznamů jednání Občanského fóra, především Václav Havel jednoznačně odmítal s Obrodou spolupracovat a vyjadřoval k tomuto hnutí značný odpor: *„Já myslím, že díky Zdeňkovi Mlynářovi byl odepsán i pan Dubček z kandidatury na cokoli. Protože ten Mlynář se zasloužil o to, že jsme ztratili, nebo abych nemluvil za jiný, já jsem ztratil důvěru k reformním komunistům natolik, že si myslím, že když tam budou dva takový, tak odcházím zpátky dělat disidenta a psát hry a budu se bavit s kapitánem Čermákem ve svý vyšetřovně a budu mít klid.“*⁵⁸ Havel odmítal s Obrodou politicky vyjednávat, podle něj byla *„horší než ta strana. Ta Obroda jsou zrádci, zatímco ta strana jsou partneři, ten Mohorita. S Urbánkem se budu bavit kdykoli, Mlynářovi položím telefon, když mi zavolá...A ptal se mě (Josef Krejčí – tajemník NF): „Chcete tam Obrodu?“ A já jsem řekl: „Nejdu tam, když tam bude Obroda.“ Obroda je – já nevím – pět a půl lidí. To je jako strana...Proč máme vylučovat Stranu slovenský obrody z jednání, protože je nám směšná, a proč máme jednat za přítomnosti této Obrody, jako kdyby někoho reprezentovala, a navíc, ji cítím já osobně jako zrádce.“*⁵⁹

Přední představitelé Občanského fóra, kteří neměli komunistickou minulost, například odmítali pouštět Obrodáře do místnosti během svého jednání a považovali je za „zrádce“. Pochopitelně se z OF ozývaly hlasy bývalých reformních komunistů, kteří působili v rámci Charty 77 a vyjadřovali pochybnosti nad takovýmto chováním. Nicméně ze zaznamenaných

⁵⁵ Tamtéž, s. 116

⁵⁶ TUMA, Oldřich, Historický úvod, in: in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996, s. 9 - 14

⁵⁷ PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý: vzpomínky a přemýšlení: krédo*. Praha, 2009, s. 166 – 177, Srv. MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha, 2009

⁵⁸ SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad - prosinec 1989. 2. díl, Dokumenty*. Praha, 1998, s. 140

⁵⁹ Tamtéž, s. 139-140

přepisů jednání OF je zřetelné, že tito „chartističtí exkomunisté“ (např. Zdeněk Jičínský či Rudolf Slánský) byli vnímáni zcela jinak než lidé, kteří se v Chartě neangažovali.⁶⁰

Je třeba podotknout, že osmašedesátníci byli diskvalifikováni i sdělovacími prostředky a ve společnosti nenacházeli příliš pozitivní ohlas, převážně kvůli své stalinské minulosti, která se v souvislosti s jejich politickým angažmá často připomínala. Přestože sami osmašedesátníci opakovaně poukazovali na své zásluhy během reformního procesu a Pražského jara a snažili se tak potvrdit svoji demokratickou identitu, mnozí kritici zdůrazňovali, že ani Pražské jaro nebylo plně demokratické a že stále existovaly privilegované společenské skupiny a že mnozí lidé stále neměli možnost do veřejného prostoru vstoupit: „*Když tu argumentujete, že největší reformátoři komunismu vzešli právě z komunistických stran, bylo to jednoduše proto, že všichni ostatní, kteří by reformovali daleko důrazněji anebo by dělali něco, aby k takovým reformám vůbec nemuselo dojít, protože si komunismus prostě nepřáli, všichni ti byli odstrčeni, umlčeni, případně zlikvidováni. Byla to jen vaše hra,*“⁶¹ napsal například Josef Chuchma do Tvaru v roce 1992 v reakci na televizní vystoupení některých osmašedesátníků v pořadu Československé televize „Klub netopýr“. Zatímco většina bývalých reformních komunistů vnímala Pražské jaro jako vlastní úspěch, který byl zvenčí násilně „přerušeno“ sovětskou intervencí, je evidentní, že značná část společnosti vnímala osud Pražského jara jako důkaz nereformovatelnosti sovětského komunismu a stavěla se k tomuto období poměrně kriticky. Podobně ostré odsouzení jako Josef Chuchma vyjádřil vůči členům Obrody i Karel Steigerwald v článku „Devětašedesátníci“: „*Mluví o nové totalitě, jakoby nás spíše namořily zbytky té jejich staré. Nadávají na tvrdost hospodářské reformy elegantních hejsků, jakoby sami nevytvářeli důvod k té tvrdosti. Jen jedno slovo nemají ve slovníku: odpovědnost za své dílo. Neštěstí, domnívají se, přišlo až s ruským okupantem. Jedinou věc, kupodivu, dialekticky nespojují: svůj komunistický idealismus a svou komunistickou praxi s nynějším stavem země. Domnívají se, že jejich vnitřní spor s Moskvou, v němž prohráli – a národu tak po okupaci nepřímé poskytli i okupaci přímou – je očištil od všech vin.*“⁶²

Obroda tak marně hledala své místo v rámci nově vznikajícího politického spektra, byť se sama stále chápala jako klub, nikoli jako politická strana, a svoji budoucnost viděla spíše ve spolupráci s některou z levicových stran hlásících se k demokratickému socialismu. Z počátku se nebránila spolupráci s komunisty, především s reformně orientovaným Demokratickým

⁶⁰ Tamtéž

⁶¹ CHUCHMA, Josef, Ještě k osmašedesátnickému studiu Netopýr, in: *Tvar*, č. 5, 1992, s. 2

⁶² STEIGERWALD, Karel, Devětašedesátníci, in: *Literární noviny*, roč. 3, č. 9, r. 1992, s. 3

fórem komunistů.⁶³ Nicméně postoje bývalých osmašedesátníků (obzvláště funkcionářů z jara 1968, které Obroda převážně sdružovala) vůči KSČ, resp. KSČM byly poměrně složité, přestože před listopadem 1989 byla většina z nich, (v rámci přestavby) spolupráci -nebo alespoň dialogu - s KSČ nakloněna. Po zhroutilí komunistického systému již v reformním komunismu neviděli žádnou budoucnost. Po roce 1990 viděli mnozí z aktivních „obrodářů“ šanci hlavně ve znovu se obnovující ČSSD. Po rozpadu OF Obroda utvořila samostatný parlamentní klub sociálnědemokratické orientace a přechod velké části členů Obrody do ČSSD na sebe nenechal dlouho čekat. Slučování Obrody a ČSSD ovšem provázela kritická diskuse uvnitř obou uskupení. V části ČSSD, naladěné proti stávajícímu předsedovi Horákovi, se dokonce začalo mluvit o „bolševizaci ČSSD“ a panovala obava, že se bývalí osmašedesátníci pokusí stranu ovládnout.⁶⁴ Ani všichni členové Obrody neměli důvěru k sociální demokracii. Její úlohu v rámci politického spektra totiž chápali jinak, než jak se profilovala tehdejší ČSSD. Již v prosinci 1989, když Miloš Hájek mluvil o možnostech Obrody spolupracovat s ČSSD, mluvil o ní jako o socialistické straně. V očích „Obrodářů“ tedy ČSSD měla představovat politický subjekt, který nabídne demokratickou socialistickou alternativu (tak, jak si to i mnozí představovali na jaře 1968) a nebude zatížen komunistickou minulostí. Tento postoj, jež byl vlastní převážně aktivním aktérům Pražského jara, nám může přiblížit jedna ze vzpomínek Miloše Hájka na obrodářskou diskusi v říjnu 1990 o polistopadové levici: „*Ota (Šik), ještě stále jeden z Havlových poradců, zahájil diskusi: Chybí tady levice, bylo by třeba dát ji dohromady, Havel by to uvítal. Diskuse se rozvinula do šířky, kroutilo se hlavami nad Klausem, když jsem upozornil na sociální demokracii, řekl Ota (Šik): „No to je přece Mlynář a Sviták!“*“⁶⁵ Ivan Sviták, výrazná osobnost Pražského jara, jenž se podílel na vzniku Klubu angažovaných nestraníků a autor jedné z nejvýraznějších kritik obrodného procesu „*Vaše nynější krize*“, patřil po roce 1989 v Československu k nejviditelnějším obráncům demokratického socialismu. Sám sebe chápal jako sociálního demokrata (během Pražského jara byl jedním z hlavních propagátorů obnovy České sociální demokracie) a budoucnost Československa viděl v „*neutrálním sociálně demokratickém státu*“.⁶⁶ Skeptický postoj vůči sociální demokracii a vůči situaci české levice po roce 1989 (postoj, který byl pravděpodobně blízký velké části osmašedesátníků) vyjádřil následovně: „*Zatímco „dědicové“ KSČ se k levici rádi hlásí, ale ta je odmítá přijmout mezi sebe s jejich*

⁶³ HÁJEK, Miloš: Místo Obrody v dnešním politickém spektru, in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu, Dokumenty*, Praha, 1996, s. 194-195

⁶⁴ ZAHRADNÍČEK, Tomáš, Československá sociální demokracie v letech 1989-1992, in: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011 s. 201-202

⁶⁵ HÁJEK, Miloš. *Paměť české levice*, Praha, 2011

⁶⁶ SVITÁK, Ivan: Potřeba kritického myšlení, in: *Ztracené iluze*, Praha, 1990 s. 116

totalitní zátěží, s druhou tradičně levicovou stranou, se sociální demokracií, je to naopak. Levice by celkem ráda měla v parlamentě silnou politickou stranu typu sociální demokracie, ta se však zdráhá prohlásit se za levici a chce být nanejvýš „levým středem“. Často tak vzniká paradoxní situace, kdy sociální demokracie aspiruje na úlohu při sjednocování levice, ačkoli jako strana se k levici vůbec nehlásí.“⁶⁷

Dalším potenciálním partnerem k spolupráci byla pochopitelně KSČM. Pro české politické prostředí byla, mimo jiné, charakteristická existence „nepřebudované“ komunistické strany, která představovala v rámci levicového politického spektra poměrně stabilní subjekt, přestože byla po dlouhou dobu vnímána jako „antisystémová“. Česká komunistická strana (KSČM) se sice po roce 1989 přihlásila k demokratizaci, její členská základna si ovšem nakonec vybrala cestu opětovné centralizace. Neochota přihlásit se k reformnímu kursu se projevila i na odmítnutí přejmenování strany na prvním stranickém sjezdu.⁶⁸ Přestože reformně orientovaná uskupení (Demokratická levice, Demokratické fórum komunistů) zpočátku ve straně získala značnou podporu, orientace na směr demokratického socialismu a moderní levicové strany se nakonec ukázala v rámci KSČM jako neuskutečnitelná. Reformisté se snažili odvolávat na demokratické tradice v dějinách KSČ - mezi ně patřilo i Pražské jaro a projekt demokratického socialismu. Snaha navázat na jeho tradici ovšem mezi „konzervativním“ členstvem nenacházela hlubší odezvu.⁶⁹

To bylo dáno i personálním složením strany, jejíž významnou část tvořili lidé, kteří do KSČ vstoupili po roce 1969, a jejich přihlášení se ke KSČ spočívalo právě na deklarativním odmítnutí jakékoli reformy. Zároveň zde existovala i osobní antipatie a nesnášenlivost mnohých osmašedesátníků vůči KSČM a naopak. Francouzská historička Françoise Mayer popsala „normalizační“ komunisty jako „mladé“ komunisty, mezi nimiž „a těmi, kdo ztělesňovali reformu v roce 1968 a dál pěstovali její dědictví, panovala spíše nedůvěra než spříznění: dělilo je příliš mnoho věcí, věk, zkušenost, vztah ke komunismu. Ti první mnohdy osmašedesátníky považovali za „stalinisty“, protože sami žádnou odpovědnost za nejtvrdší represe režimu necítily. Ti druzí je naopak považovali za „prospěcháře“ těžící z normalizace, protože do strany prý vstoupili jedině z kariérismu, nikoli ze socialistického přesvědčení.“⁷⁰

Většina z aktérů Pražského jara se s normalizační komunistickou stranou rozešla za poměrně nepříznivých okolností - buď na protest proti okupaci sami z KSČ vystoupili, nebo byli

⁶⁷ SVITÁK, Ivan: *Nezávislá opozice*, Praha, 1991

⁶⁸ KOPEČEK, Michal: Stigma minulosti, pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu, in: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011, s. 355

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha, 2009, s. 83

později ze strany vyloučení či vyškrtnutí. Polistopadová KSČM pro ně pak představovala zcela jiný politický subjekt než ta „pražskojarní“ KSČ (ideově i personálně) a v její stávající podobě v ní neviděli stranu, která by měla potenciál naplnit v budoucnu ideál demokraticky orientovaného socialismu. Prakticky zde neexistoval prostor pro společnou diskusi, byť se o to jedinci pokoušeli, např. v rámci volební koalice Levý Blok. Nicméně to byly spíše ojedinělé pokusy, které působily dost odtažitě od politiky KSČ. Z výraznějších pokusů přihlásit se k Pražskému jaru z komunistických pozic můžeme jmenovat předního intelektuála KSČM Miloslava Ransdorfa, který svůj postoj zformuloval v úvodu do své knihy *Nové čtení Marxe*. V reformním pokusu viděl Ransdorf dějinnou výzvu, ke které je třeba upínat pozornost, která překoná subjektivní mínění aktérů Pražského jara a nabídne společnosti nové možnosti.⁷¹ Spolu s Karlem Kosíkem, kterého se zde dovolává, vidí v Pražském jaru „radikální alternativu k systému, který dnes ohrožuje přežití lidstva“. „*Nejen pro Karla Kosíka, ale i pro mne „trvá jako záblesk a tušení jediné cesty, která může lidstvo zachránit před globální katastrofou, jako neschopný náznak imaginace, z níž se jednou zrodí nové paradigma,*“⁷² shrnuje Ransdorf svůj postoj. S voláním po nové společenské alternativě k stávajícímu systému souvisí i Ransdorfov apel na překonání předsudků vůči marxismu, oproštění se od „karikatury marxistického myšlení“ a pokus o společenský rozvoj nového marxistického teoretického uvažování: „*Potřebujeme moderní marxismus, který odpovídá problémům konce dvacátého století, novou teorii, která by se vtělila do nové ideologie a nového programového zaměření tak, abychom přestali být otroky přežilých představ a 19. století. Jsem přesvědčen, že Marxův myšlenkový svět nevyčerpal svůj inspirující potenciál, že marxismus může mnohé přinést i lidem vstupujícím do 21. století.*“⁷³ Navzdory podobným ojedinělým pokusům se ovšem KSČM, v mediálním a politickém diskurzu, nedokázala zbavit svého „totalitního“ dědictví. Snahy o uskutečnění spojení socialismu a demokracie uvnitř polistopadové KSČM a orientace na demokratizační tradice strany zůstali spíše na rétorické úrovni a jejich propagátoři buď stranu opustili, nebo se stali ojedinělými výjimkami. KSČM

⁷¹ RANSDROF, Miroslav, *Nové čtení Marxe*, Praha 1995, s. 9: „*A vůbec v této souvislosti nezáleží na tom, jaké postoje "osmašedesátníci" zaujímali a zaujímají v době po roce 1989, dávno za svým zenitem. Oni sice již patří minulosti, ale výzva «osmašedesátého» nikoli. Mnozí zbývající "osmašedesátníci" po listopadu 1989 především usilovali o svou osobní rehabilitaci, zatímco skutečnou rehabilitaci mohlo být jen úsilí o realizaci myšlenek "osmašedesátého" na nové historické úrovni. Přijali mýtus o návratu "normálního", "přirozeného" stavu, a tak svůj "osmašedesátý" prohráli znovu, po více než dvaceti letech, tentokrát zdánlivě definitivně... Zůstala tu ale dosud nezvládnutá dějinná výzva "osmašedesátého" nezávislá na subjektivním mínění "osmašedesátníků" ("osmašedesátý" a "osmašedesátníci" nejsou totéž): a k té se hlásíme a pokládáme ji za nosnou i v dnešních podmínkách.*“

⁷² Tamtéž

⁷³ Tamtéž, s. 10

zvolila kurs sociálně-populistické, silně nacionálně orientované politiky, která ji ovšem zajistila poměrně stabilní, posléze během devadesátých let stále rostoucí, voličskou základnu. Naději na obnovení socialistické platformy v rámci české levicové scény mnozí spojovali se vznikem volební koalice Levého Bloku. Oficiálně byl Levý blok předvolební koalici KSČM a Demokratické levice ČSFR, jež se zformovala před volbami v roce 1992. Zároveň sdružoval další politické subjekty hlásící se k levici: Demokratickou stranu práce, Levou alternativu, Mladou levici, Hnutí za spravedlivou společnost a lásku k bližnímu a další méně výrazné strany či hnutí. S koalicí Levého Bloku spojili své politické ambice i někteří bývalí osmašedesátníci a levicově orientovaní lidé, často perzekvovaní za normalizace, kteří v něm viděli naději na uskutečnění moderní socialistické platformy. Mezi nejvýznamnější patřili např. Ivan Sviták či Egon Bondy. Sviták se stal na jistý čas vůdčí osobností a na ustavující schůzi 10. února 1992 vzkazoval v dopise: „*ustavení Levého bloku je přelomem ve vývoji naší levice...Levý blok může vyvést levici z izolace a vytvořit podmínky socialistické myšlenky na nových základech.*“⁷⁴ Podle Svitáka se Levý Blok měl stát novou levicovou platformou, která bude vedle „Pravicového konzervativního bloku“ (ODS, ODA, KAN, KDH) a středového „Realistického bloku“ (OH, SLU, ČSSD) fungovat jako „opravdová levice“, opoziční seskupení, které se nevzdává myšlenky socialismu pro budoucnost a jehož cílem je „oponovat patentovaným alternativám Václava Klause a Václava Havla“ a „náměsíčné víře v neregulovaný kapitalismus“.⁷⁵ Koalice Levého Bloku měla sice ve volbách v roce 1992 poměrně výrazný úspěch (převážně se ale prosadili komunisté), nicméně žádnou výraznou spolupráci dále nevykazovala a ani na myšlenkové úrovni svoje představy demokratického socialismu nijak nerozvíjela. Zástupci Komunistické strany Čech a Moravy, kteří viděli v Levém bloku budoucnost i pro svoji stranu, kterou chtěli vymanit ze společenské izolace ideovou orientací na eurokomunismus či demokratický socialismus, se však po třetím sjezdu KSČM dostali do výrazné menšiny - vzniklou situaci pak řešili odchodem ze strany.⁷⁶ Vzápětí poté se odštěpily dvě další skupiny, které odmítaly „konzervativní“ orientaci KSČM a vytvořily dvě nezávislé strany - hned na zmíněném sjezdu se od KSČM vyčlenila skupina, která následně vytvořila Stranu demokratické levice a později se etablovala i nová strana strany Levý blok.⁷⁷ Levý Blok, který ve svém názvu navazoval na zmíněnou volební koalici KSČM a Demokratické levice, se snažil udržet ve svém programu ideál nové levicové

⁷⁴ Cit dle: HOLUBEC, Stanislav: *Ivan Sviták v letech 1990 – 1994*, dostupné: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/holubec.htm>

⁷⁵ SVITÁK, Ivan: Proč Levý blok? In: *Levý Blok: dialektika voleb*, Praha, 1992, s. 6-11

⁷⁶ FIALA Petr a kol., *Komunismus v České republice*, Brno, 1999, s. 259-272

⁷⁷ Tamtéž

platformy, která by překračovala izolovanost KSČM a nabídla alternativu voličům, kteří odmítali volit komunisty, ale ČSSD pro ně byla moc středová. Ani strana Levý Blok ovšem nedisponovala silným myšlenkovým programem, který by se výrazně prosadil v rámci levicové politické scény. Mezi nejvýznamnější „teoretiky“ patřil Zdeněk Mlynář, bývalý reformní komunista eurokomunistické orientace (od roku 1995 čestný předseda LB). Mlynář v rámci české listopadové politické diskuse figuroval jako jeden z nejvýraznějších zastánců uskutečnění demokratického socialismu po roce 1989. Od Levého Bloku si sliboval převážně rozchod s KSČM, zároveň ale stranu, která bude schopna odkazovat se k pozitivním aspektům období 1948 - 1989, převážně k tradici Pražského jara, aniž by ztělesňovala kontinuitu s normalizačním obdobím.⁷⁸ Slabost Levého Bloku spočívala ovšem v tom, že šlo převážně o lidi s komunistickou minulostí, jeho členové a funkcionáři byli téměř všichni v nějakém období svého života členy KSČ, byť Mlynář zdůrazňoval, že členové LB považují někdejší KSČ za nedemokratickou a odmítají se k ní nadále hlásit.⁷⁹ Levý blok neuspěl ve snaze oslovit širší veřejnost a nepodařilo se mu získat výraznější místo v rámci politického spektra. Rozpory uvnitř LB a volební neúspěch vedly k tomu, že se v roce 1997 spojil s obdobně skomírající Stranou demokratické levice a vznikl tak nový politický subjekt - Strana demokratického socialismu.

Levá alternativa a anarchisté

Radikální levice vstoupila na českou politickou až po listopadu 1989. Již na konci šedesátých let se jako zdroj radikálně levicové tradice objevil segment studentského hnutí, který byl bezprostředně inspirován novou levicí (ale také IV. Internacionálou). Studenti v okruhu o něco staršího Petra Uhla četli, překládali a publikovali autory jako např. Djilas, Kuroň nebo Modzelewski, Cohn-Bendit či Marcuse. Ve své analýze zdůrazňovali, že na rozdíl od prvního

⁷⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk: „*Nechceme uplynulých čtyřicet let vidět jako zločinnou dobu temna, ale na druhé straně nejsme toho názoru, že to byl socialismus a nejlepší léta našich dějin, k čemuž dnes inklinuje KSČM. Vycházíme z toho, že šlo o čtyřicet rozporných let, kdy probíhal určitý proces, v němž se vyvíjela samotná koncepce socialismu. Do února 1948 nebyl ještě vyloučen vznik demokratického socialismu, o nějž se táhle země ostatně pokusila znovu v roce 1968. Myslíme si, že mnohé z toho, čeho se v uplynulé éře dosáhlo - zlepšení sociálního postavení lidí, výsledky ve výrobě, ve vědě, v kultuře - bylo a stále ještě je možné namísto ničení zlepšit. Nedemokratický nebo totalitní režim nemůže znehodnotit práci lidí, kteří v něm žili. A kteří nežili nadarmo. Ale velice ostře se distancujeme od typicky komunistické teze, že socialismus začíná převzetím moci stranou, která ví, jak na to, a která tedy donutí společnost zničením alternativního myšlení, opozice, plurality a demokracie jít „správnou cestou“*“ Cit. dle: Svoboda volby pořád existuje: in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 189

⁷⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk: „*Ano: neskrývají to a nestydí se za to, neboť se rozešli s protidemokratickou ideologií a praktikami někdejší KSČ, a to nejen slovy, nýbrž činy. Někteří už dávno, kolem roku 1968, jini - hlavně ti, co v době pražského jara byli ještě dětmi - až kolem roku 1989. Ve svém programu ovšem zároveň odmítají účelové znevažování, zjednodušování či zamlčování naší historie a prohlašují, že krach „reálného socialismu“ pro ně neznamená, že přestávají podporovat humanistické a socialistické hodnoty i cíle a hledat lepší alternativy vývoje než nabízí tradiční kapitalismus“*“ Cit. dle: Levý blok není KSČM, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 188

světa potřebují země světa druhého především politickou revoluci proti „panství byrokratické kasty“ – tu spojují se značnou mírou anti-autoritářství v představách o samosprávě i v kultuře. Klíčový význam pro pronikání idejí nové levice do Československa měl mezinárodní seminář o obrodném procesu na jaře 1969, kterého se zúčastnili její přední teoretici. Avšak již v roce 1968 iniciovali někteří intelektuálové spolu s dělníky první pokus o sebe-organizaci radikální levice založením Sdružení názorové levice, jež ovšem nezískalo širší ohlas.⁸⁰ Po okupaci sovětskými vojsky založili radikálně smýšlející studenti Hnutí revoluční mládeže (HRM), které bylo zhruba po roce aktivit odhaleno, jeho aktivisty čekal politický proces a několikaleté rozsudky vězení.⁸¹ Nejvýraznějšími postavami české radikální levice po roce 1968 se stali Petr Uhl a Jaroslav Suk, kteří v roce 1982 formulovali rozsáhlý *Program společenské samosprávy*, pravděpodobně jediný ucelený návrh alternativního společenského uspořádání, který levicová část demokratické opozice nabídla.⁸² Po vzniku Charty 77 se někteří bývalí členové HRM, stejně jako mnoho reformních komunistů, zapojili do širšího, lidsko-právně argumentujícího disentu. Zde ovšem dále rozvíjeli politické myšlení radikální levice, jako tomu bylo například v případě Petra Uhla, jenž si sice osvojil charakteristickou lidskoprávní argumentaci, ovšem s principem „nepolitické politiky“ se nikdy neztotožnil.

Výrazným představitelem radikální levice byl v tomto období i básník a filozof Egon Bondy, který ovšem představoval poměrně osamělý a nonkonformní hlas v rámci české radikální levice. V politických otázkách došel k názoru, že marxismus je třeba obohatit impulzy z utopického socialismu a anarchismu a především, že revoluční politiku je třeba doplnit duchovním myšlením, zejména buddhismem a taoismem. Bondyho lze obecně lze řadit anti-stalinské tradici českého komunismu spojeného s českou meziválečnou avantgardou a se jménem Závaše Kalandry, který ho velmi ovlivnil.

Koncem 80. let se aktivity radikální levice rozšířily o formující se anarchistické hnutí a v listopadu 1989 bylo založeno hnutí *Levá alternativa* (celým názvem Levá alternativa – hnutí za demokratický a samosprávný socialismus), které představovalo pokus vytvořit oficiální intelektuální platformu radikální levice. Tato intelektuální skupina sdružovala různé radikálně levicové myšlenkové směry - anarchismus, trockismus či radikální marxismus. Po roce 1989 se stala nejúspěšnějším z radikálně levicových hnutí, měla svého času i zastoupení v parlamentu. Mezi nejvýraznější představitele patřili Petr Uhl, Egon Bondy, Alexander Kramer, Petr Kužvart či anarchista Jakub Polák.

⁸⁰ OTÁHAL, Milan. První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969-72). In: MANDLER, Emanuel. *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha: Maxdorf, 1993. s. 11-33

⁸¹ Srv. PAŽOUT, Jaroslav, *Mocným navzdory: Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha, 2008

⁸² UHL, Petr et al. *Program společenské samosprávy*. Köln, Index, 1982

Levá alternativa vznikla po delších přípravách 26. listopadu 1989 a vyslovila se pro pluralitní socialismus a hospodářsko-samosprávnou parlamentní demokracii. Ve svých programových tezích odmítla normalizační politickou praxi, kterou označila za nedemokratickou a nesocialistickou a distancovala se od ní: „*Tento panující politický a ekonomický systém ať už je nazýván stalinismem, neostalinismem či reálným socialismem, se v průběhu čtyřiceti let neosvědčil a je nyní nezbytně zapotřebí ho překonat.*“⁸³ Zároveň se hnutí vymezilo vůči stávající komunistické straně. Tu odmítli považovat za levicovou sílu, neboť bránila zásadním společenským změnám a k reformám přistupovala jen pod tlakem veřejnosti, nikoli z vlastní iniciativy.

Levá alternativa formulovala socialistický program, zároveň ovšem akceptovala trh a zastupitelskou demokracii, od nichž se snažila oddělit zdroje toho, co na nich socialisté a levicoví stoupenci radikální demokracie kritizují – „nadvládu politických stran“ a „vykořisťovatelské vztahy“.⁸⁴ Právě vydělení zmíněných, pro socialismus nepřijatelných obsahů mělo z těchto „dočasných nezbytností“ udělat nástroje k vývoji směrem k přímé demokracii a samosprávnému socialismu. Motiv, který se v myšlení členů LA často opakoval, bylo varování před podlehnutím „iluzi“, že kapitalistické hospodářství je schopno vyřešit aktuální společenskou krizi: „*I když se může nadvláda peněz, jednostranná orientace na výkonnost jednotlivce a privatizace společnosti spojená s vykořisťováním jevit jako přijatelnější než současné poměry v Československu, odmítáme je jako nesprávnou alternativu, která by sice mohla zvednout průměrnou životní úroveň, zároveň by však způsobila prudkou sociální diferenciaci.*“⁸⁵ Jako alternativu k liberálnímu kapitalismu a „centralistickému socialismu“, jak nazývala období komunistické diktatury, postavila LA samosprávu v podnicích i celé společnosti a kladla velký důraz na ekonomickou demokracii. V tomto pojetí byl akceptován trh, nicméně na trhu neměly soutěžit jednotlivci nebo velké kapitálové skupiny, ale „*samotné podniky, čím dál tím více spravované pracujícími.*“⁸⁶

I Levá alternativa z počátku působila jako součást OF, od kterého si někteří slibovali možnost naplnění jakéhosi „všeobčanského“, resp. všelidového fóra, které nahradí politické strany. S postupnou polarizací OF (z něž byla posléze vyloučena) a následným štěpením, kdy zvítězila „klausovská skupina“ se z Levé alternativy začaly ozývat hlasy, které poukazovaly

⁸³ Programové teze LA, in: : *Imprekor (Revue IV. Internacionály)*, 1989, s. 10

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 10

⁸⁶ Tamtéž, s. 11

na nedemokratické principy v OF a kritizovaly postupné ovládnutí Občanského fóra pravicí a jeho přeměnu ve „standardní“ politickou stranu.⁸⁷

Levou alternativu jistě můžeme řadit k nejúspěšnějším z radikálně levicových uskupení po roce 1989. Postupně se ovšem Levá alternativa začala štěpit a již počátkem roku 1991 se zde projevovaly výrazné „frakční“ spory. Nakonec se LA v roce 1992 rozpadla ve sporu o to, zda ve volbách podporovat KSČ.⁸⁸ Levá alternativa představovala pokus zformovat hnutí, které dá levici novou, svobodomyšlnou, anti-stalinskou a přitom radikální identitu. Přestože vznikla hlavně jako intelektuální platforma pro obnovené levicové myšlení, výraznější intelektuální základy pro obnovenou radikální levici neposkytla.

Jako samostatný subjekt se zformovalo Československé anarchistické sdružení (ČAS). Tato skupina se začala vytvářet v létě 1989 a oficiálně vznikla říjnu stejného roku. Anarchisté se profilovali zhruba od druhé poloviny osmdesátých let na okraji punkové subkultury, posléze se přihlásili k tradici českého předlistopadového undergroundu.⁸⁹ Jednak po něm zdělili zakotvenost v hudebních subkulturách, jednak po roce 1989 to byli právě anarchisté, kteří převzali jistý typ disidentského jednání a „strategie“ společenské kritiky.⁹⁰ Změny, které nastaly v roce 1989, nepředstavovaly pro radikální levici změny, které by vedly k osvobození společnosti a odstranění společenských nerovností. Nový politický řád založený na kapitalistickém hospodářství a staronové vrstvě vlivné byrokracie znamenal pro anarchisty pouze jinou formu útlaku, než byla normalizační represe. Období komunismu chápali jako „byrokratickou diktaturu“ a požadovali především změnu v politické oblasti, méně již v ekonomické, jak tomu bylo u velké části nové politické elity.⁹¹ Ve shodě s ostatními proudy levicové kritiky kladli anarchisté důraz na rozvoj samosprávy a aktivního zapojování se občanů do politiky. Anarchisté se stali nejostřejšími kritiky nového polistopadového establishmentu, a pokud lze v této době mluvit o mimosystémové kritice, tak to byl právě rodící se český anarchismus, který se o ni nejvíce pokoušel. Již velmi brzy po listopadu 1989,

⁸⁷ Srov. např. KUŽVART, Petr, „Anketa: Levice po republikovém sněmu OF“, in: *Rudé právo*, 23. 1. 1990, příloha České noviny, s. 1, srv. UHL, Petr: „Náš vztah k OF“, in: *Polarita*, č. 1, 1990, s. 1

⁸⁸ Podrobněji PEČÍNKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou KSČ*, Brno, 1999

⁸⁹ Leták, in: *A-kontra*, březen 1991, s. 8

⁹⁰ Anarchisté využívali v kritice společnosti často podobné „strategie“ jako bývalé disidentské hnutí, opírali se o oficiální dokumenty a poukazovali na jejich nedodržování v rámci nově budovaného demokratického zřízení, mj. se nezřídkou opírali o prohlášení Charty 77 a poukazovali na nenaplněný příslib nové politické elity: „*Dokument Charty 77 je však nejen výčtem křivd minulosti. Stále platná je analýza nerovnoprávného postavení Romů a postojů – ostatní většinové populace vůči nim. Odmitání respektovat Romy jako – národnostní menšinu, tendence dívat se na ně jako na „odumírající etnickou menšinu“ a prosazovat jako konečné řešení její zánik to jsou postoje, které dnes nabývají u některých skupin stále více militantní podobu.*“

⁹¹ Srov. POLÁK, Jakub, Konfrontace, In. *A-kontra*, č. 17, 1992, s. 1

kdy ve společnosti ještě vládlo nadšení a všeobecná naděje a důvěra vůči nové politické elitě, psal Jakub Polák o tom, že společnost se opět stahuje do soukromí a vládu přebírá znovu úzká vrstva politiků, kteří reprodukují „normalizační“ politické jednání: „V listopadu 1989 zpívali o „vládě věcí tvých, která se k tobě navrátí, o lidé, navrátí.“ Dnes musí poslouchat z úst včerejších obhájců lidských práv a demokracie výroky o tom, že občan nemá co mluvit do rozhodnutí politiků. Můžeme si za to do značné míry sami. Nenávist k režimu „reálného socialismu“ a iluze o „západní demokracii“ přispěly k tomu, že se lidé příliš brzy stáhli z ulic a přenechali rozhodování novým ctizádostivcům, kteří se pak vcelku snadno a rychle shodli se starými praktikami moci. Patří to už zřejmě k našim tradicím spoléhat se na nejrůznější „svaté Václavy.“⁹²

Radikální politiku včetně odhodlání k násilné konfrontaci s neonacisty či policií spojovali někteří anarchisté s tzv. „radikálním pluralismem“ – Jakub Polák mluvil o tom, že by anarchistické hnutí mělo opustit představu celospolečenské alternativy a namísto ní zdůrazňovat právo na „alteritu“, odlišnost. Redaktoři anarchistického časopisu *Autonomie* postavili subverzi proti klasické revoluční politice: „*Revoluce sama o sobě je... nedostačující, protože v otázce na koho se zaměřit, zda na vládnoucí, nebo na ovládané, odpovídá: na vládnoucí... Zaměřme se na spodek pyramidy.*“⁹³

Anarchisti do české diskuse vnesli jako dvě zásadní celospolečenská témata – otázku rasismu a xenofobie a antimilitaristickou kritiku. Jejich aktivita se extrémně zaměřila na tzv. „přímé akce“ – demonstrace, koncerty, petice, protestní pochody atd.⁹⁴ Vedle odporu k vojenské službě a militarismu, protestů proti nové elitě (demonstrace proti OF či plesu v Opeře) a vyzvedání historických odkazů, které spojují levý radikalismus s odporem k leninismu (připomínání výročí Kronštadtského povstání z roku 1921) se hlavním tématem stal antifašismus, chápaný především jako odpor k rasistickým skinheads. Orientace celého hnutí se mnohem více než u výše zmíněných skupin soustředila převážně na „přímé akce“, což vedlo k tomu, že mnozí anarchisté společenskou kritiku vyjadřovali spíše „intuitivně“, než že bychom zde nacházeli kritickou intelektuální reflexi nové politické situace. Časopis *A-kontra* nesloužil zpočátku jako intelektuální a diskusní platforma, ale šlo mnohem více než u jiných periodik o komunikační kanál, kde se anarchisté mobilizovali. Velká část textů se věnuje aktivizaci k nejrůznějším protestním akcím - přípravám rozbíjení výloh různých zahraničních komerčních firem či globálních obchodních řetězců. Ovšem podrobnější kritika globálního

⁹² POLÁK, Jakub: Akční plán hnutí, In. *A – kontra*, 18-19, 1992, s. 10

⁹³ Prohlášení redakce, *Autonomie*, č. 20, 1996, s. 2

⁹⁴ Zpráva z třetího sjezdu ČASu, in: *A – kontra*, č. 2, 1992, s. 13

kapitalismu, založená na důkladnější reflexi společenských, globálních podmínek, se zde zprvu nerozvíjela. Domnívám se, že je to dáno především historickou situací, kdy se zde hnutí stále teprve ještě vytvářelo a hledalo svoji pozici v rámci nově vzniklé politické situace, a stejně tak i velice nízkým věkem mnohých členů hnutí. Intelektuální kritika se zpočátku týkala pouze několika jedinců v rámci hnutí, jednalo se o Petra Uhla (který anarchisty podporoval, sám se ovšem považoval za trockistu) a anarchistu Jakuba Poláka, kteří se systematicky zabývali především otázkou rasismu a xenofobie, resp. nových podob fašismu. To byla také témata, jež se stala pro český polistopadový anarchismus identitotvorná a jednoznačně určovala myšlenkovou orientaci českého anarchistického hnutí v devadesátých letech, mnohem více než například kritika ekonomické transformace.

Václav Bělohradský a postmoderní kritika společnosti

České levicové prostředí v první polovině devadesátých let je mimo jiné příznačné tím, že mu schází forma „postmoderní“ levicové kritiky, typická pro tehdejší západní společnosti, což je logicky dáno odlišnou historickou zkušeností a odlišnými společenskými potřebami.

Nicméně v souvislosti s postmoderní kritikou a vůbec „pronikáním“ postmoderních idejí do politického myšlení bych se zde ráda zmínila o filozofovi Václavu Bělohradském, který je od počátku devadesátých let výraznou postavou české intelektuální scény. Václav Bělohradský je v této době spjat především s jeho aktivní podporou tržního kapitalismu (odtud se pak často hodnotil jako „obhájce pravice“), během devadesátých let se ovšem postupně stává jeho kritikem. Dnes představuje Václav Bělohradský předního představitele levicově orientované společenské kritiky, nicméně v této práci se mu nadále nevěnuji, protože na počátku devadesátých let ho nelze řadit k politické levici. Přesto zde ovšem ve stručnosti poukáži na jeho přínos intelektuální levici, která jeho projevy důkladně sledovala a v mnohém považovala za inspirativní. Je nesporné, že Bělohradského kritické interpretace a společenská reflexe pomáhaly zkraje devadesátých let formovat politický jazyk české „Nové levice“. Všimnu si také některých jeho textů, které, mimo jiné, problematizují převažující hodnocení jeho politických pozic v devadesátých letech.

Bělohradský přišel do českého intelektuálního prostředí z emigrace, z janovské univerzity v Itálii, kde působil jako profesor sociologie, a do české diskuse vnesl zcela nové pojmy a nový jazyk a prakticky jako jediný zde otevřeně formuloval postmoderní politickou pozici. „*Levice a pravice nejsou než dvě opačné pravdy,*“ napsal Bělohradský v roce 1991, v době, kdy představoval zastávce progresivního, ekologicky zaměřeného liberalismu a liberální

demokracie a stal se známým díky svým apologetikám volného trhu jako předpokladu občanské společnosti. Bělohradského postoj, který vyjadřoval především v sérii textů pro Lidové noviny, které později vyšly knižně pod názvem *„Kapitalismus a občanské ctnosti*, lze vyjádřit soustavným promyšlením obecných principů demokracie, protože v *„liberální demokracii kvalita života závisí v první řadě na kvalitě obecných principů a všeobecné úctě k nim.“* V této době se stal Bělohradský jedním ze spolutvůrců volebního programu Občanské demokratické strany. Jeho pojetí trhu ovšem nelze zcela ztotožňovat s liberálně-konzervativním pojetím trhu, jak ho reprezentovala ODS. Jednak se poměrně kriticky stavěl k formám, jakými byl do Čech samotný tržní mechanismus do ekonomiky zaváděn ve snaze co nejrychleji „dohnat Západ“. V roce 1992 napsal, že *„návrat do Evropy přece znamená, že budeme vystaveni stejným rozporům, v nichž se zmítají západní demokracie. Z jakého nového protestantismu by měla vyrůst „tržní mentalita“ Čechů a Slováků ke sklonku druhého tisíciletí? ...právě proto, že jsme Evropané, že jsme kusem Západu, nemůže tu náhle vypuknout tržní náboženství v rozporu s kulturním vývojem v Evropě.“*⁹⁵ Mimo to se Bělohradský snažil nechápat trh pouze v ekonomických termínech a mechanismus trhu neprosazoval jen v ekonomické oblasti, ale i při vytváření kulturních a společenských hodnot, když tvrdil, že *„k demokracii patří i trh na ideje, spor o smysl našich zájmů a cílů; rozumné jsou naše cíle, když ob stojí v konkurenci na trhu idejí, kde lidé všechno kritizují.“*⁹⁶ Pokud je Bělohradský spojován díky jeho propagaci trhu převážně s pravíci, pak je to hlavně pro jeho angažmá v ODS. Když se ho ovšem například anarchista Jakub Polák v lednu 1992 v rozhovoru pro časopis *A-kontra* zeptal na spolupráci s nejsilnější stranou, odpověděl mu Bělohradský: *„Když mě o to požádali, proč bych se nepokusil seznámit je s jinými způsoby myšlení? Když chtějí něco řídit, někde razantně zasahovat, radím jim: nic neřídit, raději nezasahovat. Je to strana vnitřně rozpolcená. Ve vedení je tak asi 7 procent, se kterými snad má smysl komunikovat.“*⁹⁷ Záhy dodal, že on sám je pro *„pro mini anarchii – pokud možno, co nejmenší vládu, co největší míru svobody, možnosti volby.“*⁹⁸ a ocenil anarchistické hnutí, že je schopné otvírat otázku krize demokracie, která se v té době na Západě již běžně diskutovala.⁹⁹ Je tedy zřejmé, že hodnocení Bělohradského v termínech levice a pravice je poněkud problematické a to i vzhledem k tomu, že sám tyto kategorie v artikulaci společenské kritiky spíše odmítal. O to více je překvapující Bělohradského méně známý „triptych“ o levici

⁹⁵ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, 1991

⁹⁶ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, 1991

⁹⁷ Rozhovor s Václavem BĚLOHRADSKÝ, vedl Jakub POLÁK, *A-kontra* 1/1992, s. 14

⁹⁸ Tamtéž

z konce ledna 1992.¹⁰⁰ Ten již nebyl zařazen do sborníku *Kapitalismus a občanské ctnosti* a vrhá na pozici Bělohradského poněkud jiné světlo. Jedná se o pokus otevřít pro levice prostor v diskusi v post-komunistických podmínkách, nalézt její společenské pozice a potenciální možnosti jednání. Jedině „post-komunistická levice“ byla v té době podle Bělohradského schopna naplnit ideál demokracie. Bělohradský se domníval, že v období pozdního kapitalismu se ideály pravice a levice přemísťují: „*tržní ekonomie například je levicový ideál, protože předpokládá dialog mezi spotřebitelem a výrobcem. Ideál asistenčního státu, v němž nikdo nemůže jednat, ale fungovat, je naopak pravicový.*“¹⁰¹ Postkomunistická levice pro něj musí být jakýmsi extremismem civilizace a musí odmítnout všechna hledání „přirozené“ společnosti. Každá nostalgie po autentické kultuře je totiž pro Bělohradského pravicová. Levice se musí stát „*příkladem existence, prostoupené potřebou porozumět jinému, pluralitě jako konečnému stavu světa bez happyendu budoucího sjednocení lidstva kolem jedné pravdy.*“¹⁰² Bělohradský odmítl snahy formulovat politický program, založený na jakékoli vyšší „spásonosné“ a „pravdivé“ ideji, jak to ukazuje v kritice marxistických intelektuálů (Kosík, Sviták)¹⁰³, především jejich snahy vymezovat se vůči trhu jakožto nové formě diktatury a odmítl, že by stranický diktát nahradil diktát trhu.¹⁰⁴ Naopak levicové intelektuály obvinil, že svým důrazem na politično reprodukují potřebu silné autority a že si „*zoufají, že zůstanou bez pána*“¹⁰⁵. Trh totiž má mít u Bělohradského osvobozující funkci od jakéhokoli útlatku a moci, když píše, že „*tržní ekonomie je příležitost pro kulturu být jednou z oblastí svobodného soukromého podnikání, a tedy být bez pána.*“¹⁰⁶

V první polovině devadesátých let se ovšem Bělohradský k politické levici nehlásil. Nepřihlásil se ovšem ani k pravici, neboť se snažil hledat východiska pro systémovou změnu a ne pouze změnu v rámci systému. Viditelné dopady globalizace na společnost pak Bělohradského přiměly radikalizovat své postoje a přijmout myšlenku třídní podmíněnosti lidských práv a svobod. Pokud ještě v polovině devadesátých let Bělohradský považoval kapitalismus za předpoklad rozvoje občanských ctností, neboť „*podněcuje ochotu riskovat, dodržovat smlouvy a slovo atd.*“, globalizace však tyto vazby mezi kapitalismem a ctnostmi

¹⁰⁰ BĚLOHRADSKÝ, Václav: Levice za vymírání světlušek, Levice po stažení sovětské vlajky, Levice v planetární době, všechny články vyšly v Lidových novinách v lednu 1992

¹⁰¹ BĚLOHRADSKÝ, Václav: Levice za vymírání světlušek, in: *Lidové noviny*, 29. 1. 1992

¹⁰² BĚLOHRADSKÝ, Václav: Levice po stažení sovětské vlajky, in: *Lidové noviny*, 28. 1. 1992

¹⁰³ BĚLOHRADSKÝ, Václav. Antiduch na Karlově mostě. *Literární noviny*, 1992, č. 44, r. 3, s. 1, dále

BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, 1991

¹⁰⁴ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, 1991

¹⁰⁵ Tamtéž

¹⁰⁶ BĚLOHRADSKÝ, Václav: Trh a duchovní hodnoty, in: *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, Lidové noviny, 1991

přetrhala. Koncem devadesátých let tak Bělohradský definoval nástup nového typu globálního kapitalismu, který vytvořil nový druh společenských vztahů a začal své liberální postoje otevřeně formulovat z levicových pozic.

Historická argumentace v rámci levicové kritiky

„Vyrovňování se s minulostí“ v české společnosti po roce 1989

Vyrovňování se s minulostí se stalo jedním z charakteristických fenoménů politiky devadesátých let a bylo spojeno s konkrétní politickou praxí, o které dnes mluvíme jako o „*politice dějin*“ a „*politice paměti*“. V prvním případě se jednalo o snahu institucionalizovat a právně upravit vztah společnosti k nedávné minulosti (období komunistické vlády mezi lety 1948 -1989), v druhém případě šlo spíše o snahu využít jisté konkrétní formy politické paměti, jež sloužila k prosazení určitých společenskopolitických cílů.¹⁰⁷ Tento způsob politického jednání pochopitelně vyvolával nejrůznější střety, které byly dány „pluralitou pamětí“ a odlišnými postoji k celému komunistickému období, jež byly ve společnosti patrné od samého počátku demokratické transformace.

Stejně jako v ostatních zemích středovýchodní Evropy i československá postkomunistická demokracie budovala svoji legitimitu na odvržení komunistické zkušenosti a svou novou identitu založil na „zakladatelském mýtu“ o svržení komunismu a distanci vůči „starému režimu“.¹⁰⁸ Vztah k minulosti byl vnímán jako jeden z klíčových prvků pro formulaci politické identity v postkomunistickém prostoru.¹⁰⁹ Negativní vymezení vůči komunistické minulosti se stalo konstitutivním prvkem nového režimu – a každá nová politická identita se tedy musela srozumitelně vymezit vůči komunismu - to představovalo jakousi „vstupenku“ k získání politické legitimacy.

Nejvíce to platilo pro takové politické síly, které mohly být snadno obviněny z toho, že jsou tak či onak „pokračovatelkami“ překonaného režimu, přesněji hlavně pro levicová uskupení. Levice byla nucena hledat způsoby, jak se vymezit vůči nastupující liberální a liberálně-konzervativní politice dějin, jež ovládala veřejný prostor a postupně vytvářela specifický výklad poválečných dějin, který byl nejmórazněji vtělen do *Zákona o protiprávnosti minulého režimu* z roku 1993, jež deklarativně odsoudil celé období mezi lety 1948 a 1989 jako zločinné, nelegitimní a zavrženíhodné.¹¹⁰ Tím docházelo, spolu s dalšími legislativními kroky, jako byly například lustrace či restituce, k delegitimizaci levicové části politického spektra.

¹⁰⁷ KOPEČEK, Michal, Úvod, in: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011, s. 10

¹⁰⁸ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha, 2009

¹⁰⁹ GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011

¹¹⁰ Zákon o protiprávnosti komunistického režimu, text dostupný: <http://www.kpv.kozakov.cz/normy/zakon.htm>

Levice musela rozvíjet vlastní historickou argumentaci, tedy specifickou intervenci proti převládající politice dějin, aby uhájila svoji pozici v politickém prostoru.

Osmašedesátníci a diskuse o povaze komunistického období

Proti nové oficiální verzi poválečných dějin (v podobě, v jaké byly představeny zákonem z července 1993) se začaly ozývat kritické hlasy, především čelní představitelé Pražského jara, jež těžce nesli, že podle zákona patřili do stejné kategorie jako normalizační elita (Husák, Biřák či Jakeš), kteří napomáhali likvidovat demokratizační reformy z období Pražského jara.¹¹¹

Historická argumentace v rámci levicové kritiky kladla důraz na jiné pojetí předlistopadové historie a jinou roli české společnosti během komunistické vlády. Především se levicová kritika snažila poukázat na neudržitelnost pojetí komunistické vlády jako „časového monolitu“, jehož mocenské mechanismy měly po celou dobu trvání stejný charakter. Tato diferenciací čtyřiceti let komunismu byla umocněna výrazně kladným vztahem k Pražskému jaru, mimo jiné (a někdy i především) pro to, že polistopadová levicová kritika byla z velké části nesena generací tzv. osmašedesátníků. Lze říct, že to byla právě tato skupina lidí, která se jako první snažila poukazovat na výrazně zjednodušený obraz komunistického období, který byl předkládán jako nová „oficiální“ verze dějin a byl vystavěn na předpokladu poměrně schematického rozdělení předlistopadové společnosti na „ovládající“ a „ovládané“ a nastolil představu „jednotlivého zločinného období“. Takto pojatý výklad dějin neposkytoval prostor pro výraznější diferenciaci různých etap vývoje komunistické vlády v Československu.

Není divu, že to byli právě osmašedesátníci, mnohem více než jiní představitelé levicových hnutí, kteří jako první volali po potřebě revize tohoto výkladu. Nebyl to požadavek, který by vycházel primárně z historiografických poznatků, nýbrž požadavek, který vycházel z osobní zkušenosti a z potřeby uhájit vlastní politickou legitimitu a vyhnout se tak společenské diskvalifikaci.

Nejvášnivější diskuse vzbudil zmíněný zákon o protiprávnosti komunistického režimu (tzv. antikomunistický zákon) a lustrační zákon. Kritici se ozývali i proti návrhu zákona o třetím odboji z roku 1991 či volebnímu zákonu z roku 1990.

¹¹¹ RUPNIK, Jacques, Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí, Česká zkušenost, in: *Soudobé dějiny*, č. 2, 2002

Lustrace

Lustrace byly prověřovací mechanismy a procedury, jež spočívaly v prošetřování záznamů Státní bezpečnosti. Měly zamezit tomu, aby vysoké státní posty zastávaly osoby, jež před listopadem 1989 působily jako spolupracovníci StB, příslušníci mocenských elit a ozbrojených sborů. Zároveň se mělo jednat o záruku „nevydíratelnosti“ politiků a vysokých státních úředníků, pro jejichž kariéry hrála osobní minulost zásadní roli. Lustrační zákony byly schváleny Federálním shromážděním a Českou národní radou 4. 10. 1991 a potvrdily původní záměr „očistit“ obsazení špiček státního aparátu a do budoucna nově nastavit podmínky obsazování vybraných funkcí.¹¹²

Přes počáteční všeobecnou shodu se otázka lustrací postupně ukázala jako problém, jež vyvolal ostré politické střety. Vleký politický souboj o podobu lustrací se tak stal sporem o povahu komunistické minulosti.

„Boj“ o lustrace ovšem nezačal až v roce 1991, nýbrž probíhal prakticky od počátku roku 1990 (Státní bezpečnost byla zrušena 1. února 1990). Jiří Suk mluví o první fázi dokonce jako o „divokých lustracích“. V této době se jednalo hlavně „zákulisní boj“ na půdě federálního ministerstva vnitra a Federálního shromáždění a lustrace ještě neměly žádné jasně definované mechanismy a pravidla. O těch se ve Federálním shromáždění začalo systematicky diskutovat až během projednávání návrhu zákona o lustracích.¹¹³ Původní návrh měl zajistit takový princip, který spočíval v zjišťování (přímo nebo prostřednictvím aparátu ministerstva vnitra), zda osoba, která zastávala nějakou vysokou státní funkci, nebyla v minulosti tajným spolupracovníkem Státní bezpečnosti. Bylo-li to zjištěno, mohl dotyčný v tichosti odstoupit, a pokud by tak neučinila, mělo být její jméno a fakt spolupráce zveřejněny.¹¹⁴ Takto pojaté lustrace, které spočívaly na individuálním prošetření, ovšem pravice nakonec odmítla a projevila tak jednoznačnou důvěru ve svazky StB. Zákon prošel v podobě, jež postihovala paušálně všechny členy komunistických organizací mezi lety 1948 a 1989 (v některých případech s výjimkami mezi 1. 1. 1968 a 1. 5. 1969) a byl založen na presumpci viny všem

¹¹² Nejpodrobněji o lustračních zákonech pojednává studie Pavla ŽÁČKA „*Lustrační zákony v České republice*“, dostupné: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/20let-pote/twenty-years-after-zacek.pdf>
Dále též: NEDELSKY, Nadya: *Czechoslovakia and Czech and Slovak Republics STAN*, Lavinia, ed. *Transitional justice in Eastern Europe and the former Soviet Union: reckoning with the communist*, London, 2009, více také KOPEČEK, Lubomír, *Éra nevinnosti*, Brno, 2011, s. 114 - 121

¹¹³ Podrobně problém rozebírá SUK, Jiří, *Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický a morální problém, 1989 – 1992*, in: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011, s. 135 - 181

¹¹⁴ Srv. UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*, Praha, 1998

osobám registrovaným jako spolupracovníci StB. Pozitivně lustrovaným pak pravicoví poslanci doporučili obrátit se na nezávislý soud.

Brzy se ovšem ukázaly problémy. Podle záznamů ve svazcích StB nebylo skutečně jasné, kdo vlastně agentem StB byl a jak vůbec hodnotit samotný fakt „spolupráce“, jež měl mnoho různých motivů i příčin, které se zásadně lišily svoji kvalitou i vztahem ke komunistickému systému. Stejně tak byla velmi rozdílná osobní odpovědnost jednotlivých agentů, přičemž se již zpětně často ani nedala zjistit. Navíc například vojenské rozvědky se lustrační zákon vůbec netýkal. Bylo zde tedy mnoho sporných momentů, které zpochybňovaly platnost lustračního zákona a poukazovaly na možnost jisté budoucí nespravedlnosti, kdy navíc zpočátku ani neexistovala možnost soudního přezkumu.¹¹⁵

Pro kritiky lustrací představoval zákon nepřijatelnou paušalizaci, poukazovali na fakt, že tento zákon spolu s lidmi, kteří opravdu porušovali lidská práva, postihoval i ty, kteří je vůbec neporušovali, často i oběti tohoto porušování.¹¹⁶ Nejčastěji namítali, že novela je uplatněním principu kolektivní odpovědnosti, uplatňuje nepřipustný princip zpětné platnosti práva a potlačuje princip presumpce nevin. Levicová kritika nebyla a priori proti lustračnímu zákonu, nechtěla ho zcela zrušit a neútočila na samotný princip prověřování osob, nýbrž požadovala alternativu, která by zohlednila její požadavky, především princip individuálního prošetřování. V takové formě, v jaké byl lustrační zákon přijat, byl ovšem pro levicové kritiky nepřipustný.

Dalším bodem sporu se stala otázka, koho vlastně lustrační zákon postihne. Zatímco oběti nebo služebníci „druhého řádu“, kteří do svazku se Státní bezpečností většinou nevstupovali dobrovolně a sama „spolupráce“ byl nesmírně problematický pojem odkazující k velmi různorodým formám jednání, vyšší důstojníci StB zůstali prakticky nepostižitelní. „Hon na čarodějnice“, jak bylo někdy nazýváno nekritické zveřejňování svazků StB, se stal předmětem ostré kritiky založené především na tvrzení, že obdobný princip identifikuje občany podle určených kategorií, nikoli podle individuální viny. Ivan Sviták v jednom apelu na prezidenta republiky dokonce přirovnal lustrační zákon k „*tradici druhé republiky a fašistů, kteří komunisty zakázali.*“¹¹⁷ Mírnějším způsobem argumentoval Zdeněk Mlynář ve svém „*Otevřeném dopise prezidentu Havlovi*“, lustrační zákon podle něj porušuje základní právní zásady, je to akt, který „nemá obdobu v civilizovaném řádu“: „...*stačí, aby občan patřil k jisté skupině - v daném případě určitých politických funkcionářů - a už přestává být roven*

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ UHL, Petr. Lustrační zákon a komunisté. *Právo*, 1995, roč. 5, č. 239, s. 10

¹¹⁷ SVITÁK, Ivan, *Levý Blok, dialektika voleb*, s. 18, 20

*jiným občanům před zákonem. Taková pouhá příslušnost k určité kategorii lidí je navíc důvodem diskriminace i po uplynutí doby delší než čtyřicet let, docela bez ohledu na život občana po dlouhá desetiletí.*¹¹⁸ Mlynář nezdědka užíval i průměr k 50. letům. V polistopadovém Československu se snaží najít podobnost s represivními stalinskými procesy - tedy s takovými, které přímo vylučují jednu skupinu obyvatelstva z podílu na politickém rozhodování. V prosazování „nedemokratických“ zákonů, jako pro něj byly např. zmíněné lustrace, viděl Mlynář snahu jednoho politického směru zastrašit ostatní, která, stejně jako v 50. letech, může prý vést k „*monopolu moci, usilující o totální kontrolu všeho, co by ho snad mohlo ohrozit.*“¹¹⁹ Reflexe stalinského období v Československu, a její používání v aktuálně-politické diskuzi v počátcích demokratického období, je zřetelná u mnoha příslušníků „osmašedesátnické“ generace a do jisté míry formuje jejich politickou argumentaci. Svou vlastní participaci na represii nechápali jako něco, co by je z polistopadové politické činnosti mělo vylučovat, ale naopak jako důležitou zkušenost pro vytváření demokratických institucí. Byl to podle nich totiž právě vlastní prožitek podlehnutí fanatismu a ideologické manipulaci, který dával schopnost rozeznat a vyvarovat se obdobným snahám v politickém jednání po roce 1989.¹²⁰

Zákon o protiprávnosti komunistického režimu

Druhou klíčovou diskuzi o povaze minulosti rozpoutalo schválení zákona „o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu“, k němuž došlo v Parlamentu ČR v listopadu 1993.

Tzv. „antikomunistický zákon“, jak se mu později začalo přezdívat, spočíval v tvrzení, že režim, založený na komunistické ideologii, který vládl v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989, byl „zločinný, nelegitimní a je zavrženíhodný“ a KSČ a její členové jsou za něj zodpovědní.¹²¹ Zákon byl ještě na konci roku 1991 napaden skupinou poslanců u Ústavního soudu, jež jejich návrh 21. 12. 1991 zamítla.

Od velké části „osmašedesátníků“ se začala ozývat ostrá kritika. Pozoruhodnou specifickou reakcí na schválení zákona bylo u velké části autorů srovnání s, podle nich, obdobným

¹¹⁸ MLYNÁŘ, Otevřený dopis V. Havlovi, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 155-157

¹¹⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk, Lze se poučit z vítězného února?, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 83-90

¹²⁰ PELIKÁN, Jiří. Proč je Pražské jaro nepohodlné?, in: *Listy*, č. 23, roč. 4, 1993, s. 3-6:

„Po své bolestné zkušenosti je většina osmašedesátníků bytostně spjata s podstatou demokracie, protože pochopila škodlivost jakéhokoli fanatismu a dogmatismu a přijala za svoje životní kredo toleranci a dialog, zatímco u mnoha dnešních stoupců „čisté demokracie“ vidím nové prvky fanatismu a nesnášenlivosti, jež jsou demokracii cizí a škodlivé.“

¹²¹ Zákon o protiprávnosti komunistického režimu, text dostupný: <http://www.kpv.kozakov.cz/normy/zakon.htm>

dokumentem – téměř všichni vedle sebe postavili antikomunistický zákon a Poučení z krizového vývoje, jako svědectví toho, co Kosík nazval „arogance moci.“

Kosík se důrazně ohradil proti tomu, aby jakákoli právní norma předepisovala výklad dějin: „*Poučení předpisovalo společnosti, jak se má na svoji nedávnou minulost dívat, a diktovalo každému, kdo se chtěl uplatnit, jak se musí chovat. Protikomunistický zákon dnešních vítězů určuje pohled na minulost právní normou, což je věc nevídaná a neslýchaná, možná pouze v zemi Josefa Švejka a Franze Kafky.*“¹²² Podobným způsobem argumentoval Ivan Sviták, nové „Poučení o zločinecké organizaci“ pro něj představuje, stejně jako Poučení z krizového vývoje, „klacek proti Pražskému jaru“¹²³ a ironicky dodal, že jde o „*stupidní antikomunistickou formuli, která přehlasovala historii jako pomoc legislativy českým učitelkám*“.¹²⁴ Stejně tak Jiří Pelikán již v roce 1991, kdy se vedla diskuse o návrhu zákona o protiprávnosti komunistického režimu, kritizoval především snahu parlamentu pronášet soudy o historii a problematizoval pohled na komunistickou minulost jako na jednolitý blok. Zdůraznil, že jde o několik období s různými charakteristickými rysy. Jako jeden z předních aktérů Pražského jara, stejně jako velká část „osmašedesátnické“ generace, pochopitelně nejvíce odmítavě reagoval na ztotožňování jednotlivých etap vývoje. Období Pražského jara by se tak dostalo na stejnou úroveň spolu se stalinskou represí stejně jako s normalizací. Paušální odsouzení roku 1968 pro něj znamenalo nejen historicky mylné pojetí, ale zároveň představovalo pokus „*zlikvidovat či aspoň umlčet velký a cenný intelektuální potenciál generace roku 1968, který nám právem záviděl celý západní (nejen levicový!) svět a který i dnes by byl velkým obohacením našeho veřejného a intelektuálního života.*“¹²⁵ Jednalo se o snahu poukázat na to, že nová oficiální verze nejen, že odkrývala nová „bílá místa“ v dějinách, která komunistická propaganda zamlčovala nebo dezinterpretovala, ale zároveň i začala vytvářet nová „bílá místa“, jež by mohla zpochybnit legitimitu nového řádu a s ním i nový „zakládající mýtus“, který spočíval ve vytěsnění a odmítnutí všeho, co se odehrávalo mezi lety 1948 - 1989.¹²⁶ Odlišná paměť na toto období v oficiálním výkladu nedostávala prostor.

¹²² KOSÍK, Karel, Pražské jaro, konec dějin a šaušpíler, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997

¹²³ SVITÁK, Ivan, *Sametová normalizace*, Praha, 1993, s. 69-71

¹²⁴ Tamtéž

¹²⁵ PELIKÁN, Jiří. Proč je Pražské jaro nepohodlné?, in: *Listy*, č. 23, roč. 4, 1993, s. 3-6

¹²⁶ PELIKÁN, Jiří, Tamtéž: „...ještě menší ohlas Havlovy výzvy k pravdě při hodnocení naší historie nalézám v postoji velké části našich sdělovacích prostředků k výročí Pražského jara 1968. Podle účasti tisku či televize by se mohlo zdát, že jaro 1968 nijak nevybočilo z jednolitého bloku čtyřiceti let „vlády temna“ a že ani jaksi nepatří do naší moderní historie. Vedle lhostejného mlčení se dočteme, že šlo v podstatě o negativní až nebezpečný pokus o kosmetickou úpravu komunismu, nebo že to byl mocenský boj dvou frakcí v KSČ, který se ostatních občanů nijak zvlášť netýkal. Prostě je to u nás, jak napsal Adam Michnik, nepohodlné výročí.“

Stejnou potřebu obhájit „odlišnou paměť“ na předlistopadové období a problematizovat tak nové pojetí měli i ostatní autoři, kteří viděli v reformním hnutí více než boj dvou zneprátelených frakcí uprostřed komunistické strany. Přes poměrně skeptický vztah, který autoři k možnostem naplnění Pražského jara chovali (a to i již během samotného reformního procesu), jim „nedokončený odkaz“ Pražského jara sloužil jako silný inspirační zdroj, stejně tak i jako potvrzení jejich vlastních politických stanovisek. Mlynář odmítl tvrzení o nelegitimitě tohoto období, jak ho označuje Zákon o protiprávnosti komunistického režimu neboť „*podpora veliké většiny občanů a tedy i legitimita je v tehdejší době prokazatelná - byť ne volbami, ale jinak, podobně jako např. od listopadu 1989 do června 1990.*“¹²⁷ Stejně tak i pro Kosíka byla jedním z nejsilnějších momentů lidová podpora reformy. Odmítl redukovat výklad o Pražském jaru na střetu dvou proudů v KSČ, selhání reformy shora pro něj nehrálo tak důležitou roli jako spontánní lidová iniciativa, projev autentického demokratického smýšlení, kdy se lidé ze své vůle stávají svéprávnými a rovnocennými politickými subjekty. Pražské jaro představovalo pro Kosíka inspirační zdroj právě v masivní podpoře „zdola“, která zpochybňovala vžitá dogmata o politice a realitě.¹²⁸ Právě v tom tkvěl odkaz Pražského jara, který podle autorů přesahoval samotnou historickou událost a její neúspěch. Představoval totiž dějinnou výzvu pro českou společnost - už jen samotný fakt, že se Brežněv uchýlil k řešení vojenské intervence, dokazuje vlastní sílu Pražského jara a jeho anti-totalitářskou povahu, ztroskotání pokusu zde nemění jeho hodnotu ¹²⁹ „*Dlouhodobý smysl jara tkví v tom, že bude inspiračním zdrojem pro každé demokratické hnutí úsilí a jeho význam poroste, navzdor tomu že budeme kritičtější k jeho ambivalentním aspektům. Pražské jaro bylo potlačeno, ale právě tím nabylo hodnotu mýtu, jež tvoří dějiny...Nedokončená agenda roku 1968 a nedokončená agenda sametové revoluce jsou totožné výzvy naší budoucnosti.*“¹³⁰ Právě „nedokončená agenda sametové revoluce“, jak konstatoval Ivan Sviták, byla jedním z hlavních problémů, které levicová kritika artikulovala. Odlišná očekávání od listopadu 1989 a rozdílné pojetí termínu demokracie se stalo základním motivem kritiky transformačních procesů. Demokracie v jejich pojetí měla fungovat mnohem více participativně, a vzorem se stalo, mimo jiné, několik měsíců spontánního občanského aktivismu na jaře 1968. Nejen zastupitelská demokracie, kdy přijdou lidé jednou za čtyři roky k volbám, ale především

¹²⁷ MLYNÁŘ, Zdeněk: S klackem na dějiny, in: *Proti srsti*, Praha, 1995, s. 166

¹²⁸ KOSÍK, Karel, Pražské jaro, konec dějin a šaušpíler, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997

¹²⁹ PELIKÁN: Jiří, Beseda o exilu, in: *Listy*, č. 22, roč. 6, 1992, s. 7-12: „*V této souvislosti ještě jedno zamyšlení: jestliže Brežněv, Ulbricht, Gomulka a Živkov viděli v Pražském Jaru takové nebezpečí pro své režimy a systémy monopolu moci, že se rozhodly - ať s přispěním nebo bez vědomí Bilaka a jemu podobných - poslat své armády do Československa, pak je to také důkaz, že PJ nebylo jen nějakou „kosmetickou úpravou“ komunistického systému, jak se o tom dnes často mluví a píše.*“

¹³⁰ SVITÁK, Ivan: Smysl jara, in *Levý Blok*, Praha, 1994, s. 24

aktivní participace všech občanů při každodenním politickém rozhodování - pouze taková forma spoluutváření společnosti mohla například podle Pelikána zajistit odmítnutí dogmatismu a mocenské arogance stejně jako „*nové rozdělení Evropy - tentokrát hranicí mezi bohatými a chudými*.“¹³¹ Nejvýraznější odkaz pro polistopadovou společnost viděl v Pražském jaru Karel Kosík, který se snažil překonat jeho čistě politické hodnocení s ohledem na vývoj v Československu a zasadil téma Pražského jara a následného vývoje do širokých filozofických a historických souvislostí krize moderního světa. Kosík ocenil Pražské jaro jako akt zpochybňující paradigma moderní doby v obou jeho tehdejších variantách a formách „normality“, tedy stalinismu a kapitalismu. Rok 1968 chápe jako plnohodnotnou alternativu, zcela nový systém, který nebyl ani „třetí cestou“ ani polovičním pokusem, který ztroskotal jen na vnější intervenci. „*Revolty roku 1968 v mnoha zemích starého i nového kontinentu, na tehdejší Západě i Východě postavily otazník nad oprávněností vládnoucího dějinného paradigmatu a naznačily, že jeho tvořivé možnosti jsou vyčerpány, že „konec dějin“ vyžaduje paradigma nové*.“¹³² To, co tedy spojovalo obě strany protestů, bylo myšlení alternativy vůči tehdejšímu systému, což se zároveň stalo pro Kosíka největší výzvou pro současnost, která podle něj vzbuzuje iluzi „přirozenosti“ a "normality", jakoby neexistovala žádná alternativa k nově vybudovanému politickému řádu.¹³³ Toto zásadní zpochybnění je největší *dílo* Pražského jara.¹³⁴ Proto je třeba uvažovat o Pražském jaru i v současnosti, zamyšlení nad Pražským jarem, jako opravdovou událostí, nad jeho dějinným odkazem, může „*otvírat utajené možnosti a každá doba zde může nacházet podněty k řešení svých problémů*.“¹³⁵

Antikomunistický zákon nejen že odsoudil celé komunistické období, ale zároveň jasně určil viníka. Otázka takto pojaté kolektivní odpovědnosti, která přisuzuje jedné skupině lidí (členům KSČ) zodpovědnost za spáchané bezpráví se stala poměrně problematickým momentem mnohých diskusí. Zdeněk Mlynář mimo jiné odmítal „... *aby funkcionáři KSČ z roku 1980, narození třeba roku 1955, byli zákonem prohlašováni za plně spoluodpovědné za proces s Miladou Horákovou nebo za pozvání sovětských vojsk. Zhruba právě tato data (narozen 1953, kariéra se stranickou legitimací v letech 1983-1989) charakterizují V.*

¹³¹ PELIKÁN, Jiří. Proč je Pražské jaro nepohodlné?, in: *Listy*, č. 23, roč. 4, 1993, s. 3-6

¹³² KOSÍK, Karel: Pražské jaro, konec dějin a šaušpíler, in: *Předpotopní úvahy*, Praha 1993

¹³³ Tamtéž

¹³⁴ Ve své eseji „*Probuzení*“ z dubna 1991 Kosík rozlišuje mezi dílem a artefaktem - zatímco artefakty jsou přechodné a zůstávají uzavřeny v době svého vzniku, opravdové dílo dalece přesahuje doby, kdy bylo vykonáno a stává se dějinnou výzvou.

¹³⁵ KOSÍK, Karel: Událost (Pražské jaro), in: *Poslední eseje*, Praha, 2004, s. 67-68

*Dlouhého, který dnes na žebříčku popularity u nás vede nad Klausem i Havlem.*¹³⁶ Mlynářovi nejvíce vadilo, že se jedná o princip kolektivní odpovědnosti, který není omezen na konkrétní lidi, ani na konkrétní činy a dobu. Zásadní problém viděl v „bezzubosti“ zákona, který nemá žádnou sankční sílu, neboť právě proto, že nikdo nemůže být souzen, tak se také nemůže řádně hájit proti politickým pomluvám. Mlynář apeloval na kritickou analýzu předlistopadové společnosti, která si vytvořila „svůj způsob přežívání totality „po česku“, tj. s co nejmenšími konflikty a pasivním očekáváním změn“¹³⁷. Za zásadní problém ve vztahu k minulosti považoval absenci pocitu zodpovědnosti. Odmítl fakt, že se může odpovědnost za národní dějiny vytěsnit pouze do malé části společnosti, jakou byla mocenská elita. „České národní dějiny jsou našimi národními dějinami jak za Rakouska, tak za Masaryka, za protektorátu i v letech 1948 - 1989. Musíme si s nimi poradit jinak, než to zkouší protikomunistický zákon“¹³⁸, shrnul Mlynář.

Podobný způsob uvažování o minulosti nalezneme i u Karla Kosíka. Komunistický režim odsoudil stejně jako většina společnosti, pokládal tomuto období ovšem jiné otázky. Stejně jako Mlynář se tázal po povaze doby, po společenských mechanismech, které nelze redukovat na zločin úzké skupiny lidí. Kosík si kladl zásadní otázku po vztahu většiny a menšiny, ptal se po tom, kdo je hlavním aktérem. Jako klíčový moment se mu jevil listopad 1989, protože, stejně jako na jaře 1968, promluvila „mlčící“ většina. Domníval se, že pouhá její fyzická přítomnost v ulicích měla zásadní vliv na krach komunistického systému. Tři roky po listopadu již projevoval ovšem z této události jisté zklamání. Většina podle něj ztratila schopnost fungovat jako politický subjekt a „scénu ovládly organizované menšiny“¹³⁹. Ve své úvaze „Arogance moci“ se postavil do pozice jakéhosi „advokáta“ této mlčící většiny, neuznával její redukcí na pouhou oběť, ale zároveň odmítal přisuzovat všem stejnou míru zodpovědnosti za předlistopadové období. Snažil se odhalovat v minulosti akty hrdinství, které neztotožňoval pouze s úzkou skupinou lidí, jejichž činnost byla aktivně spojována s odporem vůči normalizačnímu systému. V minulosti se Kosík snažil objevovat důležitost lidí, kteří „nikdy v žádné straně nebyli a svým chováním usnadňovali život lidem v nemilosti. Oni vytvářeli atmosféru slušnosti, ochrannou vrstvu, která nedovolovala, aby arogance tehdejší moci zadusila společnost.“¹⁴⁰ Slušnost pro něj nepředstavovala pouze morální kategorii, ale byla zde konstitutivním prvkem politiky, základním principem demokracie,

¹³⁶ MLYNÁŘ, Zdeněk, S klackem na dějiny, in: *Proti srsti*, Praha, 1995, s. 164 -172

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž

¹³⁹ KOSÍK, Karel, Vzestup arogance, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997, s. 11

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 13

proto se jí snaží Kosík v minulosti odhalovat a hledat tak základní předpoklady pro vytvoření demokratické společnosti. Kosík kladl slušnost do protikladu k aroganci moci. Ta nebyla vlastní jen „zločinné minulosti“, ale v podobě „arogance vítězů“ vstoupila i do současnosti. V tom viděl Kosík, zklamán z polistopadového politického vývoje, jedno z velkých politických rizik: *„Co se stalo s disidenty, když se po listopadu 1989 ujali vládních funkcí? Co udělali s mocí, co udělala moc s nimi? Obě otázky jsou součástí dávného a dosud nevyřešeného problému: jaká změna se děje s opozicí, když se chopí moci a má uskutečňovat své sliby, prokázat oprávněnost své kritiky dřívějšího režimu, komu a čemu otvírá svým jednáním prostor, jakým silám připravuje půdu, jaké vášně, činy, interesy vyvolává?“*¹⁴¹ Jako odpověď na tuto otázku se Kosík vrátil k výroku Jana Patočky o „solidaritě otřesených“. Patočka zde popsal „frontový zážitek“, který se pro mnohé aktéry 1. světové války stal jejich zásadní životní událostí, kdy se pohybovali na hranici života a smrti. Přesto se ale frontový zážitek podle Patočky nestal „dějinným faktorem“. Patočka tento fakt vysvětlil absencí soudržnosti válečných aktérů, jejich zkušenost nepřerostla do „solidarity otřesených“. Kosík volil tuto perspektivu vůči českým disidentům, kteří během své opoziční činnosti vykonali mnoho záslužné práce, ale stávali se z nich *„po nástupu do vládních a veřejných funkcí, do sebe zahledění držitelé moci a nositelé zásluh, jejich obzor se zužuje, soudnost vypovídá službu, kritický duch usíná. Kritici dřívějších poměrů se mění v apologety přítomnosti, kterou považují za svůj výtvar a obhajují ji jako přirozený řád lidstva a nejlepší ze všech možných světů.“*¹⁴² I disidenti jsou podle Kosíka uvězněni ve „vládnoucím paradigmatu“ (Kosík takto obecně charakterizuje celou moderní civilizaci), jejich protest představoval pouze protest proti jedné podobě vládnoucího paradigmatu a po listopadu pouze začali budovat novou. Úspěšná může být jen revolta a solidarita otřesených, kteří „popírají oprávněnost dnešního paradigmatu v obou jeho variantách“, tedy sovětském socialismu i západním kapitalismu.

Kritika demokratické transformace pomocí historické argumentace

Ať už byla ve veřejné debatě komunistická minulost vytěšňována jako něco vnějšího a nepřirozeného či kritičtěji posuzována jako součást vývoje českých dějin, na které participovala více či méně velká část československých obyvatel, panoval většinový názor, že demokratická povaha nového politického řádu se od komunistické diktatury zásadně odlišuje. Jedním z výrazných momentů levicové kritiky se stala snaha poukázat na podobnosti

¹⁴¹ KOSÍK, Karel, Pražské jaro, konec dějin a šaušpiler, in: Předpotopní úvahy, Praha, 1997, s. 120

¹⁴² Tamtéž, s. 122

transformačních mechanismů s těmi normalizačními, případně stalinskými nebo poukazovat na nedemokratické principy v nově budované demokracii. K popisu polistopadové situace tak autoři záměrně používali výrazy spojené s komunistickým systémem, které vztahovali na současnou situaci – mluvili např. o „sametové normalizaci“ či „neokapitalistické normalizaci“.¹⁴³

Obdobná argumentace nejvíce rezonovala v již zmíněné kritice antikomunistického zákona, který byl velice často přirovnáván k normalizačnímu Poučení. Mimo to se autoři snažili poukazovat na nová „bílá místa“ historie, která nestvrzovala politickou legitimitu „vítězů“ a byla „vytěšňována“ z kolektivní paměti české polistopadové společnosti.

Nejvýrazněji byl kritizován princip zákonem ustavovat interpretace dějin, za „*snahu předepisovat lidem formou zákonů a nařízení, co si mají myslet*“¹⁴⁴. Takováto politizace minulosti, stejně jak tomu bylo před rokem 1989, vyvolala v části levicového politického spektra ostrou kritiku. Ta vnašela do veřejného mínění otázky po možnostech a limitech diskuse o nejnovějších dějinách, které by tento zákon mohl přinést. Vystávala tak palčivá otázka, jaké společenské důsledky budou mít postoje, které se s touto zákonnou definicí výkladu dějin budou rozcházet. Autorům zde nejvíce vadila povaha celého zákona, který se, podle nich, stal „vůli vládnoucí elity povýšenou na zákon“.¹⁴⁵ Takto pojaté právo, které není vedeno objektivní normou, ale zpětným potvrzením politické legitimacy „vítězů“, odporuje demokratickým zásadám společnosti.¹⁴⁶

Kritici zákona dále zdůrazňovali absenci artikulace „odlišné paměti“ jak na komunismus, tak i na rok 1989. Velmi brzy v polistopadovém vývoji začala vzdorovat jednodušnému obrazu nejen o komunistické minulosti, ale i o samotném listopadu 1989. Zklamání a deziluze z vývoje po „nadějném“ listopadovém lidovém vzepětí byly patrné již velmi brzy. Odlišná politická očekávání přinesla spor o samu povahu demokracie, o tom, co tento pojem vlastně znamená a jakým způsobem má být naplněn (viz další kapitola). Navíc levice jasně pociťovala svoji slabou pozici způsobenou zkušeností komunistických diktatur, musela se vyrovnávat s přihlášením se ke stejným či podobným idejím, ke kterým se hlásil i „starý režim“¹⁴⁷. Proto

¹⁴³ SVITÁK, Ivan: *Sametová normalizace: výroční zpráva o České republice za rok 1993*, Praha, 1994, s. 46

¹⁴⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk, *Proti srsti*, s. 87

¹⁴⁵ SVITÁK, Ivan, *Sametová normalizace: výroční zpráva o České republice za rok 1993*, Praha, 1994, s. 47

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 48

¹⁴⁷ HÁJEK, Miloš. „Čtete-li pravcové komentáře k výsledkům červnových voleb, zjišťujeme, že někteří autoři líčí československé politické spektrum tak, jako by pravice znamenala demokracii a levice totalitarismus. Jakoby tu neexistovala zkušenost, že snad všechny evropské demokratické země zažily desetiletí vlády vedené levicovými stranami, aniž tím demokracie seabeměně utrpěla. Naopak, demokracie se upevnila prohloubením své sociální dimenze.“ Cit dle. Na téma: levice. *Listy*, č. 3, roč., 23, 1992, s. 9

jasně zdůrazňovala, že demokracie je systémem, ve kterém je místo pro oba politické proudy a bez přítomnosti levice by systém nenaplňoval demokratické principy.¹⁴⁸

Vylučování některých levicových názorů z veřejné diskuse a jejich ztotožňování s „komunistickými“ či „totalitními“, znamenalo často pro levicový slovník neschopnost vyjádřit kritiku v odpovídajících termínech. Levicovní autoři se vytrvale snažili vysvětlovat význam slov, jež byly podle nich pouze „zneužity“ byrokratickou diktaturou. Zároveň používali svoji marginalizaci jako důkaz nedostatečně rozvinuté pluralitní diskuse, která by odpovídala demokratickým principům. Ze své okrajové pozice poukazovali na limity nového demokratického řádu, především některých snah o „*umlčování či zastrasování lidí, ať již okřikováním nebo třeba vytahováním z dávné minulosti projevů či názorů, které už dávno opustili a poté, co svým jednáním prokázali opravdovost nynějších postojů. Tím spíše, když tato obvinění pro minulost vznášejí v poslední době lidé, kteří sami k porážce totality nijak nepřispěli.*“¹⁴⁹

Širší politicko-filozofické souvislosti hledal ve srovnávání procesů transformace se „starým režimem“ Karel Kosík. Srovnání „dvou ideologií“ pramení u Kosíka z jeho, již představeného, pojetí jednoho paradigmatu moderní doby, pro které Kosík ve svém myšlení hledá alternativu. Takovou ovšem není nový politický řád v Československu. Vítězný kapitalismus (stejně jako „zbankrotovaný reálsocialismus“), byl pro Kosíka pouze jednou z ideologií, která vyrůstala z jednoho zdroje, kterým je paradigma moderní doby. Nejpřesněji tuto svoji myšlenku vyjádřil ve své studii *Infernální kruhy* z roku 1993. Kosík zde srovnával komunistický systém s polistopadovým. Každý z nich byl údajně symbolizován jednou nejvyšší instancí - systém „reálsocialismu“, jak Kosík nazývá období normalizace, fungoval na přesvědčení, že touto nejvyšší instancí byla STRANA. Ta podle něj disponovala monopolním právem zasahovat do všech záležitostí lidského života. Po krachu sovětského systému na místo této nejvyšší instance nastoupil TRH, který sám sebe považoval za nejvyšší realitu. „*Podobně jako v minulosti STRANA osobuje si dnes TRH monopolní postavení, které vedle sebe, a zejména nad sebou, nestrpí nic jiného, odlišného: všechno netržní - svobodné, vznešené, poetické - dříve či později pohltní a zapojí do svého mechanismu.*“¹⁵⁰ Obě nejvyšší instance byly ovšem vlastní modernímu paradigmatu a nenabídly tak žádnou osvobozující

¹⁴⁸ HÁJEK, Miloš: „*Bez levice (a bez pravice) není myslitelná demokracie. Levá polovina spektra existuje, může být slaběji či silněji obsazena, ale obsazena být musí. Je v zájmu demokratické stability, aby obě poloviny spektra byly vyváženy a aby nedemokratické strany byly okrajovými.*“ Cit. dle: Stav a perspektivy české demokratické levice, *Listy*, č. 4, roč. 22, 1992, s. 11

¹⁴⁹ PELIKÁN, Jiří. Tápání na levici. *Listy*, č. 2, roč. 23, 1993, s. 6

¹⁵⁰ KOSÍK, Karel: *Infernální kruhy*, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997, s. 129

alternativu. Kosík uvažoval samozřejmě na velice obecné úrovni a tezi o dvou totožných nejvyšších instancích a jejich fungování, které je pro něj založeno na shodném mechanismu, už dále nerozvíjel na konkrétnější, „nižší“ úrovni. Je patrné, že nezohledňoval některé poměrně zásadní změny, které se udály při přechodu „od strany k trhu“ a které přinášely nové společenské problémy. Pozitivní změnu pro něj tak mohlo přinést pouze vykročení z moderního paradigmatu, odmítnutí všech „nejvyšších“ instancí a nastolení opravdové plurality. Tou se pro něj stala „mnohorozměrnost“ skutečnosti, kde má místo jak TRH, tak kultura a kde se jedno nebude redukovat na druhé.

Anarchisté a „starý řád“

Anarchistická společenská kritika nebyla tak silně poznamenána „vyrovnáváním se s minulostí“, neboť anarchisté na sobě nenesli ono dobové „společenské stigma“ v podobě odpovědnosti za bezpráví spáchané před listopadem 1989. Už během osmdesátých let se mnozí z anarchistů stali kritiky tehdejších poměrů, ČSAF se zformovala z okruhu lidí pohybujících se kolem Českého mírového hnutí.¹⁵¹ To se pochopitelně projevilo i v polistopadové společenské kritice, která se na problém minulosti a „obhajoby“ vlastního chování tolik nesoustředila. Nicméně, jak už zde bylo popsáno, přirovnávání různého politického jednání ke „komunistickému“ či „totalitnímu“, se stalo velice účinnou politickou strategií, kterou nalezneme napříč celým politickým spektrem. Ve většině případů měla oponenta pochopitelně obvinít a diskvalifikovat pomocí vytvoření ekvivalence se „starým řádem“.

Anarchisté požadovali revoluci (radikální změnu) v oblasti politické, především zrušení mocenských a byrokratických struktur. Na začátku devadesátých let se tak stali nejvýraznějšími kritiky nového establishmentu, nových vládních, policejních a byrokratických elit. Z úst tehdejších politiků, ale i sdělovacích prostředků, často zaznívalo na adresu předlistopadového režimu mimo jiné to, že byl nemorální, což anarchisté většinou sdíleli. Nicméně na rozdíl od většiny politických hnutí kladli otázku, zda je morální politický řád, který ho nahradil, tedy nově se konstituující liberální demokracie. Poukazovali přitom na místa, kde se vyjevovaly největší slabosti nového demokratického zřízení – na způsob provedení ekonomické reformy, princip lustrací či zvyšující se počet nacionalistických skupin

¹⁵¹ „Kořeny samotného anarchistického hnutí lze najít v českém mírovém hnutí osmdesátých let. To vycházelo z nechuti k násilí, obav z následků možného jaderného konfliktu supervelmocí a odporu k ponižující všeobecné vojenské službě. Dalším významným vlivem byly kulturně-sociální undergroundové komunity a zejména punková subkultura.“ Cit. dle: TOMEK, Václav, SLAČÁLEK, Ondřej. *Anarchismus: svoboda proti moci*, Praha, 2006, s. 583

a jejich útoky na romské obyvatele Československa (později ČR), které představitelé nové vlády nebyli schopni řešit či jim nepřikládali odpovídající důležitost. Hranice, která rozdělovala společnost, pro anarchisty vedla nikoli na ose komunismus – antikomunismus, jak ji mnozí polistopadoví politici chápali, nýbrž mezi starou státní a stranickou byrokracií, která se po listopadu transformovala v „novou buržoazii“, jež společně s bývalými vlastníky a bývalou opoziční špičkou vytvořila po listopadu novou mocenskou elitu, která měla zájem na stávající ekonomické reformě a zbytkem společnosti: *„Nové buržoazii dnes jde především o udržení z převážné většiny nakradeného majetku a o odvrácení pozornosti veřejnosti od podstaty ekonomické reformy.“*¹⁵² Pro anarchisty bylo zásadní vytvoření společnosti, kde bude minimalizován společenský útlak a bude vytvořen systém, jež nereprodukuje společenskou nerovnost. Ten ovšem po listopadu neskončil a nevytvořily se podmínky pro sociálně spravedlivou demokratickou společnost, nýbrž se objevil ekonomický trend, jež na místo útlaku politického začal vytvářet útlak ekonomický. Nový kapitalistický systém nerovnosti neodstranil, pouze je převedl do jiných společenských oblastí.¹⁵³

Postoj, který odmítal jakýkoli mechanismus vytvářející a reprodukcující společenské nerovnosti, měl blízko ke Kosíkově civilizační kritice (na konci devadesátých let se někteří anarchisté inspirovali v Kosíkově kritice globalizace). Ztotožněním obou systémů totiž kritici poukazovali na některé nepřekonatelné civilizační nedostatky, které se objevovaly jak v komunismu, tak i v kapitalismu. Podobně jako Kosík volali anarchisté po osvobození společnosti, která nebude vytvářet společenské hierarchie: *„Domnívám se, že největším nebezpečím pro lidstvo není komunismus nebo socialismus, ale přebujelá průmyslová civilizace. V minulosti na straně civilizace vystupovala státní moc řízená „komunisty“. Dnes hrozí největší nebezpečí ze strany soukromopodnikatelských kruhů, zločineckých mafii a z přílivu a nadvlády zahraničního kapitálu.“*¹⁵⁴

Minulost tedy nehrála pro anarchisty tak podstatnou roli v tom smyslu, že by se v rámci společenské kritiky vyjevovala jako klíčový moment pro dosažení jejich politických požadavků. Paušalizaci komunistické minulosti odmítali tam, kde mohla vytvářet společenskou nespravedlnost a sloužila instrumentálně k dosažení politických cílů jednotlivých politických stran či hnutí. Jinak se ovšem v rámci anarchistického hnutí výraznější diskuse o povaze komunistického období nevedla a nebylo to prvořadé téma, což můžeme přičítat i velmi mladému věku členů anarchistického hnutí, kteří již nemuseli pomocí

¹⁵² Společně proti rasismu – Leták ČSAF, in: *A-kontra*, č. 16, 1992, s. 11

¹⁵³ VOTAVA, Vratislav, Desatero pro radikální levici, in: *A – kontra*, č. 10 -13, 1992, s. 6

¹⁵⁴ VLK (bez názvu), in: *A- kontra*, č. 6, 1991, s. 11

artikulace specifického hodnocení minulosti získávat legitimitu pro svá vlastní politická stanoviska.

Demokracie a socialismus

Socialismus po „konci dějin“

Kolaps východního bloku a sovětského systému vrhl na celý socialistický projekt velký stín a hlubokou nedůvěru. V době opojené „triumfem liberalismu“, mnozí žurnalisté i intelektuálové jako například Ralf Dahrendorf, Francis Fukuyama či Anthony Giddens deklarovali „smrt socialismu“. Dahrendorf nejen že odmítl socialismus jako neúčinný a totalitní, ale varoval i před jakýmkoli pokusy o třetí či střední cesty či „kříženci mezi skutečnostmi někdejšího Západu a někdejšího Východu“ coby výsledky uvažování, „jež leží v základech všech odrůd nesvobody.“¹⁵⁵ Víra v nastolení nového specifického systému „Střední Evropy“, „něco“ napůl mezi kapitalismem a socialismem bude vždy provázena různými variantami utopií, které brání principu „otevřené společnosti“, jež je podle Dahrendorfa nezbytnou podmínkou pro rozvinutí demokracie. („Utopie je kompletní alternativa, a tedy nutně uzavřená společnost.“)¹⁵⁶ Podobně mluvil Peter Berger v roce 1991 o neslučitelnosti demokracie se socialismem, podle kterého nikde na světě neexistovala socialistická demokracie, zatímco příkladů demokracie v kapitalistických společnostech je mnoho. Kapitalismus je nutnou, ale nedostačující podmínkou pro demokracii. Socialismus může být podle něj nastolen jen diktátorsky, protože závisí na vyvlastnění, naopak kapitalismus podle něj vytváří pásmo bez politické kontroly, což je sociální základ pro demokracii.¹⁵⁷ Ovšem i britský marxistický historik Eric Hobsbawm, silně kritizující neokonzervativní politiku jak v západní Evropě, tak i formu, v jaké pronikala do Evropy východní¹⁵⁸, na podzim 1989 kriticky konstatoval, že na světě neexistuje žádná země, která by věrohodně reprezentovala alternativní systém ke kapitalismu, I přestože by podle něj mělo být jasné, že západní kapitalismus nenabízí řešení problémů „většiny lidí z druhého světa, která bude z velké míry žít v podmínkách třetího světa.“¹⁵⁹ A nakonec zde byli i lidé, kteří sice socialismus a uvažování o „třetích cestách“ považovali za důležitou „regulativní ideu“, která by v rovině teorie mohla neustále produkovat morální hodnoty. Jako politickou praxi ji ale v zásadě odmítali. Ernst Nolte popsal koncept „ideálního socialismu“ jako „korigující a orientující pojem“ a přiznal, že je nepostradatelný, ovšem

¹⁵⁵ DAHRENDORF, Ralf, Převážně o podivné smrti socialismu o chiméře „třetí cesty“, in: *Úvahy o revoluci v Evropě*, Praha, 1991 s. 57

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 58

¹⁵⁷ BERGER, Peter, *Neslučitelnost socialismu s demokracií*, in: *Listy*, roč. 21, č. 4, 1991

¹⁵⁸ „Politické důsledky, které by mělo ponechání obyvatelstva, aby si ve smršti neoliberálního kapitalismu zřídilo svůj život samo, jsou příliš nepředvídatelné na to, aby bylo možné riskovat a vyzkoušet je v praxi. Výjimkou jsou absolventi studia řízení podniků, kteří v zemích třetího světa a v bývalých socialistických státech působí jako poradci. Cit. dle: Hobsbawm, Eric: přednáška *Důsledky zhroucení socialismu* (přetištěno z deníku El Palis), přetištěno v Rudém Právu v říjnu 1990

¹⁵⁹ Tamtéž

s dodatkem, že kdo by tento hraniční pojem chtěl realizovat, vystavuje se nebezpečí pádu do „reálného socialismu“.¹⁶⁰ Podobnou argumentaci zvolil český levicově orientovaný literární kritik Antonín Liehm, když uznal přemýšlení o třetí cestě za „velice prospěšné“, které údajně „stimuluje politiku na obou křídlech, nabádá a nedovoluje zůstat v jakémkoli sebeuspokojení.“ Idea je podle něj „nezbytná pro společenskou hygienu, ale pouze v hlavách lidí.“¹⁶¹

Je zřejmé, že dobová situace příliš nepřála politickým představám, které se pokoušely „zachránit“ socialistický projekt v jeho spojení s demokracií. Na nějaký čas se zdálo, že všechny alternativy k liberální demokracii jsou odstraněny na „smetiště dějin“ (kolaps sovětského systému přišel v době triumfu neokonzervativní pravice v anglosaských zemích a v době politických porážek „tradičně“ sociálně-demokratických vlád Francie či Švédska). Nicméně i přes toto velmi silné „fukuyamovské paradigma“ bylo zjevné, že idea socialismu zcela „nezemřela“ a našla na Západě i na Východě své zastánce, jakkoli se museli s novou situací složitě vyrovnávat. I uvnitř české levice existoval směr myšlení, pro nějž krach sovětského bloku neznamenal zánik socialistické ideje. Česká nekomunistická levice, která se snažila poskytnout alternativní řešení problémů transformující se společnosti, se tak ocitla v silně defenzivní pozici. Musela se vyrovnat nejen s globálním aspektem „levicového úpadku“, ale především se musela vyrovnat s domácí situací, kde nové režimy budovaly identitu na odmítnutí komunistické minulosti včetně jejího „levicového“ slovníku.

Nejméně v prvních měsících po listopadových událostech se myšlenka socialismu jako možnosti pro budoucí společenské uspořádání pravděpodobně jevila jako možná i širší části společnosti. James Krapfl ve své knize *Revolúcia s ľudskou tvárou* poukázal na fakt, že jedním ze základních požadavků občanů v roce 1989 byl požadavek „lepšího“ či „nedeformovaného“ socialismu a stejně tak se objevovaly názory, že demokracie je se socialismem totožná.¹⁶² Krapfl zároveň ukazuje, že některými lidmi byly události listopadu 1989 dokonce chápány jako „pokračování toho, co se začalo v roce 1968, procesu přestavby a demokratizace“.¹⁶³

Tento fakt byl později reflektován i mnohými levicovými autory, kteří interpretovali listopad 1989 ze svých socialistických pozic a odmítali přijmout nástup kapitalismu ve jménu

¹⁶⁰ Cit. dle HABERMAS, Jürgen, *Dobíhajúca revolúcia*, Bratislava, 1999, s. 175

¹⁶¹ LIEHM, Antonín, *O třetí cestě*, in: Listy č. 4, Roč. 24, 1994, s. 38-41

¹⁶² KRAPFL, James, *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava, 2009, s. 131

¹⁶³ Tamtéž, s. 142

listopadové revoluce.¹⁶⁴ Egon Bondy si rok po revolučních událostech stěžoval, že „*lidi loni v listopadu nechtěli žádný návrat ke kapitalismu. Počítali naopak s tím, že se bude socialismus rozvíjet bez deformací, které do té doby byly, ale o návratu o padesát let zpět neuvažovali. Je velkou otázkou, zda by OF podporovali, kdyby již tenkrát se prohlásilo, že programem je návrat ke kapitalismu. Začalo se autoritativně proklamovat, že jakákoli socialistická alternativa je vyloučena, začalo se říkat, že je to vědecky zjištěno.*“¹⁶⁵

Otázkou však zůstává, co vlastně lidé chtěli, když mluvili o „socialismu“? Co si pod tímto pojmem představovali? A jak pojem „demokratický socialismus“ chápali sami reprezentanti levice, kteří ho používali v polistopadových politických diskusích?

Demokratický socialismus

V roce 1991 napsal Ota Šik, jeden z předních ekonomů Pražského jara, že socialismus je s demokracií neslučitelný. Šik popsal ve svých vzpomínkách *Jarní probuzení*¹⁶⁶, že obdobný názor hájil již během reformního procesu v 60. letech; zpětně se zde pokoušel vysvětlit, ke kterým rozdílům docházelo během Pražského jara mezi reformním stranickým vedením a mezi jádrem ekonomické reformní komise, kterou Šik vedl. Popsal, jak tato ekonomická skupina bojovala o pluralistickou demokracii a zavedení tržních mechanismů do hospodářství, což obojí bylo ovšem tehdejší politikým vedením odmítnuto. „*Dodnes se představy o možné existenci demokratického socialismu udržely, neboť nositelé těchto představ nechtějí uznat, že žádný socialistický, plánovitě hospodářský systém, ale ani žádný systém s částečně centralizovaným plánováním výroby a pouze s osobními podniky bez cizích pracovních sil, nemůže být tak efektivní jako tržní hospodářství...Jakmile se odstraní soukromá podnikatelská činnost a tržní mechanismus jako charakteristické rysy kapitalismu a nahradí se centrálním direktivním plánováním a státně byrokratickou správou podniků, musí také existovat systém mocensky zajištěného prosazování jednotné stranické vůle.*“¹⁶⁷

Jiné pojetí socialismu než marxisticko-leninské, chápané jako samostatný společenský řád, podle Šika neexistovalo. Nikdo dosud nedokázal předložit funkčně schopný obsah jiného socialismu a žádná z teorií, jež kritizovaly nedostatky kapitalistického tržního hospodářství a

¹⁶⁴ Srv. ŠABATA, Jaroslav: „*Začátkem devadesátých let se zdálo, že vztah k tradičně levicovým hodnotám novodobého češství se převrací naruby. Na polistopadové scéně se začal prosazovat názor, že to, oč v obratu demokracii jde, je co nejrychlejší přechod od socialismu ke kapitalismu. To bylo vybočení z obecné nálady sametové revoluce.*“ Cit. dle: *Co se děje s Čechy?*, in: Listy, č. 3, 1994, s. 36-37

¹⁶⁵ *Marxista a opozičník*, Rozhovor s Egonem Bondym, vedl Zdeněk Smíšek, in: *Rudé Právo*, příloha Haló sobota, 24. 11. 1990, s. 4

¹⁶⁶ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení - iluze a skutečnost*, Praha, 1990

¹⁶⁷ ŠIK, Ota, Je socialismus slučitelný s demokracií?, in: *Reportér* 1991, Roč. 6, č. 47, s. 1- 4

chtěly jej tím či oním způsobem reformovat, jako byly například křesťanskosociální, sociálně demokratické či sociálně liberalistické, neměla v úmyslu odstranit hlavní rysy kapitalistického řádu. „V tomto smyslu byl požadavek na vytvoření demokratického socialismu znovu iluzí, které podleli mnozí komunističtí funkcionáři, např. část vedení z pražského jara (Dubček a jiní), dlouhou dobu v SSSR Gorbačov a jiní, ale i část socialistické, popřípadě sociálně–demokratické mládeže v mnoha evropských zemích.“¹⁶⁸

Jak sám Šik přiznal, představy o možné existenci demokratického socialismu se v české společnosti udržely. A nejen „udržely“, mnozí z levicových protagonistů se dokonce domnívali, že socialismus je dokonce jediným možným předpokladem k uskutečnění opravdové demokracie, založené na principech rovnosti a solidarity. Většina obhájců demokratického socialismu počítala s tržním mechanismem v ekonomice a předpokládala, že „tržní socialismus“ je uskutečnitelný v mezích politického liberalismu a že k vyhnutí se autoritativních tendencí socialismu je třeba rozlišování ekonomického a politického liberalismu (rozlišovat volný trh a soubor politických institucí), kdy liberální práva nejsou ztotožněna s vlastnickými právy. Za těchto okolností „můžeme podporovat liberální stát, aniž bychom zastávali neoliberální doktríny monetaristů.“¹⁶⁹ Jakkoli by pro Šika takovéto pojetí již pravděpodobně nebylo socialismem, v politických diskusích na Západě i Východě bylo běžným.

Navíc, jak poukazují historici politického myšlení, užívání pojmů v politických diskusích nelze poměřovat pouze analytickými nároky, jak ukázal např. Robert Brier v případě textů Adama Michnika. Brier ve své studii o Michnikově užívání pojmu „totalitarismus“, předpokladem k pochopení Michnikových textů je fakt, že způsob, jakým Michnik pojem používal, nebyl primárně analytický, ale spíše politický a že tento pojem byl v dané situaci významnější pro svoji „diskursivní sílu“ a mobilizační potenciál.¹⁷⁰ Podobně se můžeme dívat i na pojmy „socialismus“ a „demokratický socialismus“. Ty jsou, jako všechny ostatní politické pojmy, součástí politického boje, který často více než vysvětluje, tak přesvědčuje, a tak jsou pochopitelně často užívány instrumentálně a ne vždy odpovídají situaci, kterou popisují. Optikou tohoto argumentu můžeme sledovat, že pojem (demokratický) socialismus je ve značné části diskusí stavěn hlavně jako protiklad nejen ke kapitalismu, ale hlavně

¹⁶⁸ Tamtéž

¹⁶⁹ SVITÁK, Ivan: Čte Bůh von Hayeka?, in: *Naše Pravda*, 6. 5. 1992, s. 5

¹⁷⁰ BRIER, Robert, *Adam Michnik's Understanding of Totalitarianism and the West European Left : A Historical and Transnational Approach to Dissident Political Thought*, in: *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 25, 2011. s. 197 -217

k sílícím neoliberálním tendencím v české společnosti. Ivan Sviták například volá po „socialismu skandinávského typu“, kdy je evidentní, že se mu nejedná přímo o socialismus (neboť ten ve Skandinávii nebyl), ale jde mu o principy silného sociálního státu, který omezuje a zmírňuje sociální dopady neoliberalismu.

Nežřídka se setkáme i s autory, kteří ztotožňují termín „socialistická demokracie“ (potažmo „demokratický socialismus“) s termínem „sociální demokracie“, a to jak v obecné představě sociálně spravedlivého demokratického společenství, tak i při označování politické strany. Především u generace tzv. osmašedesátníků se rozdíl mezi sociální a socialistickou demokracií prakticky smazává. Promlouvali v době, kdy se mimo jiné vedl „boj“ o budoucí podobu ČSSD, která si nakonec zvolila pozici spíše levého středu, za což ji mnozí radikálnější členové kritizovali. V očích osmašedesátníků měla ČSSD představovat politický subjekt, který bude nabízet demokratickou socialistickou alternativu vůči kapitalismu, která ale nebude, tak jako KSČ, zatížena normalizační minulostí.

Defenzivní pozice levice

Obháječi socialistických principů vstupovali do polistopadových diskuzí z defenzivních pozic. Nekomunistická levice za sebou neměla žádné silné institucionální zázemí, v politické praxi zde neexistovala žádná strana ani organizace, která by se mohla stát „nositelkou“ tohoto typu nekomunistického myšlení. Na rozdíl od vývoje v ostatních středoevropských zemích, česká komunistická strana se netransformovala do nové podoby moderní levicové strany, po které mnoho aktivních účastníků levicového hnutí volalo. Čeští socialisté se, mimo jiné, odvolávali na schopnosti slovenského Petra Weisse, polského Aleksandra Kwaśniewského či předsedy maďarských socialistů Gyulu Horna, kteří dokázali úspěšně vytvořit „nové“ nástupnické strany,¹⁷¹ které se většinou „zřekli“ jak názvu, tak i své minulosti a výrazně obměnily své členstvo. Navíc se ve většině případů staly ve svých zemích výrazně úspěšnějšími než „tradiční“ sociální demokracie.¹⁷²

Defenzivní pozice byla ovšem určena především situací, kdy velká část společnosti odmítala představu socialistické levice o politickém uspořádání coby reziduum komunistického režimu. Jaroslav Šabata mluvil dokonce o zpochybnění nejen projektu socialismu, ale „*jakéhokoli levicového světónázorového konceptu – tedy i masarykovského*“.¹⁷³ Negativní postoj části

¹⁷¹ Např. HÁJEK, Miloš, NOVÁK, Pavel, Sociální demokracie v postkomunistických zemích, in: *Mezinárodní politika*, č. 7, 1994, s. 20

¹⁷² SASSON, Donald, ed. *Looking left: socialism in Europe after the Cold War*, New York, 1998, s. 168

¹⁷³ ŠABATA, Jaroslav: „*Fatální zkušenost se sovětsko-ruskou okupací a reálným socialismem nakonec vykrytalizovala v pochybnost o nutnosti jakéhokoli levicového světónázorového konceptu – tedy i*

společnosti vůči některým levicovým subjektům se pochopitelně netýkal jen politických stran, ale samozřejmě i různých myšlenkových směrů, radikálně levicových mimoparlamentních uskupení a klubů, ať už nově vznikajících nebo „přeživších“ v rámci neoficiálních nebo exilových struktur, stejně jako jedinců, kteří se po pádu komunismu snažili znovu promýšlet levicové možnosti a zahrnout do nich politickou zkušenost 20. století.

Když popisoval James Krapfl lidový „ideál socialismu“ v roce 1989, zdůraznil, že většinou se lidé vyjadřovali pro „očistění“ socialismu od deformací, kterých se na něm dopustil normalizační režim: *„Jakoby se stoupenci nějakého náboženství obrátili proti duchovenstvu za to, že zradilo články víry.“*¹⁷⁴ Podobná slova bychom mohli volit i pro české levicové myšlení, především takové, jež se hlásilo ke stejnému slovníku jako „starý režim.“ Pokud sledujeme diskusi o demokratickém socialismu po roce 1989, je zde zcela evidentní tato snaha „očistit“ socialismus od negativních konotací, které mu byly na základě zkušenosti z minulosti přisuzovány. Mnozí noví přívrženci politické pravice totiž odsuzovali jako „totalitní“ a „nedemokratický“ nejen projekt socialismu, ale celou levicovou část politického spektra. Tak se obhájci levice museli nezdědka vyrovnávat s výroky podobnými tomu, které vyslovil pravicový ideolog Miloslav Bednář: *„V demokratických systémech totiž pravice většinou představuje autentický demokratický politický směr, zatímco levice zpravidla reprezentuje neobčanský totalitní návyk na administrativní paternalismus s jeho pohodlím. Ten bývá ponejvíce spojován s nereálnými představami o možnostech vykupitelské „třetí cesty“, často i s vlnou bezhlavě přejímaného feminismu a ekologických předpojatostí.“*¹⁷⁵

Společným jmenovatelem různých prohlášení a charakteristik socialismu se tak stala snaha jasně oddělit byrokratickou, socialistickou diktaturu, tedy systém, který zde existoval před rokem 1989, od koncepce demokratického socialismu, který se měl stát projektem pro budoucnost Československa. Petr Uhl varoval před tím, že Socialistická internacionála či sociálně demokratické strany nejsou organizace „*které by šly vyřídít nějakým posměškem nebo paušálním odsouzením. My socialisté, či revoluční marxisté, jsme vždy vystupovali proti myšlence vyslovované unisono západní pravici i místními stalinisty, že to, co je v Československu nebo v SSSR, je socialismem. Chápu, že je obtížné z tohoto terminologického zmatku vybřednout, ale přesto jsem přesvědčen, že socialismus co do*

masarykovského. Pro mnohé se jeho humanitně-demokratický náboj stal synonymem iluzivně vidění světa.“, cit dle. *Anatomie našeho rozchodu*, in: *Listy*, č. 6, 1994, s. 57 - 72

¹⁷⁴ KRAPFL, James, *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava, 2009, s. 131

¹⁷⁵ BEDNÁŘ, Miloslav, *O jedné demagogii*, in: *Literární Noviny*, 1993, s. 2

obsahu, ale i jako slovo má svou perspektivu.“¹⁷⁶ Podobně i Ivan Sviták v roce 1991 podotýkal, že nelze směšovat myšlenky socialismu a komunismu: „Místo toho, aby lidé hovořili o krachu komunismu, což je na Západě běžné, hovoří se o krachu socialismu. Avšak socialismus vůbec nezkrachoval, to se jen zdá tomu, kdo si myslí, že socialismus rovná se reálný socialismus rovná se sovětská realita rovná se normalizační období.“¹⁷⁷ Bývalý reformní komunista Jiří Hájek zase zdůrazňoval, že období normalizace „zdiskreditovalo nejen komunistickou stranu, ale i samotný pojem socialismus. Bohužel v očích veřejnosti to souběžně kultivovalo iluze o kapitalismu. Krach stalinského modelu, který si monopolisticky přivlastnil právo výkladu smyslu socialismu a který u nás násilně potlačil snahu „vrátit socialismu jeho lidskou tvář“ – to vše přispělo k nynějšímu návratu ke kapitalismu.“¹⁷⁸

Tuto „strategii očištění“ nalezneme prakticky u všech autorů obhajujících myšlenku socialismu. O tom jak silná byla potřeba oddělit se od „starého režimu“ svědčí i to, že ve značné části textů formulujících potřebu socialismu pro novou společnost, je jedinou charakteristikou „nového“ socialismu pouze fakt, že se nejedná o systém, který tu byl před rokem 1989. Očistit se od minulosti a vyvarovat se jakéhokoli spojení s ní, byla totiž prakticky „vstupenka“ do veřejné diskuse, která zajišťovala legitimitu promlouvajícího. Nicméně snaha zachránit projekt socialismu pochopitelně nebyl výsledek nějakého nového poznání a „procitnutí“ po roce 1989, tento aspekt rozdílného vnímání ideje socialismu s praxí „reálného socialismu“ nalezneme nezdědka u autorů socialistické i nesocialistické opozice vůči normalizačnímu režimu.¹⁷⁹

Přímá demokracie

Vůdčí ideou celé postkomunistické transformace se stala idea demokracie a tento fakt se pochopitelně promítá i do všech polistopadových diskusí o socialismu. Trochu zjednodušeně lze shrnout, že veškeré debaty byly vedeny pod heslem: „Buď bude socialismus demokratický, nebo nebude vůbec.“ Popisujeme-li úvahy o „demokratickém socialismu“ po roce 1989, popisujeme také spor o to, jak a na jakých principech a základech má fungovat nová demokracie, jakou podobu má mít. Část levicových politiků i intelektuálů se domnívala, že nastupující liberální demokracie nesplňuje příslib, který přinesl v roce 1989 „lid v ulicích“.

¹⁷⁶ „Levice musí být odpovědná“: Rozhovor s Petrem Uhlem, vedla Marie Königová, in: *Rudé Právo*, 26. 4. 1991, s. 1 a 3, zde 3

¹⁷⁷ „Strašné děti“: Rozhovor s Ivanem Svitákem, vedl Alexandr Mitrofanov, in: *Rudé právo*, 1991, příloha České noviny, s. 4-5

¹⁷⁸ „Jak získat důvěryhodnost“: Rozhovor s Jiřím Hájkem, in: *Rudé právo*, 4. 12. 1990, s. 1

¹⁷⁹ Srov. např. Sto let českého socialismu, In: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009

V očích radikálnější části levice byla liberální koncepce demokracie nedostatečná a neuspokojivá, navíc o demokracii uvažovala především ve formálních termínech jako čistě politicko-právní záležitosti. Reprezentativní demokracii sice zcela nezpochybňovali, ale podle nich nebyla schopná zajistit aktivní participaci všech občanů na rozhodnutích pro ně významných. Jejich pojetí demokracie vycházelo z perspektivy, že „opravdová“ demokracie musí obsahovat stále přítomnou „lidovou sílu“ (vůli lidu). Jedním z nejvýraznějších požadavků se stal požadavek referenda, jehož absence byla nejvíce kritizována během rozhodování o podobě ekonomické reformy a při rozpadu Československa (což se ovšem netýkalo výlučně levice).¹⁸⁰

Volání po přímé demokracii se začalo ozývat již v samých počátcích vytváření nového politického systému. Tento spor nelze zcela zjednodušit na „pravo-levý“, neboť i mezi pravicovými politiky nalezneme zastánce přímé demokracie, nicméně lze říct, že levici tato perspektiva byla pochopitelně bližší. Jak se ukázalo, první vážnou příležitostí ke střetu byla otázka, jakou podobu bude mít Občanské fórum. Štěpení Občanského fóra na různé politické proudy a jeho následný rozpad vyjevil některé základní spory o podobu demokracie, stejně tak jako naděje, které mnozí do Občanského fóra vkládali. Občanské fórum vzniklo jako „všeobčanské“ hnutí a jeho vznik byl provázen vysokou podporou a velkou mírou lidového entuziasmu. Podíváme-li se na programové zásady Občanského fóra z listopadu 1989 „*Co chceme*“¹⁸¹, tak lze konstatovat, že zde panovala shoda na velice vágně definovaných formách demokracie. Zatímco velká část tvořícího se politického spektra začala brzy uznávat a podporovat nutnost vytvoření zastupitelského systému založeného na existenci politických stran a Občanské fórum považovala pouze za jakýsi nezbytný „mezistupeň“ v utváření „standartního politického systému“, existovala zde část levicově orientovaných lidí, kteří uchovávali představu Občanského fóra jako hnutí, které se stane lidovou platformou pro projednávání různých závažných společenských otázek a překoná „stranické pletichaření.“ Již na jaře 1990 kritizoval Petr Uhl samotné principy Občanského fóra jako nedemokratické. Vadil mu především fakt, že OF nemá individuální členství a prakticky k němu patří „každý,

¹⁸⁰ PELIKÁN, Jiří: „...měli bychom umožnit občanům, aby se k těmto zásadním zákonům a opatřením mohli vyjádřit v celospolečenské diskusi nebo v nějaké formě referenda a aby každému takovému vládnímu či parlamentnímu návrhu byly veřejnosti předloženy alternativní návrhy. Pokud vím, k vládnímu návrhu scénáře ekonomické reformy, alternativní návrhy parlamentu předloženy byly, ale veřejnost s nimi nebyla seznámena. Podstata demokratického systému je právě v možnosti občanů i poslanců volit mezi dvěma i více alternativními návrhy.“ Cit. dle: „*Jakým směrem?*“ In: *Listy* č. 1, Roč. 23, 1993 s. 5

¹⁸¹ „*Co chceme*“. Programové zásady Občanského fóra, in: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009, s. 91 - 95

*kdo souhlasí z jeho stanov a obsahem“.*¹⁸² Podle Uhla OF není ze své podstaty založeno na zásadách demokracie. Varoval před zaměňováním silného konsensu, který zde vládl během listopadu 1989 a byl založen na odmítnutí komunistického režimu, s přímou demokracií, která je založena na principu možnosti všech lidí zapojit se do rozhodovacího procesu. *„Jestliže tedy nemůžete lidi spočítat, kolik jich je, protože tam není individuální členství, nemůžete také nalézt menšinu a většinu, což je podstatné pro demokratické rozhodování. Neboť demokracie je vůle většiny při plném respektování práv menšiny, s tím, že menšina má nadále právo usilovat o to, aby většinu získala.“*¹⁸³

Kritika OF za „oligarchické“ počínání byla ovšem motivována nejen postojem k přímé či nepřímé demokracii, ale samotným štěpením na různé politické proudy, kde vůdčí roli postupně přebíralo pravicové centrum kolem Václava Klause, které vedlo OF směrem k přeměně ve standartní politickou stranu. Fakt, že mnozí členové přestali mít možnost podílet se na rozhodování, se stal silným zdrojem kritiky. Po podzimním sněmu, po kterém bylo již zcela evidentní, že se OF rozštěpí na různé politické strany, z nichž nejsilnější bude právě „klausovská skupina“, z levicově orientované části OF (ale i „centristické“ části) stále častěji zaznívala kritika „nedemokratického“ chování lidí kolem Klause, který se podle nich snažil v OF nastolit silně anti-levicovou kampaň „trapných a nenávisných útoků na vše, co českému maloměšťákovi připomíná levici“¹⁸⁴, která měla vrcholit „vyhnáním“ Obrody a Levé alternativy z OF.¹⁸⁵ V lednu 1991 Petr Kužvart napsal, že *„...na sněmu byl přijat výrazně pravicový, výslovně prokapitalistický politický program a byl podniknut pokus přeměnit široké politické hnutí – vítěze z listopadu 1989 – v úzce vymezenou pravicovou stranu.“*¹⁸⁶

Jinde „stranické“ počínání OF kritizovala jedna podporovatelka LA: *„Přechod od „fóra občanů“ ke „straně některých občanů“ je zároveň přechodem od většiny voličů k „některé části většiny voličů. V základních dokumentech OF, které se staly podkladem pro registraci, se uvádí, že „k volbám přistoupí OF jako koalice všech demokratických sil společnosti.“*¹⁸⁷

Jiří Pelikán poukazoval na omezenost politických stran řešit některé základní politické problémy. Upozorňoval na to, že i v mnoha západních demokraciích je systém politických stran v krizi a kde se dokonce *„mluví o nebezpečí, které představují politické strany pro demokracii, a doporučuje se dát větší roli ve veřejném životě odborům, podnikům, sdružením*

¹⁸² UHL, Petr: „Náš vztah k OF“, in: *Polarita*, č. 1, 1990, s. 1

¹⁸³ Tamtéž

¹⁸⁴ KUŽVART, Petr: „Otevřený dopis OF“, *Polarita*, č. 10, 1990, s. 3, 4

¹⁸⁵ Např. KOUDA, Jiří „Co se nám to vlastně zformovalo?“, *Polarita*, č. 8, 1990, s. 2

¹⁸⁶ KUŽVART, Petr, „Anketa: Levice po republikovém sněmu OF“, in: *Rudé právo*, 23. 1. 1990, příloha České noviny, s. 1

¹⁸⁷ POVOLNÁ, Slavomíra, „Ad: Levice po prvorepublikovém sněmu OF“, in: *Rudé právo*, 6. 2. 1991, příloha České noviny, s. 2

*a obcím, tedy bezprostředním představitelům společnosti v jejím rychlém vývoji.*¹⁸⁸ Podobným směrem argumentoval Petr Uhl v rozhovoru pro A-kontra v roce 1993, kde naznačil, že polistopadový systém politických stran *„jejichž užší vedení v podstatě rozhodují o všech důležitých otázkách“* v zásadě není demokratický, protože podle něj stranický systém není dostatečně otevřený a schopný zapojit lidi do tvorby rozhodování a účasti na správě veřejných věcí.¹⁸⁹

Uhl, opírající se o slovinského marxistického teoretika Edvarda Kardelje a jeho koncept samosprávné politiky, zde nastínil svoje očekávání, jaké měl od Občanského fóra v prvních měsících jeho existence. Zatímco parlamentní demokracie je založená na fungování politických stran, OF bylo zpočátku volné sdružení různých politických proudů. Uhl předpokládal že *„v rámci OF budou vznikat určité tendence, volná uskupení pro řešení určitého problému – ekologického, ekonomického, sociálního, kulturního. Z toho bude nějaký výsledek, nějaká tendence převáží. A příště, k jinému problému, se ta společnost přeskupí jinak... Domnívali jsme se, alespoň já jsem se domníval, že OF je tím základem pro politickou, ale také pro teritoriální samosprávu, a že to není zkrátka klasická parlamentní demokracie, že parlament je jen tradičním výrazem střetávání zájmů nebo ventilováním jednotlivých tendencí a velmi, velmi jsem vystupoval proti dělení OF a proti tomu, aby OF, později Občanské hnutí se stalo politickou stranou atd.“*¹⁹⁰ Egon Bondy zase mluvil o „podvodu“ lidí, kteří volili OF a spatřovali v něm demokratickou politickou soustavu reprezentující profil minimálně levého středu *„Tohleto je parlamentní politika, která má všechny rysy parlamentních čachráctví, které je bohužel odedávna zhoubou vší buržoazní demokracie. Poslanci jsou zvoleni a během volebního období si dělají, co chtějí. Tyhle praktiky, které patřily do pravěku parlamentní demokracie, jsou dnes znovu objevovány.“*¹⁹¹

Podobně se vyjádřila i Levá alternativa, která taktéž zcela neodmítla zastupitelskou demokracii, ovšem za podmínky kontroly a odvolatelnosti poslanců voliči, ochrany společnosti *„před nadvládou politických stran“*¹⁹² a doplňování prvky přímé demokracie,

¹⁸⁸ PELIKÁN, Jiří: *Svět a My, Listy*, č. 3, roč. 22, 1992, s. 5

¹⁸⁹ „Systém je třeba nechat trochu vyhnít“, rozhovor s Petrem Uhlem, vedl Jakub Polák, in: *A-kontra* 1/1993 (43) s. 9-10

¹⁹⁰ Tamtéž.

Uhl zde mluvil o parlamentním systému jako o „odcizeném systému“. Petr Uhl je autorem pravděpodobně jediného uceleného návrhu na alternativní uspořádání společnosti, který se před rokem 1989 v českém prostředí objevil. Koncept je založená důsledném uplatňování samosprávných principů jak ve společensko-politické oblasti, tak i v ekonomické. Srv. Uhl, Petr a kol., *Program společenské samosprávy*, Index, 1982

¹⁹¹ *Marxista a opozičník*, Rozhovor s Egonem Bondym, vedl Zdeněk Smíšek, in: *Rudé Právo*, příloha Haló sobota, 24. 11. 1990, s. 4

¹⁹² Zdeněk Mlynář kritizoval politology, které ztotožňují demokracii s konkurencí více politických stran. Sám pod demokracií chápal *„skutečnou možnost většiny obyvatelstva účinně zasahovat do procesu politického*

tak, aby se výhledově politický systém vyvíjel „od klasického parlamentarismu ke společenské samosprávě“.¹⁹³

Odpor k přeměně „hnutí“ OF ve stranu, který se objevil u části levicových aktivistů, souvisel mimo jiné s přesvědčením, že demokracie a demokratické fungování institucí se opírá o moc, která musí neustále pronikat zdola.¹⁹⁴ Jen marně se pak tito lidé dovolávali „původního“ OF, jež zvítězilo ve volbách v červnu 1990 pod heslem „*Strany jsou pro straníky, OF pro všechny*“.

Právě „lidový“ odkaz roku 1989, spontánní zakládání občanských fór po celé zemi a silná lidová podpora revoluce se stalo motivem mnoha úvah o přímé a „pravé“ demokracii.

Nejvýrazněji je tento moment patrný v díle Karla Kosíka, který se snažil uchopit události listopadu 1989 z filozofického hlediska a pokusil se vysvětlit jejich povahu a důsledky pro „nový řád“. Podle Kosíka základní slabinou listopadových změn roku 1989 a celého dalšího vývoje byl fakt, že se nespokojenost lidu nevtělila do lidového hnutí a „*nepřeměnila se na substanciálnost, která přetrvává chvilkové protesty a trvá, trvá jako zdroj politické imaginace a občanské aktivity. Činorodost lidu se zanedlouho rozptýlila a místo substanciálnosti občanského hnutí nastoupila partikularita stran a ctižádostivých jedinců.*“¹⁹⁵ I Kosík volá po občanském fóru v obecném smyslu (s malým „o“), které je podle něj „neodmyslitelný prvek moderní demokracie“. Mělo by představovat takovou platformu občanů, ze které se stane trvalá v ústavě zakotvená instituce, jako svobodný prostor, kde budou mít občané možnost projednávat všechny otázky, které se jich týkají. Tato možnost zde podle Kosíka v roce 1989 byla, nicméně vývojem směrem ke kapitalismu se postupně vytrácela. Na rozdíl od mnoha dobových názorů, které tvrdily, že kapitalismus je nutnou podmínkou pro fungování demokracie¹⁹⁶, se Kosík naopak domníval, že demokracie nikdy netvoří s kapitalismem rovnoprávný svazek, ale že je mu vždy podřízená a „*že v kohabitaci se soudobým*

rozhodování...Politické strany k tomu nestačí. I systém několika politických stran může za jistých okolností ponechat stav, kdy rozhodnutí o věcech, které se citelně dotýkají životních zájmů prostých lidí, se dělají za zavřenými dveřmi...“ cit dle. Mluvme spolu otevřeně, rozhovor se Zdeňkem Mlynářem, vedl Z. Porybný in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 16

¹⁹³ Tamtéž

¹⁹⁴ UHL, Petr: „Víte, já mám takovou představu, že demokratické, dělnické a socialistické hnutí, jehož součástí chceme být, musí jako demokratické vyrůstat ze zdola. Nemohou je zakládat nějaké silné osobnosti.“ In: *A-kontra*, č. 7, 1992, s. 6

¹⁹⁵ KOSÍK, Karel, Třetí Mnichov, in: *Století Markéty Samsové*, Praha, 1993, s. 170-171

¹⁹⁶ Např. KORNAI, János, *What the Change of System From Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean*, 2000, dostupné: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.14.1.27>, dále např.: DAHRENDORF, Ralf, *Úvahy o revoluci v Evropě*, Praha, 1991

kapitalismem (superkapitálem) může demokracie fungovat pouze jako „lidovláda“ omezená, limitovaná, polovičatá.“¹⁹⁷

Základním významem takto pojaté demokracie byl fakt, že musí být zajištěna záruka, že lidé budou mít možnost plně se podílet na rozhodovacím procesu a odmítnutí „redukce“ občana na voliče.¹⁹⁸

Nejen zastupitelská demokracie, kdy přijdou lidé jednou za čtyři roky k volbám, ale především aktivní úloha občanů vůči státu a jeho institucím (která se volbami nevyčerpá), pouze taková forma spoluutváření společnosti může podle Pelikána zajistit odmítnutí dogmatismu a mocenské arogance stejně jako „*nové rozdělení Evropy - tentokrát hranicí mezi bohatými a chudými.*“¹⁹⁹

Ekonomická demokracie a samospráva

Předpoklad, že socialistická demokracie musí být založená na výrazně participačních a egalitářských principech, byl doprovázen, vedle formy přímé politické intervence občanů, i přesvědčením o nutnosti ekonomické demokracie.²⁰⁰ Ta by se měla uskutečňovat především pomocí důsledné hospodářské samosprávy a zajistila by tak přímou kontrolou ekonomických procesů veřejností.

Nejsilněji byla zastoupena myšlenka ekonomické samosprávy v hnutí Levá alternativa (LA), která se sama charakterizovala jako „hnutí za demokratický a samosprávný socialismus“. Ve svých tezích Levá alternativa formuluje socialistický program, zároveň ovšem akceptuje trh a zastupitelskou demokracii, od nichž se snaží oddělit zdroje toho, co na nich socialisté a stoupenci radikální demokracie kritizují – „nadvládu politických stran“ a „vykořisťovatelské vztahy“.²⁰¹ Právě vydělení nepřijatelných obsahů mělo z těchto dočasných nezbytností udělat nástroje k dalšímu vývoji směrem k přímé demokracii a samosprávnému socialismu. Vedle Levé alternativy vznikl v červnu 1990 „Klub samosprávného lidového podnikání“ (KSLP), který sám svůj program deklaroval jako „demokratickou alternativu řešení procesu odstátnění a privatizace národního majetku v Československu“. Klub ve svém prohlášení uvedl, že sociální ohled ve sféře podnikání je nezbytným předpokladem pro reálné politické svobody,

¹⁹⁷ KOSÍK, Karel, *Lumpenburžoazie a vyšší duchovní pravda*, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997

¹⁹⁸ Např. KOSÍK, Karel. Fraška v naší jeskyni. *Lidové noviny*, roč. 5, č. 203, 1992, *Nedělní Lidové noviny*, s. 2

¹⁹⁹ PELIKÁN, Jiří: „Proč je Pražské jaro nepohodlné?“ in: *Listy* č. 3, 1993, s. 4

²⁰⁰ Ivan Sviták se domníval, že „demokratický socialismus“ je totožný s termínem „ekonomická demokracie“ - „*Strašné děti*“: Rozhovor s Ivanem Svitákem, vedl Alexandr Mitrofanov, in: *Rudé právo*, 1991, příloha České noviny, s. 4-5

²⁰¹ Teze Levé alternativy, 26. 11. 1989, in: *Imprekor* (revue IV. Internacionály), 1989

občanskou rovnoprávnost a sociální spravedlnost.²⁰² Lze shrnout, že většina z návrhů akceptovala nutnost zavedení tržního mechanismu do české ekonomiky, což nebylo pro socialistické subjekty v této době nic neobvyklého. Pokud sledujeme postoje většiny nově vznikajících socialistických stran ve střední Evropě, všechny počítají se zavedením principům tržního hospodářství (k nutnosti zavést tržní mechanismy se přihlásila i u nás většina politických subjektů, včetně KSČ, ale i včetně radikálních levicových uskupení v rámci anarchistických hnutí).²⁰³ V tomto ohledu se většina konfliktů v ekonomické oblasti nevedla o to, zda bude fungovat tržní mechanismu nebo bude existovat centrální (státní) plán, ale především se jednalo o to, jaké formy vlastnictví mají být ve společnosti uplatňovány, zda individuální nebo kolektivní.²⁰⁴

Návrhy LA a KSLP se odvolávaly na původní prohlášení OF o nezbytnosti „zrovnoprávnění všech forem vlastnictví a podnikání“. Návrh samosprávného ekonomického modelu se měl stát podle Vratislava Votavy demokratičtější a sociálně spravedlivější alternativou k vládnímu programu privatizace.²⁰⁵ Podle Levé alternativy je třeba zohlednit, že „*ekonomická reforma, to je taky reforma výrobců. Jde o to, jestli výrobce bude mít nějaký samosprávný mechanismus, který mu umožní kontrolovat výrobu. To je ta velká myšlenka socialismu, kterou hájili v Říjnové revoluci samosprávní komunisté a anarchisté a snažili se o ní přesvědčit Lenina. Víme, jak skončili. Jestliže nyní začneme hovořit o myšlence samosprávy, ekonomické samosprávy (Ekonomické demokracie), lidé na to budou pozitivně reagovat, lidé chtějí ekonomickou demokracii.*“²⁰⁶ Představy se zakládaly hlavně na přesvědčení, že jakýkoli vlastnický (státní či soukromý) monopol je zdrojem ekonomické i sociální nespravedlivosti a že „*jedině z demokraticky uskutečněné privatizace může vzejít ekonomický základ demokratické společnosti.*“²⁰⁷ Dalším základním prvkem alternativního modelu privatizace, který měl podpořit menší samosprávné celky, mělo být zavedení přednostního práva pro stávající pracovní kolektivy k převzetí „svého“ podniku do pronájmu či odkoupení. Samosprávné kolektivy by také měly právo najímat si výrobní prostředky i kapitál samostatně a vyhledávat kvalifikované manažerské pracovníky a vydělávat si prodejem produktů vlastní svobodné práce – nikoli prodávat svoji pracovní sílu soukromým vlastníkům.²⁰⁸

²⁰² Prohlášení KSLP z června 1990, in: *Polarita*, č. 6, 1990, s. 1 a 3

²⁰³ GOWAN, Peter, The post-communist socialist in Eastern and Central Europe, in: SASSON, Donald, ed. *Looking left: socialism in Europe after the Cold War*, New York, 1998

²⁰⁴ Srv. BOCKMAN, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford, 2011

²⁰⁵ VOTAVA, Vratislav, *Polarita*, č. 7, 1990, s. 3

²⁰⁶ III. Konference levé alternativy, in: *Polarita*, č. 8, 1990, s. 1 a 3

²⁰⁷ Byrokratická nebo demokratická privatizace?, in: *Polarita*, č. 6, 1990, s. 3

²⁰⁸ Srov. Program Klubu samosprávného lidového podnikání, in: *Polarita*, č. 9, 15. 11. 1990

Vedle diskuse o ekonomické samosprávě probíhaly i četné diskuse o samosprávě územní, vedeny otázkou, jak zajistit, aby různé sociální zájmy, zejména většiny obyvatelstva, se skutečně mohly politicky projevit při rozhodování ve státě. Základním principem mělo být omezení „centralizace a koncentrace moci v rukou vlády.“ Zdeněk Mlynář mluvil o samosprávě určitých územních celků jako o „sloupci pluralitního systému“ a nezbytné podmínce pro demokratické fungování společnosti. Mlynář zdůrazňoval, že „v rámci státu musí existovat systém, který znemožní centrální moci rozhodovat proti vůli místních samospráv o otázkách, které zasahují život lidí v regionálních celcích.“²⁰⁹ Mimo to se domníval, že „samospráva poskytuje hodnoty, které nelze převádět na ekonomický aspekt. Jak již bylo uvedeno (samosprávné celky), jsou v demokratickém systému formou participace občanů na správě věcí veřejných a na rozhodování o záležitostech každodenního života.“²¹⁰

Koncept samosprávných celků (ekonomických i územních) se měl stát plnohodnotnou součástí politického rozhodovacího procesu, měl zajistit obyvatelům svého regionu možnost kontrolovat politické i ekonomické procesy, podílet se na rozhodnutích, která ovlivňují každodenní životy lidí, ale zároveň měl přinášet a rozvíjet i princip občanské solidarity a překonávat odcizení člověka v moderní době. Se specifickou představou samosprávných území přišel Jaroslav Šabata, který promýšlel zavedení tzv. euroregionů. Především se mu jednalo o hraniční regiony, které měly představovat „ohnisko nevyřešených problémů evropské společnosti.“²¹¹ Tyto regiony proto Šabata chápal jako významné pole samosprávného demokratického principu. Dotýkají se všech funkcí státu, místní i regionální samosprávy a všech organizací a institucí vyjadřujících dobrovolnou aktivitu a spontánní iniciativu nevládních organizací a občanů vůbec. Také Šabata se domníval, že současný stav parlamentní demokracie „neodpovídá potřebám doby“, že není schopná zajistit řešení problémů v nově vzniklé geopolitické situaci a že je třeba znovu promýšlet základní principy demokracie. Tuto novou perspektivu nacházel v mírové nadnárodní a nadhraniční spolupráci, která bude působit „blahodárně na přeměnu víceméně atomizované posttotalitní společnosti v konsolidovanou a plně rozvinutou občanskou samosprávu.“²¹² Šabatovo pojetí regionální samosprávy bylo silně ovlivněno důrazem na dialog národů v „nové evropské situaci“ a v intencích Charty 77 pro něj představovalo nejsilněji určitý model občanské společnosti,

²⁰⁹ „Utekli od moci jako chuligáni“: Rozhovor se Zdeňkem Mlynářem, in: *Proti srsti*, 1995, s. 13

²¹⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk, *Územní samospráva je složkou politického systému*, in: *Listy* č. 1, roč. 24, 1994, s. 7

²¹¹ ŠABATA, Jaroslav, „*Kroky k Evropě regionů*“, in: *Mezinárodní politika*, č. 9, roč. 15, 1991, s. 3

²¹² Tamtéž

když zdůrazňoval, že je „*životně důležité plně pochopit úlohu občanských iniciativ, nevládních organizací, spontánního sdružování občanů vůbec.*“²¹³

Demokratický socialismus jako česká politická tradice

Když Egon Bondy hodnotil polistopadové snahy o sjednocování české nekomunistické levice, byl velmi optimistický, neboť se domníval, že „*levicovost*“ je českému politickému prostředí vlastní a podotýkal, že „*u nás jsou velmi silné levicové tradice odedávna, déle než sto let; od TGM je československá politika v podstatě levý střed, rozhodně ne pravice.*“²¹⁴

Snaha o rehabilitaci demokratického socialismu oživovala myšlenku, kterou bylo u nás úsilí o dosažení spojení socialismu a demokracie často provázáno. Idea „národní cesty“ k socialismu a představa Střední Evropy jako dějinného prostoru, který odolává jak tlakům ze Západu, tak i z Východu a vytváří svébytnou alternativu, rezonovala převážně u bývalých tvůrců Pražského jara, jež bylo samo silně spjato s ideou „zvláštní“ cesty k socialismu. Čestmír Císař uvedl pro rozhovor Rudého práva, že reformní komunisté „*po roce 1945 věřili v demokratické a humanistické tradice jako zdroj zvláštností socialistického vývoje Československa. Po únoru 1948 se stali účastníky vzniku totalitní despotie, podílíky i oběťmi její zločinné podstaty. Po odhalení a odsouzení stalinismu v roce 1956 se vraceli k původnímu chápání osvobozené mise socialismu a usilovali o jeho demokratickou obrodu.*“²¹⁵ Stejně tak se Ivan Sviták po svém návratu do vlasti přihlásil k myšlenkám Tomáše Masaryka: „*Nová éra československých dějin mi umožnila, abych realizoval svůj dávný životní cíl, který je pořád přede mnou. Je to demokratický socialismus... Myšlenka socialismu je teď krajně nepopulární, ale věřím, že se u nás prosadí hlubinná tendence českých dějin, a sice pokus o sjednocení socialismu a demokracie. Věřil v to již Masaryk, jímž se tady dnes mnozí ohánějí. TGM by je však vyhnal bičem, kdyby se dověděl, jak používají jeho odkazu.*“²¹⁶ Především u Karla Kosíka bylo zřetelné, že se snažil zdůvodnit svůj politický program i filozoficky a opíral se především právě o myšlenku Masaryka a Palackého. Kosík poukazoval na fakt, že samotná „demokracie“ je pouhé formální fungování institucí, pouhý mechanismus, ke kterému se polistopadová společnost hlásí, ovšem bez jakékoli „vyšší ideje“, kterou hledá Kosík u Masaryka a Palackého. Politické jednání by mělo být zakotveno v otázkách „co je pravda?, co je člověk?,

²¹³ Tamtéž

²¹⁴ *Marxista a opozičník*, Rozhovor s Egonem Bondym, vedl Zdeněk Smíšek, in: *Rudé Právo*, příloha Haló sobota, 24. 11. 1990, s. 4

²¹⁵ CÍSAŘ, Čestmír: *Osmádesátníci – ano, či ne?*, in: *Rudé právo*, 19.12., s. 3

²¹⁶ „*Strašné děti*“: Rozhovor s Ivanem Svitákem, vedl Alexandr Mitrofanov, in: *Rudé právo*, 1991, příloha České noviny, s. 4-5

co jsou dějiny?“. Polistopadová politická scéna se skrze tuto optiku Kosíkovi jevila jako pokleslá, protože „*stará zkrachovalá ideologie nebyla nahrazena politickým myšlením, ale novou ideologií*“, kterou Kosík označil za „*směs dravého pragmatismu a upovídáního moralizování*“. ²¹⁷ Polistopadový liberalismus odmítl „vyšší ideje“ demokratickému ve jménu formální „sterilní“ demokracie. Česká demokracie musí hledat „vyšší pravdu“ a demokratickou ideu, která je podle Kosíka spojena v masarykovském pojetí demokracie, které předpokládá, že demokracie je *organizací společnosti, spočívající na práci – „v ní není lidí a tříd vykořisťující práci druhých“* ²¹⁸ se specifickým pojetím dějinného prostoru střední Evropy, která „*spolu s Čechy a Slováky „leží „mezi“ a má-li zůstat tím, čím jest – dějinným prostorem – nesmí se stát ani německým, ani ruským územím. Musí si zachovat svébytnost.*“ ²¹⁹ To jsou pro Kosíka dva základní pilíře demokratického socialismu, k němuž se nejvíce přiblížil pokus o reformu socialismu z jara 1968.

Pražské jaro se tak stalo pro mnohé osmašedesátíky stěžejní událostí v dějinách českého národa. Projekt demokratického socialismu neměl být pouze levicovým projektem, ale byl úzce spjat s národní identitou a národní historickou zkušeností. Pražské jaro se podle nich stalo významnou dějinnou událostí, bylo to období „vzepětí národa“ ²²⁰, který ze své aktivní spontánní vůle dospěl k možnosti uskutečnění demokratického socialismu a plně projevil vůli k demokracii. Podle Svitáka bylo „*výrazem rozporu mezi národním zájmem a imperiální ambicí*“. Rok 1968 tak zůstal příslibem do budoucnosti, ve společnosti odkaz Pražského jara jako národní tradice stále přežívá a „*...násilím potlačené a umlčené alternativy dřímou po desetiletí v národě...v tomto ohledu je Pražské jaro pozitivní residuum socialismu v národní mentalitě s ohromným latentním nábojem smyslu života jako růstu svobody jednotlivce...*“ ²²¹

Jaroslav Šabata a novodemokracie

Výrazným pokusem o vytvoření politického programu, který by vycházel ze samé podstaty středoevropského prostoru a zároveň by se snažil naléhavě řešit sociální otázku, se stal koncept *novodemokracie* Jaroslava Šabaty. Jeho úvahy jsou vedeny základními otázkami po tom, jak se může utvářet věrohodná alternativa současné pravicové vlády a jak by měla vypadat levicová sociální politika, která nebude „přisluhovat“ pravicovému neoliberalnímu

²¹⁷ KOSÍK, Karel, Třetí Mnichov, in: *Století Markéty Samsové*, Praha, 1993, s. 170-171

²¹⁸ KOSÍK, Karel, *Století Markéty Samsové*, Praha, 1993, s. 162

²¹⁹ Tamtéž, s. 164

²²⁰ KOSÍK, Karel, *Pražské jaro, konec dějin a šaušpíler*, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997, s. 81

²²¹ SVITÁK, Ivan, *Sametová normalizace: výroční zpráva o České republice za rok 1993*, Praha, 1994, s. 70

programu, stejně jako otázkami po novém geopolitickém uspořádání postkomunistické Evropy.²²²

Šabata se pokusil nastínit obecnější politicko-filozofický rámec, do kterého zasadil i smysl revolucí 1989. Poukazoval sice na značný úpadek levicových idejí, nicméně „nenahlížel vyčerpání levicové vize jako konečné zúčtování s levicí v Čechách“²²³. Pokusil se o formulaci nového programu propojení budování demokracie s řešením sociální otázky. Na rozdíl od Kosíka mu ovšem inspirací není pouze Pražské jaro, ale nachází ji především v myšlenkovém odkazu středoevropského disentu sedmdesátých a osmdesátých let, především v odkazu politiky dialogu a národního porozumění.²²⁴

Předpokladem *novodemokratické* koncepce mu byla „kritická názorová srážka mezi křesťanskými a sociálními demokraty“. „Sklobení“ těchto dvou výrazně protichůdných kritik liberálního kapitalismu by bylo podle Šabaty vykročení k „demokracii vyššího typu“, tzv. novodemokracii (Nakonec nemělo jít pouze o sociální a křesťanské demokraty, ale mělo se jednat o otevřený dialog i mezi dalšími antikapitalistickými proudy jako např. zelení, nestalinští komunisté, radikální levice).

Vedle toho se Šabata snažil nově formulovat středoevropský prostor, který by měl odkrýt problémy „nové“ Evropy. Vycházel přitom ze zcela nové geopolitické situace Evropy, která vznikla po zhroutilí Sovětského svazu, a opíral se o pojem tzv. „excentrické Evropy“. Tento pojem rozvedl Václav Bělohradský v roce 1993. Podle něj proměna geografického středu ve střed politický představovala proces identický s obnovou klasického evropského geopolitického půdorysu; a tedy i, po sjednocení Německa, se znovuvzkříšením německých velmocenských nároků.²²⁵ Novým úkolem politiky po roce 1989, který vyvstal před středoevropskými demokraty, bylo proměnit „*tradičně rozháraný evropský střed v sjednocující a vyvažující faktor mezinárodní politiky – v ohnisko evropského míru.*“²²⁶ To podle Šabaty znamenalo uznat, že střední Evropa se mění z objektu sváru mezi Západem a

²²² ŠABATA, Jaroslav, Odkud přichází a kam jde sociální demokracie, in: *Listy*, č. 5, roč. 26, s. 19-29

²²³ ZNOJ, Milan, *K Šabatově novodemokracii*, in: *Listy*, č. 2, s. 33-37

²²⁴ Nicméně disidentské hnutí je ale podle Šabaty jistým „dědictvím“ Pražského jara, které se odehrává ve stejné dějinné logice, už zde se rodili zárodky „novodemokratické“ revoluce: „*Od února 1948 až po listopad 1989 se tak klene, zdánlivě klene, jen jeden oblouk. Jako by cézura roku 1968 neexistovala. Ale reformně komunistický pokus o obnovu demokracie je v dobrém i zlém klíčem k pochopení našich nejnovějších dějin. Postulát, že žádná strana, ba ani koalice stran nesmí monopolizovat moc, umožnil protitotalitnímu tlaku lidového hnutí, aby vystoupilo z břehů regulovaných stranickou byrokracií. Bylo potlačeno, ale jako ponorná řeka se začalo vynořovat v konjunkturu tématu lidských a občanských práv (třetího helsinského koše)*“ cit dle: ŠABATA, Jaroslav, *Odkud přichází a kam jde sociální demokracie*, in: *Listy*, č. 5, roč. 26, s. 19-29

²²⁵ BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Sjednocené Německo a Západ I – III*, in: Lidové noviny 13-16. 7. 1993

²²⁶ ŠABATA, Jaroslav, *Teze o novodemokratické proměně evropského středu*, in: *Mezinárodní politika*, 1995, č. 4, s. 23

Východem ve svébytný politický subjekt; a to na půdě celoevropského sjednocovacího procesu, nikoli mimo něj.

Stejně jako Kosík, i Šabata se hlásí k masarykovské humanitě a universalismu. Masarykův program navazoval na liberálně demokratické motivy politické filosofie Západu, proto také nebyl programem v běžném slova smyslu národním. Šabata chápal Masarykovu „národní misi“ jako součást programu demokratické reorganizace Evropy, zvláště Evropy východní, která i po roce 1989 musí vést k osvobození malých národů, což by mělo vést k „vykročení k osvobození lidstva od jakéhokoli útlaku ve jménu „člověčenstva.““ Proto byla pro Šabatu „česká otázka“ stále aktuální. Stejně jako Kosík, i Šabata hledal základy fungování demokracie ve filozofických otázkách po pojetí člověka a jeho emancipace, pojetí dějin a moderny, ale také pojetí role malých národů v „*epoše obrovské koncentrace moci v rukou několika světových center.*“²²⁷ Šabata podotýkal, že „*Masarykova perspektiva byla perspektivou manifestu Demokracie pro všechny z října 1988, který výrazně ovlivnil poslední fázi opozičních aktivit.*“ Rozpad bipolárního světa měl vést k překročení horizontu klasického geopolitického a imperiálně-konzervativního myšlení. Nová demokratická perspektiva měla být založena na respektu k hodnotám (politickým, nikoli ekonomickým) moderního evropského liberalismu²²⁸ – na perspektivě otevřené společnosti, společnosti založené a univerzálním pojetí plurality. Šabata zmiňoval mimo jiné i nutnost soustředit se na ekologické otázky a propast mezi Severem a Jihem, jež podle něj představovaly zvlášť dramatickou stránku tohoto úkolu. Uvažovat o něm v nové demokratické perspektivě znamenalo „*uvažovat v perspektivě radikálního rozvoje demokratických politických struktur na všech úrovních a všemi směry.*“²²⁹ V centru novodemokratické koncepce ovšem stále stála sociální otázka, otázka sociální spravedlnosti. Takto pojatá demokratická perspektiva předpokládala nutnost „*vyrovnávat se s manipulátorskou a korupční silou kapitálu.*“²³⁰ Politiku nového chápání demokracie podle Šabaty měl ustavovat „*novodemokratický imperativ*“ – *tedy vtisknout staré tezi o primátu práce ve vztahu ke kapitálu nový étos: étos individuální odpovědnosti a podnikatelského ducha v nejširším slova smyslu.*“²³¹

²²⁷ ŠABATA, Jaroslav, *Idea česko-slovenská ve střední Evropě*, in: *Mezinárodní politika*, č. 1, roč. 18, 1994

²²⁸ Šabata sice odmítá neoliberální uspořádání Západní Evropy, ale naopak volá po „západních“ liberálních hodnotách a osvícenském humanismu. Pomocí Masarykovy filozofie se snaží ukázat, že české myšlení je součástí těchto hodnot a že český národ je vystaven na těchto principech, které povedou k emancipaci lidstva.

²²⁹ ŠABATA, Jaroslav, *Teze o novodemokratické proměně evropského středu*, in: *Mezinárodní politika*, 1995, č. 4, s. 24

²³⁰ Tamtéž, s. 25

²³¹ Tamtéž

Jednou z výrazných interpretací roku 1989 se stala teze, že rok 1989 nepřinesl žádné inovativní ideje. Nejznámějším zastáncem této teze se stal Jürgen Habermas, který použil termín „dobíhající revoluce“ a události roku 1989 definoval jako „*naspät sa odvíjajúca revolúcia, ktorá uvoľňuje cestu tomu, aby se dobehol zameškaný vývoj.*“²³² Podle Habermase je revoluce 1989 součástí tradice buržoazní revoluce z roku 1789 a jejím cílem je obnova právního státu a kapitalistického hospodářství. Středoevropské společnosti nevykračují směrem k „nové“ budoucnosti, ale vracejí se do západní Evropy a snaží se „dohnat“, co zameškaly. Proto podle Habermase nepřinesl rok 1989 nové pohledy na evropské problémy a chybí mu myšlenková originalita.²³³ Proti této tezi se objevují názory, že v revolucích 1989 inovativní potenciál nalezneme. Jedná se zdůraznění myšlenkového dědictví středoevropského disentu, které do politického myšlení vneslo nové možnosti interpretace moderního demokratického projektu. Jde především o nové chápání *občanské společnosti*, které přesahuje na liberálním individualismu založené západní pojetí občanské společnosti, která bude pouhým „doplňkem“ státní moci.²³⁴

V českém levicovém prostředí by se tomuto pojetí nejvíce blížil pravděpodobně právě Jaroslav Šabata se svými projektem novodemokracie. Šabatův koncept představuje pokus o formulaci nového způsobu politického myšlení, který přímo pramenil ze specifické zkušenosti východní Evropy druhé poloviny dvacátého století a následných revolucí 1989 a podotýkal, že „*novodobý demokratický řád krystalizuje z moderny, nikoli návratem proti ní – nikoli návratem k historicky překonaným vizím.*“²³⁵ Sám Šabata s Habermasem později, v roce 2006, polemizoval, když zpochybnil Habermasova stanoviska na základě dvou argumentů. Jednak tvrdil, že „*perspektiva demokracie jednadvacátého století nemůže být podřízena zkušenostem a realitám uplynulých dvou staletí (a už vůbec ne představám o dynamice liberálních revolucí osmnáctého a devatenáctého století, inspirovaných a vedených třetím stavem / buržoazií).* A za druhé, že „*středoevropská revoluce nebyla součtem izolovaných národních obrátů, ale řetězcem na sebe navazujících převratů, které se pohybovaly v jedné brázdě: byly generovány historickým kompromisem helsinského procesu, jehož vnější formou byly „kulaté stoly.*“²³⁶

V rámci polistopadového levicového myšlení přišel Šabata s jedním z mála ucelených návrhů společenského uspořádání. Na rozdíl od mnohých obhájců pokusu propojení demokracie a

²³² HABERMAS, Jürgen, *Dobíhající revolúcia*, Bratislava, 1999, s. 161

²³³ Srv. HABERMAS, Jürgen, *Dobíhající revolúcia*, Bratislava, 1999

²³⁴ BLOKKER, Paul: *Democracy Through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn?*, dostupné: http://www.eui.eu/Personal/Researchers/pblokker/Blokker_IJPCS_forthcoming.pdf

²³⁵ ŠABATA, Jaroslav, Teze o novodemokratické proměně evropského středu, in: *Mezinárodní politika*, 1995, č. 4, s. 25

²³⁶ ŠABATA, Jaroslav, Nový evolucionismus nejen Adama Michnika, in: *Listy*, č. 6, Roč. 36, s. 34 - 39

socialismu, ať už radikálnějších kolem Levé alternativy nebo některých bývalých „osmašedesátníků“, nebyl pro Šabatu projekt socialismu stěžejní. V tomto smyslu by měl Šabatův projekt novodemokracie blíže například k post-marxistickým konceptům v podobě vzdání se socialismu jako projektu transformace společnosti ve jméno radikální demokracie, tedy probíjování jednotlivých emancipačních zápasů partikulárních skupin, jak ji na Západě definovali asi nejvýznamnější teoretici „radikální demokracie“ Chantal Mouffe a Ernesto Laclau.²³⁷

²³⁷ LACLAU, Ernesto a Chantal MOUFFE. *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*, London, 2001

Podoby české „Nové levice“

Označení „Nová levice“ může působit v českém kontextu devadesátých let problematicky. Má-li odkazovat ke kombinaci kritické teorie, levicového radikalismu a přesunu důrazu od otázek redistribuce k otázkám životního stylu, jaký je charakteristický pro západní *New Left*²³⁸, odkazuje ke štěpení, které v kontextu socialistických diktatur a postkomunismu proběhla zcela odlišně, nebo neproběhla a k diskuzím, které byly reflektovány na základě značně odlišné zkušenosti.²³⁹

Pokud hledáme na počátku devadesátých let myšlení, které se nejvíce přibližovalo charakteristice Nové levice, je evidentní, že ne všechny ideje typické pro západní *New Left* získaly v českém prostředí výraznější ohlas. V rámci radikální levice lze definovat jako klíčová témata antifašismu a antirasismu a ekologickou kritiku.

Ekologové a anarchisté se sice nemuseli konfrontovat s otázkou svého „minulého angažmá“, jak tomu bylo v případě osmašedesátníků, nicméně vzhledem ke své radikální kritice liberální demokracie byli mainstreamovými sdělovacími prostředky nezřídka označováni za „extremisty“ či „teroristy“, což vedlo i zastánce těchto ideových směrů k adopci zřetelně defenzivní pozice vůči dominantní liberální politické rétorice.

Antifašistická kritika liberální demokracie

Odmítavý postoj k jakýmkoli fašizujícím, rasistickým či xenofobním tendencím vytvářel identitu především anarchistickému hnutí, z jehož prostředí také vycházela nejtvrďší kritika rasistických Skinheads. Záměrně zde nepoužívám pojem „pravicový extremismus“, který může být poměrně problematický a který ani v akademické a publicistické debatě není jednoznačně přijímán. Někteří účastníci diskusí odmítali jeho užívání proto, že se jím podle nich zastírala pravá podstata soudobého rasistického násilí a propagandy, která měla původ v nacismu. Současně jsou s neonacisty neoprávněně stavěni na stejnou úroveň např.

²³⁸ *New left, new right and beyond: taking the sixties seriously* [online]. Basingstoke: Palgrave, 1999, Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=5001663>

²³⁹ SLAČÁLEK, Ondřej, ANĎELOVÁ, Kristina, Tschechiens „neue Linke“. *Strömungen, Menschen, Ideen*, in: *Osteuropa*, 5-6, 2013, s. 341

ekologové nebo anarchisté.²⁴⁰ Toto tvrzení akcentovali např. Petr Uhl nebo Jan Keller (v případě radikálních ekologů).²⁴¹ Vzhledem k takto problematičkému vymezení zde popisují takovou společenskou kritiku, která explicitně vystupovala proti projevům neonacismu, převážně v podobě hnutí Skinheads, a proti projevům rasismu a xenofobie, kritiku, jejíž nositelé se označovali jako antifašisté a anti-rasisté.

Skinheadská subkultura, která v české společnosti první poloviny devadesátých let nejvýrazněji představovala zmíněné tendence, nevznikala jako reakce na listopadovou změnu. Začala se profilovat již v druhé polovině osmdesátých let, kdy již získala jasnou rasistickou dimenzi. V první polovině roku 1990 ovšem došlo k masovému nárůstu skinheads (především mezi mladými lidmi) a zvyšoval se počet rasově motivovaného násilí ve společnosti.²⁴²

Neonacistická uskupení začala kritizovat nové uspořádání z radikálně pravicových pozic. Navyšoval se počet ultrapravicových neonacistických hnutí, jež se otevřeně hlásila k rasistickým názorům a svými verbálními vystoupeními podněcovali anticiganistické a xenofobní nálady. Silnou podporu měla i nově zformovaná republikánská strana Miroslava Sládka SPR – RSC, kde se sdružovali jak lidé s „tradicionalistickými“ představami o české ultrapravicu, tak i radikální nespokojenci s novými poměry. K SPR – RSC se volně přiklonila i část subkultury Skinheads. Ta se masivně rozrostla, což umožnilo i veřejné šíření jejich propagačních materiálů a popularita nahrávek skupiny Orlík. Skinheads v tu dobu nebyli příliš ideologicky vyprofilovaní, jejich násilí bylo jak rasistické, tak zaměřené vůči radikální levici.

Odpovědí radikální levice byla otevřená kritika, převážně ze strany anarchistického hnutí. V druhé polovině devadesátých let se pak zformovala radikálně levicová skupina Antifašistická akce (AFA). V jádru svého programu si vytyčila za cíl především ochranu prostoru anarchistického hnutí a šíření revolučního antifašismu. Dále pak zamezování veřejné prezentace či propagace neonacistických myšlenek a monitoring ultrapravicových aktivit.²⁴³

To, co vydělovalo anarchistickou antifašistickou kritiku od obecného odsouzení rasistického násilí, byl fakt, že její tvůrci ji nechápali pouze jako kritiku omezeného společenského problému, jež by mohl být posuzován odděleně od ostatních společenských jevů. Projevy rasové a národnostní nesnášenlivosti se pokoušeli situovat do širších společensko-politických

²⁴⁰ MAREŠ, Miroslav, Konflikty a spory v rámci politiky proti pravicovému extremismu a radikalismu v České republice a jejich reflexe veřejnosti, In: MAREŠ, Miroslav, *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Brno, 2003, s. 542 - 552

²⁴¹ Srv. Např. KELLER, Jan: Extremismus a stigmatizace. Případ ekologických hnutí, in: Fiala, P. (ed): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, 1998, s. 75 – 79, Srv. UHL, Petr, Definice extremismus stále chybí, in: *Právo*, 14. 11. 1995, s. 4

²⁴² MAREŠ, Miroslav, *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Brno, 2003, s. 180

²⁴³ BASTL, Martin, *Radikální levice v České republice: devadesátá léta dvacátého století*, Brno, 2001

kontextů. Problematiku útlaku Romů, a obecněji diskriminaci na základě rasy či národnosti nebylo podle nich možné oddělovat od ostatních sociálních problémů.²⁴⁴

Pokus skloubit antifašismus a antirasismus s takto pojatou systémovou kritikou reprezentoval v prostředí českého anarchismu především anarchista Jakub Polák, který se vedle snahy o intelektuální ukotvení dané problematiky navíc dlouhodobě zasazoval o zveřejňování konkrétních kauz rasově motivovaných útoků.

Argumentace levicových antifašistů se opírala (ve většině případů záměrně) o obdobné politické strategie, jakých využívala Charta 77. Sami anarchisté se někdy stavěli do role jakýchsi „polistopadových disidentů“, navíc některé sdělovací prostředky vůči nim volily podobný slovník, jakým byli chartisté označováni během normalizace.

V romské otázce se Polák odvolával na prohlášení Charty 77, konkrétně na dokument Charty 77 č. 23 z 13. prosince 1970 (podepsaný mj. Václavem Havlem), který popisoval bezprávní provázející snahu komunistické diktatury o násilnou asimilaci Romů.²⁴⁵ Tento dokument se stal analýzou, podle Jakuba Poláka v té době ještě „stále platnou“, nerovnoprávného postavení Romů a postojů.

Explicitní odvolání se k dokumentům Charty 77 zde bylo spojeno s kritikou post-disidentské politické elity, která nejen, že v tomto odkazu Charty svým závazkům nedostávala a nijak se v řešení problémů neangažovala, ale nezřídka se od nich i distancovala. Například v rámci interpelace poslanců ČNR, upozorňující na stupňování projevů rasismu 8. června 1991 pronesl dřívější obhájce chartistů Tomáš Sokol, že „...jde ve zdrcující většině o verbální projevy, navíc vyslovené způsobem, který není právně postižitelný, neboť je stále ještě v mezích toho, co je nutno v rámci svobody projevu nutno tolerovat.“²⁴⁶ Sokol zdůraznil, že na počátku těchto nálad stál nárůst trestné činnosti Romů (což ovšem bylo oficiálními statistikami vyvráceno) a odmítl se problematikou zabývat, pouze přislíbil, že se „všemi svými silami zasadí o zkvalitnění policejního sboru“.²⁴⁷ Polák se vymezoval především vůči tomu, co nazýval „všeobecnou tolerancí“ vůči nenávislným rasovým a národnostním projevům, nejostřeji v této souvislosti odsuzoval týdeník Reflex. Zde se čtenáři mohli dočíst například o tzv. „inteligentním fašismu“, na jiném místě se o „páchnoucím bytě ruského důstojníka“, mluvilo se údajně o „špinavých a hloupých Rusácích“²⁴⁸.

²⁴⁴ POLÁK, Jakub: „Recept na Romy“, in: *A-Kontra*, 1991, č. 15, s. 4

²⁴⁵ POLÁK, Jakub, Protiústavní zákon, in: *A-kontra*, č. 6. 1992, s. 8

²⁴⁶ SOKOL, Tomáš: projev v ČNR, přepis dostupný: <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/tisky/t0340a00.htm>

²⁴⁷ Tamtéž

²⁴⁸ Cit. dle: Vůně rasismu, in: *Polarita*, č. 3, 1990, s. 2

V reakci na podobné výroky kritizoval Jakub Polák podobu českého nacionalismu, jehož „neschopnost chápat a respektovat menšiny a najít k nim normální vztah provází Československo od jeho vzniku, Sudetští Němci, mnichovská krize, Slovenský štát, to jsou milníky na cestě vedoucí k zřejmě brzkému rozpadu státu.“²⁴⁹

Radikalizace části české společnosti na počátku devadesátých let a nárůst hnutí Skinheads nebylo v rámci mainstreamové politické diskuse vnímáno jako zásadní nebezpečí a nestalo se klíčovým tématem, které by výrazněji štěpilo politickou scénu. Někteří politici se snažili vykládat nárůst kriminality a projevy rasismu pouze jako „přechodný“ jev spojený s polistopadovou změnou, které s postupným „vyzráváním“ demokracie pominou. Anarchisté naopak zdůrazňovali, že se nejedná pouze o „dočasnou“ kosmetickou vadu, ale že jde o zásadnější problém všech liberálně-demokratických zřízení, které nejsou schopny podobným projevům zabránit, a to ani ve stabilizovaných západních demokraciích.²⁵⁰ Obdobně jako zákony o paměti či princip lustrací, i otevřený rasismus posloužil autorům jako důkaz zásadních nedostatků nového demokratického zřízení a jeho tradičních institucí, které už na řešení stupňujícího se násilí nestačily. Antifašistická kritika tak přerůstala v kritiku celého nového systému: „Nejde jen o projevy rasismu, předsudky, „stíny minulosti“. Po špatných zkušenostech s komunismem a nacionálním socialismem mají přesvědčení zastánci demokracie tendenci odmítat jakýkoli experiment, jakýkoli pokus o alternativu. Ocitají se pak tváří v tvář krizovým jevům, s nimiž si dost dobře neví rady a jejichž řešení nemohou v rámci systému najít.“²⁵¹

Eskalaci nenávistných konfliktů chápal Polák jako důsledek sociální krize, kterou s sebou přinesl kapitalismus. „Tvrdě prosazovaná „šoková terapie“ přinesla záhy negativní důsledky a musela být potichu odtroubena... „Utahování opasku“ vystupuje do svého pátého roku a nejhorsí dopady transformačního procesu jsou stále před námi. Ty skupiny obyvatel, které je už významněji pocítily, vysílají signály rostoucí nespokojenosti.“²⁵²

Přiznat to by podle Poláka znamenalo „zpochybnit samotné základy systému“. Liberální demokracie není schopna poskytnout účinné řešení, neboť neodstraní předpoklad společenských krizí (kapitalismus a s ním spojenou nezaměstnanost a sociální rozdíly ve

²⁴⁹ POLÁK, Jakub: Recept na Romy, in: *A-Kontra*, 1991, č. 15, s. 4

²⁵⁰ POLÁK, Jakub: Skrytý fašismus, in: *A-kontra*, č. 7, 1994, s. 12

²⁵¹ Tamtéž

²⁵² POLÁK, Jakub, Boj proti zločinnosti. Boj proti příčinám zločinnosti. Není totéž!, in: *A-Kontra*, č. 8, 1994, s.

společnosti), a podotýkal, že „v rámci tohoto společenského a politického systému neexistuje skutečně účinné řešení.“²⁵³ Nutná byla podle Poláka jediná zásadní změna systému.

Ekologická kritika liberální demokracie

Ani environmentalistické aktivity se nezrodily jako výsledek listopadové revoluce. Již před rokem 1989 zde existovalo poměrně velké množství různých ekologických (převážně mládežnických) uskupení a ochránářských sdružení, nejvýrazněji reprezentované hnutím Brontosaurus a Českým svazem ochránců přírody.²⁵⁴ Tyto skupiny fungovaly jako oficiální organizace, jež se zapojovaly do dialogu s mocenskou elitou a otevřeně nezpochybňovaly dominantní formy moci²⁵⁵, díky tomu ovšem také v druhé polovině 80. let zaštitily některé typicky opoziční podniky. Vedle oficiálních organizací se v druhé polovině 80. let v mladší generaci, ovlivněné i alternativní kulturou, undergroundem a punkem, objevily i neformální seskupení, z nichž později vznikly organizace Děti Země nebo Hnutí Duha, inspirované západními aktivistickými organizacemi.²⁵⁶ Ovšem zatímco na Západě se zrodil „zelený proud“ z některých směrů radikálně levicového myšlení, reprezentoval zásadní civilizační kritiku západní průmyslové společnosti a otevřeně se deklaroval jako anti-kapitalistický, v Československu byly na konci osmdesátých let ekologické škody chápány jako výsledek socialistické politiky, jež ignorovala otázky životního prostředí. Velká část českých environmentalistů viděla po roce 1989 v obnovení demokratického kapitalismu naději pro kultivaci boje za ochranu životního prostředí: „... *Obavy z represí a nechuť k levicovému pohledu vytvořily zvláštní typ českého environmentalisty: opatrného člověka s ideálem tolerance a demokracie, osobu mírné a nebojovné povahy*“²⁵⁷ To mimo jiné vedlo k tomu, že se po roce 1989 většina ekologických aktivit profilovala spíše apoliticky a nevystupovala otevřeně anti-kapitalisticky a neprofilovala se jako svébytné politické sociální hnutí.²⁵⁸

Tato situace, spolu s recepcí ekologické problematiky jako alarmující hrozby, vedla část environmentalistického hnutí k radikalizaci. V českém prostředí radikální ekologickou kritiku reprezentoval nejvýrazněji sociolog Jan Keller, jenž se stal později neformálním

²⁵³ Tamtéž

²⁵⁴ Více VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat*. Praha, 1996

²⁵⁵ NOVÁK, Arnošt, Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu (vyjde letos v třetím čísle časopisu *Mezinárodní vztahy*), 2013

²⁵⁶ Tamtéž

²⁵⁷ VANĚK, Miroslav: Zelené mládí. In: Vaněk, Miroslav a kol. *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha, 2002, cit dle NOVÁK, Arnošt, Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu, 2013, s. 19

²⁵⁸ CÍSAŘ, Ondřej, *Politický aktivismus v České republice*, Brno, 2008

intelektuálním mluvčím radikálně ekologických aktivit. Keller kritizoval společnost jako neschopnou řešit stěžejní problém své doby – devastaci životního prostředí. Ve světle ekologické krize pro něj platilo, že „všechny strany jsou konzervativní“²⁵⁹ a většina společenských institucí nedostatečná a disfunkční. Jako alternativu navrhoval decentralizovanou společnost a nové formy demokratického rozhodování.

Na ekologické scéně se nejvýraznější prosadilo brněnské uskupení Hnutí DUHA, jemuž byl Keller jakýmsi neoficiálním „patronem“, se svým časopisem *Poslední generace*, později *Sedmá generace*. Hnutí DUHA v prvním „programatickém“ čísle *Poslední generace* požadovalo „zásadní změnu společnosti: „*Za přijatelný nepovažujeme podivný sociální pokus komunistických stran ani žádnou jinou formu konzumní společnosti. Změna společnosti není možná bez změny hodnot, které si její členové vytvořili. Konzumní společnost a její hodnoty hodláme napadat.*“²⁶⁰

Přestože ekologičtí aktivisté neformulovali argumentaci v pojmech levice a pravice, která byla považována za zastaralou a neefektivní²⁶¹, existovaly zde s levicovou kritikou výrazné styčné body.

Mimo konkrétní domácí politické kauzy (jako např. dostavba Temelína a otázky jaderné energie, těžba v severočeské pánvi aj.) šlo převážně o systémovou, potažmo civilizační kritiku a kritiku konzumní společnosti, jež byly v rámci environmentalistického hnutí rozvíjeny. Ve shodě s částí anarchistické kritiky se i ekologové domnívali, že dílčí politické změny povedou pouze ke „kosmetickým“ změnám, jež budou oddalovat zásadní řešení společenských problémů. Zatímco anarchisté a osmašedesátníci hodnotili oba systémy (socialismus i kapitalismus) na pozadí reprodukce společenských nerovností, ekologové přinášeli další rozměr kritiky - devastaci životního prostředí.²⁶²

Podobnost s anarchistickým hnutím naznačovalo i deklarativní přihlášení se k disidentskému hnutí a jeho civilizační kritice. V obsáhlé studii *Bezmocní a mocní* se Jakub Patočka přihlásil k otevřenému dopisu Gustavu Husákovi od Václava Havla, kde Havel, mimo jiné, podrobil

²⁵⁹ KELLER, Jan, *Až na dno blahobytu: (ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno, 1993, s. 80.

²⁶⁰ PATOČKA, Jakub, O Duze, in: *Poslední generace*, č. 1, r. 1991, s. 1

²⁶¹ „...pravolevé hašteření v situaci, kdy je ohroženo prosté přežití, je tragikomickou záležitostí“ Cit dle: KELLER, Jan, *Jak na ekology? Poslední generace*, leden/únor, 1993

²⁶² Např. KELLER, Jan, *Až na dno blahobytu: (ke společenským kořenům ekologické krize)*, Brno, 1993, dále např. MISLÍKOVÁ, Marta, *Rozvoj jako omezování*, in: *Poslední generace*, leden/únor 1993, roč. 2, s. 7; srv. PATOČKA, Jakub, *Průmysl a příroda*, in: *Poslední generace*, 11/12, 1993, č. 6, s. 2, srv. *Jsmo opilí hmotným blahobytem*, rozhovor s Kumarem SATISHEM, vedl Jakub PATOČKA, in: *Poslední generace*, s. 11, 9/10, 1992

ostré kritice konzumní ideál tehdejší společnosti a orientaci na převážně materiální parametry privátního žití.²⁶³

Rysy, které zde Havel přisuzoval sovětskému socialismu, podle Patočky charakterizovaly i „tržní demokracii“. Lidé nemají zájem o „nadosobní hodnoty“ a orientují se především na materiální parametry svého privátního živobytí. „*Jak sovětský socialismus, tak tržní demokracie vyvinuly velmi důmyslné mechanismy, kterými lidem vštěpují principy svého výkladu světa. Lidé jsou vedeni ke konzumním hodnotám, je v nich vzbuzováno přesvědčení, že materiální blahobyt je nejušlechtlejším cílem, ke kterému by mělo lidské konání směřovat, a že jeho míra určuje úspěšnost jednotlivců i celých zemí.*“²⁶⁴

I ze strany ekologů se ozývala kritika nové post-disidentské elity, jež nebyla schopná (nebo ochotná) „naplnit“ ekologické ideály části disidentského myšlení, především tak, jak je formuloval Václav Havel skrze jeho civilizační kritiku (výjimku tvořil například Ivan Dejmala, jež se v politice systematicky snažil prosazovat ekologická řešení, ovšem neúspěšně). Z okolí hnutí DUHA zaznívaly hlasy, jež volaly po „nových Havlech a Solženicynech“, jež by, stejně jako disidenti bývalého režimu rozbíjeli komunistickou propagandu a narušovali „novou“ propagandu západních společností přebytku.²⁶⁵

Nejsilněji v prostředí radikálních ekologů pravděpodobně rezonovala civilizační kritika, resp. kritika moderní průmyslové civilizace.

V knize *Nedomyšlená společnost* z roku 1992 se Jan Keller zabýval základními aspekty života průmyslové civilizace. Moderní rozvinutá společnost je mu vrcholem nerozumnosti, kdy si lidstvo pod sebou „piluje větev“. Keller neřešil jednotlivé konkrétní problémy, ale zabýval se celkovou krizí civilizace a snažil se hledat jejího původce. Toho našel ve společenských procesech a institucích, jež postupně vyprodukovala osvícenská racionalita – centralizace,

²⁶³ HAVEL, Václav, Dopis Gustavu Husákovi z 8. dubna 1975, dostupné:

http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=71_clanky.html&typ=HTML

Havel zde píše: „*Společenská moc tento přeliv energie do sféry „soukromého“ vítá a podporuje. Proč ale? Pro důsledky, které má jako příznivý stimul hospodářského rozvoje? To jistě také. Avšak celý duch současné politické propagandy a praxe, nenápadně, ale systematicky povyšující tuto orientaci „dovnitř“ na nejvlastnější obsah lidské realizace ve světě, prozrazuje až příliš jasně, proč ve skutečnosti společenská moc onen přeliv energie tak vítá: především jako to, čím původně – psychologicky – je; jako únik ze sféry „veřejného“. A tak pozornost společnosti – v zájmu jejího hladkého ovládnutí – je cílevědomě odvrácena od ní samé, to jest od věcí společenských: přibíjí veškeré pozornosti člověka k podlaze jeho čistě spotřebních zájmů ho má zbavit schopnosti vnímat stupňující se míru jeho duchovního, politického a morálního znásilnění; jeho redukce na jednorozměrného nositele ideálů raně konzumní společnosti ho má proměnit v povolný materiál komplexní manipulace; nebezpečí, že by mohl zatoužit po některé z nespočetných a nepředvídatelných možností, které má jako člověk, má být v zárodku potlačeno jeho uvězněním do ubohého horizontu možností, které má jako spotřebitel v omezených podmínkách centrálně řízeného trhu.*“⁹⁹³

²⁶⁴ PATOČKA, Jakub, *Bezmocní a mocní*, in: *Poslední generace*, č. 2, 1993, s. 4 -6

²⁶⁵ Jsme opilí hmotným blahobytem, rozhovor s Kumarem SATISHEM, vedl Jakub PATOČKA, in: *Poslední generace*, 9/10 1992, s. 11

byrokratizace, podřízení všeho vládě trhu a konzumu. Keller zde tedy napadl základní pilíře, na nichž stál jak kapitalistický, tak socialistický společenský systém.

Skrze tuto optiku se Keller díval i na krach komunismu v Československu a vyjadřoval skeptický pohled vůči jeho převažující „liberální“ interpretaci, jež předpokládala, že rok 1989 potvrdil touhu celé společnosti po liberálních svobodách: „*Krise reálného socialismu se však stala zdrojem nového nedorozumění. Je vydávána za důkaz toho, že lidé bytostně tíhnou ke svobodám liberalismu a odmítají být připraveni o své svobody a o svá práva. Taková iluze může být velmi nebezpečná. Reálný socialismus nebyl většinou lidí odmítnut proto, že jimi manipuloval, ale proto, že jimi nedokázal manipulovat dostatečně. Nedokázal lidem zaručit to, co sliboval – neomezený konzum špičkové úrovně poskytovaný každému podle jeho potřeb.*“²⁶⁶ Keller svými pracemi otevíral otázku „materiální“ motivace české společnosti ke změně politického režimu v roce 1989. Ta ovšem na počátku 90. let, v době vzrůstajícího antikomunismu, nenacházela příliš pochopení.

Právě důraz na blahobytnost, konzum a prosperitu byl společným průsečíkem socialismu i kapitalismu a podle Kellera postupně vedl k nejpálčivějšímu „nezamýšlenému důsledku“ moderních společností – ekologické krizi. Z ekologického hlediska tedy pro Kellera představovaly kapitalismus a socialismus dvě varianty „*masové společnosti založené na nadměrné centralizaci moci, která se legitimuje vůči ovládaným péčí o neustálý růst průměrného konzumu.*“²⁶⁷ Podstatnou součást obou systémů viděl Keller v kontrole populace prostřednictvím „reálného blahobytnosti“, anebo jeho příslibem do budoucna. Oba systémy přitom spočívají na sebevražedném předpokladu, podle něž jsou jednotlivé části planety Země rukojmím „individuálních národních států“ a přírodní bohatství, které se na jejich teritoriu nachází, může být konfiskováno zcela libovolně podle jejich momentálních potřeb.²⁶⁸ Na rozdíl od ekologických liberálů, jako byl v té době například Václav Bělohradský²⁶⁹, se Keller stavěl kriticky k „liberálnímu řešení“ ekologické krize a podotýkal, že „*samotný trh neučiní z neznečištěné přírody hodnotu...Ničím neomezovaná svoboda individuí vůbec nezaručuje, že při volbě mezi dlouhodobou šancí na přežití a okamžitou spotřebou zvolí „rozumní“ lidé to první.*“²⁷⁰ Keller zásadně zpochybňoval víru ve „všemohoucnost“ volného trhu. Poukazoval na fakt, že tržní mechanismy v sobě nemají zabudovaný žádný signální systém, který by nás mohl upozornit na to, že „rozsah našich ekonomických aktivit již

²⁶⁶ KELLER, Jan, *Nedomyšlená společnost*, Brno, 1992, s. 124

²⁶⁷ KELLER, Jan, *Až na dno blahobytnosti*, Praha, 1993

²⁶⁸ KELLER, Jan, *Kořeny krize*, in: *Poslední generace*, leden/únor, 1995, s. 6

²⁶⁹ Srv. BĚLOHRADSKÝ, Václav, *Myslet zeleň světa*, Praha, 1991

²⁷⁰ KELLER, Jan, *Nedomyšlená společnost*, Brno, 1992

překročil míru únosnou pro přežití okolních systémů²⁷¹ Ekonomika totiž registruje pouze vlastní růst a nikoli to, v jaké míře nás tento růst v důsledku poškozování přírody ochuzuje, místo toho, aby nás obohacoval.²⁷²

Mimoto Keller přišel v této době s kritikou liberalismu za jeho „antropocentrismus“ – v jehož rámci se tolerance druhých, v podobě „nezasahování do jejich práv a svobod“ týká pouze lidí, nikoli přírody. Svobodný trh, s jehož genezí a fungováním jsou spjaty všechny hlavní hodnoty liberálního myšlení, přinesl přesunutí všech částí světa přírody do kategorie věci, jež jsou na prodej. Liberalismus ovšem již není schopen nastavit pravidla tak, aby příroda dostala šanci dostat se pryč z této kategorie.

Pravděpodobně nejvýrazněji zformuloval Keller civilizační kritiku a kritiku liberalismu ve své knize *Až na dno blahobytu* z roku 1993, jež zkoumala společenské kořeny globální ekonomické krize. Keller se zde zabýval otázkou, nakolik je moderní ekonomický a politický systém schopen čelit narůstajícím ekologickým problémům. Hospodářský růst, jenž je považován za rozhodující měřítko, ne-li přímo za ekvivalent prosperity země, představuje neudržitelný směr vývoje. Strategie změny by podle Kellera měla vycházet z poznání, že není momentálně v silách zdravého rozumu obrátit chod sebedestruktivní prosperity. Jedinou možnost viděl Keller v uskutečnění zásadní systémové změny a podotýkal, že „... je třeba začít seriózně rozvíjet představy alternativního uspořádání, neboť ti, kdo znají jen jedinou cestu, nám budou pramálo platní, až dorazíme na její konec.“²⁷³

²⁷¹ KELLER, Jan, *Kořeny krize*, in: *Poslední generace*, leden/únor 1995, s. 6

²⁷² Tamtéž

²⁷³ KELLER, Jan, *Až na dno blahobytu*, Brno, 1993, s. 181

Závěr

Jednotlivé kapitoly práce do značné míry potvrzují některé skutečnosti předeslané v úvodu. Defenzivní postavení levice a „liberální konsenzus“ devadesátých let vedly k tomu, že se alternativní levicové myšlení raných devadesátých let profilovalo převážně jako *levicová kritika* liberální demokracie a liberalismu. I přesto nicméně přicházeli mnozí autoři s poměrně svébytnými a systematicky promyšlenými společenskými koncepcemi, které ovšem ve společnosti nenašly širší ohlas.

Klíčovým tématem polistopadové diskuse se stala otázka výkladu českých poválečných dějin. Otázky spojené s komunistickou minulostí zasáhly do všech základních politických debat. Již brzy po listopadu 1989 se začala alternativní levice vymezovat vůči formující se liberálně – konzervativní politice dějin, jež, mimo jiné, na pozadí zdůrazňování komunistických zločinů vytvářela legitimitu pro nové legislativní postupy.

Do tohoto prostoru vnášela levice svoji vlastní interpretaci, jež začala legitimitu nově budované demokracie soustavně narušovat. Jako první se ozvali příslušníci tzv. osmašedesátnické generace, kterou výklad minulosti zasahoval nejcitelněji. Základní linii jejich argumentace tvořila výtky vůči nedostatečnému rozlišování mezi jednotlivými etapami v rámci čtyřicetileté vlády KSČ, což se projevilo především v rámci diskusí o období Pražského jara, které podle nich nešlo ztotožňovat s předchozím obdobím stalinismu či následnou normalizací. V rámci kritiky klíčových legislativních aktů (především lustrační zákon a tzv. antikomunistický zákon) mířily „osmašedesátnické“ požadavky především k individuálnímu posuzování jednotlivých případů a odmítání paušálního uplatňování kolektivní odpovědnosti. Jako nepřijatelný byl zpochybněn princip výkladu dějin zákonem, jež nepřipouštěl pojetí minulosti založené na odlišných interpretacích. Obdobné střety poskytovaly prostor pro poukazování na limity nově vznikající liberální demokracie. Debata o povaze minulého režimu tak měla pro část levicové kritiky význam jako zápas o „pole možného“ ve výpovědích o přítomnosti.

Vůdčí ideou celé postkomunistické transformace se stala idea demokracie a tento fakt se pochopitelně promítl i do všech polistopadových diskusí o socialismu. Popisujeme-li úvahy o „demokratickém socialismu“ po roce 1989, popisujeme také spor o to, jak a na jakých principech a základech má fungovat nová demokracie.

V očích radikálnější části levice byla liberální koncepce demokracie nedostatečná a neuspokojivá. Kritice byla podrobena zastupitelská demokracie, jež podle kritiků nebyla schopná zajistit aktivní participaci všech občanů na důležitých politických rozhodování.

Socialistická demokracie, resp. demokracie, vyrůstající ze socialistických předpokladů měla fungovat výrazněji participativněji, změny měly být uskutečňovány kolektivním rozhodováním, tak, jak tomu bylo v listopadu 1989. Jedním z nejnápadnějších požadavků se stal požadavek referenda, jehož absence byla nejvíce kritizována během rozhodování o podobě ekonomické reformy a při rozpadu Československa (což se ovšem netýkalo výlučně levice).

Předpoklad, že socialistická demokracie musí být založená na výrazně participačních a egalitářských principech, byl doprovázen, vedle formy přímé politické intervence občanů, i silným přesvědčením o nutnosti ekonomické demokracie. Nejsilněji byla zastoupena myšlenka ekonomické samosprávy v hnutí Levá alternativa a v Klubu samosprávného lidového podnikání. Většina ze zde formulovaných návrhů akceptovala nutnost zavedení tržního mechanismu do české ekonomiky, což nebylo pro socialistické subjekty v této době nic neobvyklého. V tomto ohledu se většina konfliktů v ekonomické oblasti nevedla o to, zda bude fungovat tržní mechanismu nebo bude existovat centrální (státní) plán, ale především se jednalo o to, jaké formy vlastnictví mají být ve společnosti uplatňovány, zda individuální nebo kolektivní.

Vedle diskuse o ekonomické samosprávě probíhaly i četné diskuse o samosprávě územní, vedeny otázkou, jak zajistit, aby různé sociální zájmy, zejména většiny obyvatelstva, se skutečně mohly politicky projevit při rozhodování ve státě. Nejvýrazněji se do těchto úvah zapljal Jaroslav Šabata se svou koncepcí, jež vycházela z předpokladu „kritická názorové srážky mezi křesťanskými a sociálními demokraty“. „Skloubení“ těchto dvou výrazně protichůdných kritik liberálního kapitalismu by bylo podle Šabaty vykročení k „demokracii vyššího typu“, tzv. novodemokracii.

Přenos univerzálních pojmů do lokálních kontextů může být často problematický. Jedním z takových pojmů může být v českém případě i pojem „Nová levice“. Mnoho témat rezonujících v rámci západní New Left zde sice zpočátku devadesátých let ohlas nenalézalo, ovšem objevily se myšlenkové směry, jež se s New Left nejen sbližovaly, ale v některých případech se k ní i přímo hlásily. Tyto inspirace nacházíme především u antifašistické (antirasistické) a ekologické kritiky kapitalismu. Přestože se radikálním ekologům podařilo otázky ochrany životního prostředí a vztahu společnosti k přírodě částečně zpolitizovat, tedy

dostat do veřejné sféry a sféry rozhodovacích procesů, v rámci mainstreamové politické diskuse nebylo téma ekologie (podobně jako „romská otázka“) vnímáno jako klíčový problém. To vedlo k poměrně marginálnímu politickému postavení obou hnutí a často i k některým „disidentským“ politickým strategiím. Byli to právě radikální ekologové a anarchisté, jež ve své kritice liberálního kapitalismu významně čerpali i z disidentského odkazu, jak v konkrétních argumentech (Romové, ekologie), tak i celkovým laděním kritiky, především v podobě obecné civilizační kritiky moderní průmyslové civilizace. Volání po zásadní změně systému a požadavek hluboké hodnotové reorientace je v jistých ohledech stavělo do pozice, jež vyjadřovali anarchisté sloganem „Systém nedělá chyby, on sám je chybou.“.

Pro alternativní levice byla v devadesátých letech charakteristická slabá a defenzivní pozice, daná nutností obhájit se v rámci liberálního konsensu. Skupiny a myslitelé používající tradiční politický jazyk levice byly jasně znevýhodněny. Jakkoli byla nicméně postkomunistická situace pro levicové myšlení obecně vzato nevýhodná, představovala zároveň osvobození od režimu, který v řadě ohledů levicovou kritiku (stejně jako jakoukoli jinou politickou kritiku) potlačoval. Společenské změny roku 1989, provázené masovými hnutími, pak umožnily levice, aby jim rozuměla svým pojmovým aparátem, propojovala je se svými vlastními očekáváními a postupně si tak začala budovat základy pro širší formování levicové kritiky systému a hledání alternativ k institucionalizovaným levicovým stranám. Od konce devadesátých let se alternativní levice postupně odpoutávala od své výchozí defenzivní pozice ve společenské diskusi, především díky alter-globalizačnímu hnutí, jež poskytlo nový jazyk pro artikulaci antikapitalistické kritiky.

Literatura a prameny

Seznam odborné literatury

ADAM, Marek, *Karel Kosík v kontextu marxistického myšlení*: diplomová práce, JČU, PF, 2010

BARŠA, Pavel, CÍSAŘ, Ondřej, *Levice v postrevoluční době*, Brno, 2001

BASTL, Martin, *Radikální levice v České republice: devadesátá léta dvacátého století*, Brno, 2001

BLOKKER, Paul: *Democracy Through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn?*
http://www.eui.eu/Personal/Researchers/pblokker/Blokker_IJPCS_forthcoming.pdf

BOCKMAN, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford, KRAPFL, James, *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava, 2009

BRIER, Robert, *Adam Michnik's Understanding of Totalitarianism and the West European Left : A Historical and Transnational Approach to Dissident Political Thought*, in: *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 25, 2011. s. 197 -217

CÍSAŘ, Ondřej, *Politický aktivismus v České republice*, Brno, 2008

CÍSAŘ, Ondřej, *The Left in the beginning of the 21st century*, in: KOPEČEK, Lubomír, *Trajectories of the left: social democratic and (ex-)communist parties in contemporary Europe: between past and future*, Brno, 2005

DAHRENDORF, Ralf, *Úvahy o revoluci v Evropě*, Praha, 1991

DRYZEK, John S. a HOLMES, Leslie. *Post-communist democratization: political discourses across thirteen countries*. New York, 2002

EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009

ELEY, Geoff, *Forging democracy: the history of the left in Europe, 1850-2000*. Oxford, 2002.

FIALA Petr a kol., *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*, Brno, 1999

FIALA, P. (ed): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, 1998

GAGYI, Ágnes, The Non-post-communist Left in Hungary after 1989. Diverging paths of leftist criticism, civil activism and radicalizing constituency, in: KOPEČEK, Michal, WCISLIK, Piotr (eds.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest, 2013

GAMBLE, Andrew (ed.): *New Social democracies in Europe. The new social democracy*, Oxford, 1999

GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, 2011

GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (eds): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha-Litomyšl, 2008

HABERMAS, Jürgen, *Dobiehajúca revolúcia*, Bratislava, 1999

HÁJEK, Miloš. *Paměť české levice*, Praha, 2011

HLOUŠEK, Vít, ed. a KOPEČEK, Lubomír, ed. *Rudí a růžoví: transformace komunistických stran*, Brno, 2002

HOLUBEC, Stanislav: *Ivan Sviták v letech 1990 – 1994*, dostupné: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/holubec.htm>

HRUBEC, Marek a kol. *Myslitel Karel Kosík*, Praha, 2011

KOPEČEK, Lubomír. *Éra nevinnosti: česká politika 1989-1997*, Brno, 2010

KOPEČEK, Michal, Dějiny politického myšlení ve střední Evropě, in: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha, 2009, s. 31 - 42

KORNAI, János, *What the Change of System From Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean*, 2000, dostupné: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.14.1.27>

KOSELLECK, Reinhard, „Einleitung“ in: CONZE, Werner, ed., KOSELLECK, Reinhart, ed. a BRUNNER, Otto, ed. *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart, 1972 -1997

KOSELLECK, Reinhard, Begriffsgeschichte and social histor, in: *Futures Past*, New York, 2004, s. 75 - 92

KUCHARCZYK, Grzegorz. *Polska myśl polityczna po roku 1939*, Dębóroga, 2009

MAREŠ, Miroslav, Konflikty a spory v rámci politiky proti pravicovému extremismu a radikalismu v České republice a jejich reflexe veřejnosti, In: MAREŠ, Miroslav, *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Brno, 2003, s. 542 – 552

MARCH, Luke, MUDDE, Cas, What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation, in: *Comparative European Politics* (2005) 3, 23–49

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha, 2009

MIKLOVÁ, Martina, diplomová práce, *Teorie opozice v nedemokratických režimech: Političnost vybraných opozičních subjektů v ČSSR v 70. letech*, MU, 2009

NEDELSKY, Nadya: Czechoslovakia and Czech and Slovak Republics STAN, Lavinia, ed. *Transitional justice in Eastern Europe and the former Soviet Union: reckoning with the communist*, London, 2009

NOVÁK, Arnošt, Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu (vyjde letos v třetím čísle časopisu *Mezinárodní vztahy*), 2013

OTÁHAL, Milan. První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969-72). In: MANDLER, Emanuel. *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha, 1993. s. 11-33

OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, 1994

PAŽOUT, Jaroslav, *Mocným navzdory: Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha, 2008

PEČÍNKÁ, Pavel: *Pod rudou vlajkou KSČ: osudy radikální levice v Československu*, Brno, 1999

PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý: vzpomínky a přemýšlení: krédo*, Praha, 2009

RUPNIK, Jacques, Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí, Česká zkušenost, in: *Soudobé dějiny*, č. 2, 2002

SASSON, Donald, ed. *Looking left: socialism in Europe after the Cold War*, New York, 1998

SKINNER, Quentin, *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, in: SKINNER, Quentin. *Visions of politics. Vol. 1, Regarding method*. Cambridge, 2002, s. 57 – 89

SLAČÁLEK, Ondřej, ANDĚLOVÁ, Kristina, Tschechiens „neue Linke“. Strömungen, Menschen, Ideen, in: *Osteuropa*, 5-6, 2013, s. 341 - 354

SLAČÁLEK, Ondřej, TOMEK, Václav. *Anarchismus: svoboda proti moci*, Praha, 2006

VANČURA, Jiří. Osmašedesátníci. *Literární noviny*, č. 34, roč. 12, 2001, s. 1, 3

VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat*, Praha 1996

VODRÁŽKA, Mirek, Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí?, in: HAŠKOVÁ, Hana, ed., KRÍŽKOVÁ, Alena, ed. a LINKOVÁ, Marcela, ed. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*, Praha, 2006

TŮMA, Oldřich, Historický úvod, in: in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996

UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*, Praha, 1998

ZNOJ, Milan, *K Šabatově novodemokracii*, in: *Listy*, č. 2, s. 33-37

ŽÁČEK, Pavel, „Lustrační zákony v České republice“, dostupné: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/20let-pote/twenty-years-after-zacek.pdf>

Seznam použitých pramenů

BEDNÁŘ, Miloslav, *O jedné demagogii*, in: *Literární Noviny*, 1993, s. 2
„*Levice musí být odpovědná*“: Rozhovor s Petrem Uhlem, vedla Marie Königová, in: *Rudé Právo*, 26. 4. 1991, s. 1 a 3,

BĚLOHRADSKÝ, Václav, *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, 1991

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Levice v planetární době*, in: *Lidové noviny*, 30. 1. 1992

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Levice za vymírání světlušek*, in: *Lidové noviny*, 29. 1. 1992

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Levice po stažení sovětské vlajky*, in: *Lidové noviny*, 28. 1. 1992

BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Antiduch na Karlově mostě*. *Literární noviny*, č. 44, r. 3, 1992

BĚLOHRADSKÝ, Václav, *Myslet zeleň světa*, Praha, 1991

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Sjednocené Německo a Západ I – III*, in: *Lidové noviny*, 13-16. 7. 1993

Rozhovor s Václavem BĚLOHRADSKÝM, vedl Jakub POLÁK, in: *A-kontra* 1/1992, s. 14

BERGER, Peter, *Neslučitelnost socialismu s demokracií*, in: *Listy*, roč. 21, č. 4, 1991, s. 39

CÍSAŘ, Čestmír: *Osmadesátníci – ano, či ne?*, in: *Rudé právo*, 19. 12. 1990, s. 3

HÁJEK, Miloš, NOVÁK, Pavel, *Sociální demokracie v postkomunistických zemích*, in: *Mezinárodní politika*, č. 7, 1994, s. 20

HÁJEK, Miloš: *Místo Obrody v dnešním politickém spektru*, in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu, Dokumenty*, Praha, 1996, s. 194-195

- HÁJEK, Miloš, Na téma: levice. *Listy*, č. 3, roč., 23, 1992, s. 9
- HÁJEK, Miloš, Stav a perspektivy české demokratické levice. *Listy*, č. 4, roč. 22, 1992, s. 11
- HAVEL, Václav, Dopis Gustavu Husákovi z 8. dubna 1975, dostupné: http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=71_clanky.html&typ=HTML
- HAVEL, Václav, *Politika a svědomí*, Praha 1984
- CHUCHMA, Josef, Ještě k osmašedesátnickému studiu Netopýr, in: *Tvar*, č. 5, 1992, s. 2
- KELLER, Jan, *Nedomyšlená společnost*, Brno, 1992
- KELLER, Jan, *Až na dno blahobytu: (ke společenským kořenům ekologické krize)*, Praha, 1993
- KELLER, Jan, Jak na ekology? *Poslední generace*, leden/únor, 1993, s. 4
- KELLER, Jan: Extremismus a stigmatizace. Případ ekologických hnutí, in: Fiala, P. (ed): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, 1998, s. 75 – 79
- KELLER, Jan, Kořeny krize, in: *Poslední generace*, leden/únor 1995, s. 6
- KOUDA, Jiří „Co se nám to vlastně zformovalo?“, *Polarita*, č. 8, 1990, s. 1
- KOSÍK, Karel. Fraška v naší jeskyni. *Lidové noviny*, roč. 5, č. 203, 1992, *Nedělní Lidové noviny*, s. 2
- KOSÍK, Karel, Probuzení, in: *Století Markéty Samsové*, 1993
- KOSÍK, Karel, Třetí Mnichov, in: *Století Markéty Samsové*, Praha, 1993
- KOSÍK, Karel, Pražské jaro, konec dějin a šaušpíler, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997
- KOSÍK, Karel, Vzestup arogance, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997
- KOSÍK, Karel: Inferální kruhy, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997
- KOSÍK, Karel, Lumpenburžoazie a vyšší duchovní pravda, in: *Předpotopní úvahy*, Praha, 1997
- KOSÍK, Karel: Událost (Pražské jaro), in: *Poslední eseje*, Praha, 2004
- KUŽVART, Petr: „Otevřený dopis OF“, *Polarita*, č. 10, 1990, s. 3, 4
- KUŽVART, Petr, „Anketa: Levice po republikovém sněmu OF“, in: *Rudé právo*, 23. 1. 1990, příloha České noviny, s. 1
- LIEHM, Antonín, *O třetí cestě*, in: *Listy* č. 4, Roč. 24, 1994, s. 38-41

- MISLÍKOVÁ, Marta, Rozvoj jako omezování, in: *Poslední generace*, leden/únor 1993, roč. 2, s. 7
- MLYNÁŘ, Otevřený dopis V. Havlovi, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 155-157
- MLYNÁŘ, Zdeněk, Lze se poučit z vítězného února?, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 83-90
- MLYNÁŘ, Zdeněk, S klackem na dějiny, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 164 -172
- MLYNÁŘ, Zdeněk, Územní samospráva je složkou politického systému, in: *Listy* č. 1, roč. 24, 1994, s. 5-7
- MLYNÁŘ, Zdeněk: Svoboda volby pořád existuje: in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 189
- MLYNÁŘ, Zdeněk: Levý blok není KSČM, in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 180
- Mluvme spolu otevřeně, rozhovor se Zdeňkem Mlynářem, vedl Z. Porybný in: *Proti srsti*, Praha, 1996, s. 16 -18
- „Utekli od moci jako chuligáni“: Rozhovor se Zdeňkem Mlynářem, in: *Proti srsti*, 1995, s. 13
- PATOČKA, Jakub, O Duze, in: *Poslední generace*, č. 1, r. 1991, s. 1
- PATOČKA, Jakub, Bezmocní a mocní, in: *Poslední generace*, č. 2, 1992, s. 4 - 6
- PATOČKA, Jakub, Průmysl a příroda, in: *Poslední generace*, 11/12, 1993, č. 6, s. 2
- PELIKÁN, Jiří: Svět a My, *Listy*, č. 3, roč. 22, 1992, s. 5
- PELIKÁN: Jiří, Beseda o exilu, in: *Listy*, č. 6, roč. 22, 1992, s. 7-12
- PELIKÁN, Jiří: „Jakým směrem?“ In: *Listy* č. 1, Roč. 23, 1993 s. 5
- PELIKÁN, Jiří. Tápání na levici. *Listy*, č. 2, roč. 23, 1993, s. 6
- PELIKÁN, Jiří. Proč je Pražské jaro nepohodlné?, in: *Listy*, č. 4, roč. 23, 1993, s. 3-6
- POLÁK, Jakub: „Recept na Romy“, in: *A-Kontra*, č. 15, 1991, s. 4
- POLÁK, Jakub, Protiústavní zákon, in: *A-kontra*, č. 6. 1992, s. 6
- POLÁK, Jakub, Konfrontace, In. *A-kontra*, č. 17, 1992, s. 1
- POLÁK, Jakub: Akční plán hnutí, In. *A – kontra*, 18-19, 1992, s. 10
- POLÁK, Jakub: Skrytý fašismus, in: *A-kontra*, č. 7, 1994, s. 12
- POLÁK, Jakub, Boj proti zločinnosti. Boj proti příčinám zločinnosti. Není totéž!, in: *A-Kontra*, č. 8, 1994, s. 8

- POVOLNÁ, Slavomíra, „Ad: Levice po prvorepublikovém sněmu OF“, in: *Rudé právo*, 6. 2. 1991, příloha České noviny, s. 2
- RANSDROF, Miroslav, *Nové čtení Marxe*, Praha 1995
- STEIGERWALD, Karel, Devětašedesátníci, in: *Literární noviny*, roč. 3, č. 9, r. 1992, s. 3
- SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad - prosinec 1989. 2. díl, Dokumenty*. Praha, 1998
- SVITÁK, Ivan: Potřeba kritického myšlení, in: *Ztracené iluze*, Praha, 1990 s. 114 - 116
- SVITÁK, Ivan: *Nezávislá opozice*, Praha, 1991
- SVITÁK, Ivan: Čte Bůh von Hayeka?, in: *Naše Pravda*, 6. 5. 1992, s. 5
- SVITÁK, Ivan. *Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie?*, Praha, 1991
- SVITÁK, Ivan: Proč Levý blok? In: *Levý Blok: dialektika voleb*, Praha, 1992, s. 6-11
- SVITÁK, Ivan: Smysl jara, in *Levý Blok*, Praha, 1994, s. 24
- SVITÁK, IVAN, *Sametová normalizace: výroční zpráva o České republice za rok 1993*, Praha, 1994
- „*Strašné děti*“: Rozhovor s Ivanem Svitákem, vedl Alexandr Mitrofanov, in: *Rudé právo*, 1991, příloha České noviny, s. 4-5
- ŠABATA, Jaroslav, Co se děje s Čechy? in: *Listy*, č. 3, 1994, s. 36-39
- ŠABATA, Jaroslav, Anatomie našeho rozchodu, in: *Listy*, č. 6, 1994, s. 57 – 72
- ŠABATA, Jaroslav, „Kroky k Evropě regionů“, in: *Mezinárodní politika*, č. 9, roč. 15, 1991, s. 3
- ŠABATA, Jaroslav, Odkud přichází a kam jde sociální demokracie, in: *Listy*, č. 5, roč. 26, 1996, s. 19-29
- ŠABATA, Jaroslav, Idea česko-slovenská ve střední Evropě, in: *Mezinárodní politika*, č. 1, roč. 18, 1994
- ŠABATA, Jaroslav, *Teze o novodemokratické proměně evropského středu*, in: *Mezinárodní politika*, 1995, č. 4, s. 23, 24, 25
- ŠABATA, Jaroslav, Nový evolucionismus nejen Adama Michnika, in: *Listy*, č. 6, Roč. 36, 2006, s. 34 – 39
- ŠIK, Ota, Je socialismus slučitelný s demokracií?, in: *Reportér 1991*, Roč. 6, č. 47, s. 1- 4
- ŠIK, Ota. *Jarní probuzení - iluze a skutečnost*, Praha, 1990

- UHL, Petr: „Náš vztah k OF“, in: *Polarita*, č. 1, 1990, s. 1
- UHL, Petr, Definice extremismus stále chybí, in: *Právo*, 14. 11. 1995, s. 4
- UHL, Petr. Lustrační zákon a komunisté. *Právo*, 1995, roč. 5, č. 239, s. 10
- UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*, Praha, 1998
- UHL, Petr et al. *Program společenské samosprávy*. Köln, Index, 1982
- „Systém je třeba nechat trochu vyhnít“, rozhovor s Petrem UHLEM, vedl Jakub Polák, in: *A-kontra* 1/1993 (43) s. 9-10
- Rozhovor s Petrem UHLEM, vedl Jakub Polák, in: *A-kontra*, č. 7, 1992, s. 6
- VOTAVA, Vratislav, (bez názvu), *Polarita*, č. 7, 1990, s. 3
- VOTAVA, Vratislav, Desatero pro radikální levici, in: *A – kontra*, č. 10 -13, 1992
- Marxista a opozičník, Rozhovor s Egonem BONDYEM, vedl Zdeněk Smíšek, in: *Rudé Právo*, příloha Haló sobota, 24. 11. 1990, s. 4
- „Jak získat důvěryhodnost“: Rozhovor s Jiřím HÁJKEM, in: *Rudé právo*, 4. 12. 1990, s. 1
- Jsme opilí hmotným blahobytem, rozhovor s Kumarem SATISHEM, vedl Jakub Patočka, in: *Poslední generace*, 9/10, 1992, s. 11
- (NZ), Vůně rasismu, in: *Polarita*, č. 3, 1990, s. 2
- VLK, (bez názvu), in: *A- kontra*, č 6., 1991, s. 11
- Zákon o protiprávnosti komunistického režimu, text dostupný: <http://www.kpv.kozakov.cz/normy/zakon.htm>
- Malý akční program ČHDS, in: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009
- Sto let českého socialismu, In: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009
- „Co chceme“. Programové zásady Občanského fóra, in: EICHLER Patrik (ed.) 1989: *Nedokončený projekt. Levicová paměť devětaosmdesátého. Výběr programatických textů z minulosti české demokratické levice*, Praha, 2009, s. 91 – 95
- Prohlášení přípravného výboru Klubu za socialistickou přestavbu OBRODA (2/1989), in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu, Dokumenty*, Praha, 1996, s. 48-51

Programové teze klubu Obroda (Diskusní návrh), in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOKOŠKA, Stanislav: *OBRODA: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*, Praha, 1996, s 106

Teze Levé alternativy, 26. 11. 1989, in: *Imprekor* (revue IV. Internacionály), listopad 1989

Prohlášení KSLP z června 1990, in: *Polarita*, č. 6, 1990, s. 1 a 3

Byrokratická nebo demokratická privatizace?, in: *Polarita*, č. 6, 1990, s. 3

III. Konference levé alternativy, in: *Polarita*, č. 8, 1990, s. 1 a 3

Program Klubu samosprávného lidového podnikání, in: *Polarita*, č. 9, 1990, s. 3

Leták, in: *A-kontra*, březen 1991, s. 8

Společně proti rasismu – Leták ČSAF, in: *A-kontra*, č. 16, 1992, s. 11

Zpráva z třetího sjezdu ČASu, in: *A – kontra*, č. 2, 1992, s. 13

Prohlášení redakce, in: *Autonomie*, č. 20, 1996, s. 2